

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Findra, Kázeň v priestore náboženskej komunikačnej sféry ■ K. Pancáková, žánre náboženského štýlu. homília ■ J. Kačala, Fenomén neplnovýznamovosti v jazyku ■ R. Ondrejková, Valašíkov Život svätých. (Niekoľko poznámok k dielu J. Valašíka)

DISKUSIE A ROZHĽADY

E. Králik, O pôvode spojení byť na mol, opit' sa na mol ■ P. Mitter, Nová slova v češtině 2 – zrkadlo českej slovnej zásoby na prelome storočí

SPRÁVY A RECENZIE

Vedecké kolokvium Cyrilo-metodská tradícia u Slovákov a Bulharov. I. Valentová ■ ŠKOVIERA, Daniel: De litteratura Slavorum germanissima. O írečitej spisbe Slovákov. S. Ondrejovič ■ KESSELOVÁ, Jana: Morfológia v komunikácii detí. S. Zajacová ■ Slovenčina pre cudzincov. Praktická fonetická príručka. M. Sedláková ■ Sonety profesora Sabola. J. Horecký

KRONIKA

Jubilujúca Mira Nábělková. K. Buzássyová ■ Pred polstoročím zomrel Ľudovít Šenšel. S. Ondrejovič.

ROZLIČNOSTI

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Katarína Kálmánová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Mi-
roslav Dudok, Ján Findra, Katarína Kálmánová,
Rudolf Krajčovič, Milan Majtán, Jozef Mlacek,
Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ján Sabol,
Daniela Slančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- J. F i n d r a, Kázeň v priestore náboženskej komunikačnej
sféry 129
K. P a n c á k o v á, Žánre náboženského štýlu. Homília 136
J. K a č a l a, Fenomén neplnovýznamovosti v jazyku 139
R. O n d r e j k o v á, Valašíkov Život svätých. (Niekoľko
poznámok k dielu J. Valašíka) 149

DISKUSIE A ROZHĽADY

- L. K r á l i k, O pôvode spojení byť na mol, opiť sa na mol..... 156
P. M i t t e r, Nová slova v češtině 2 – zrkadlo českej slovej
zásoby na prelome storočí 161

SPRÁVY A RECENZIE

- Vedecké kolokvium Cyrilo-metodská tradícia u Slovákov
a Bulharov. I. V a l e n t o v á 171
ŠKOVIERA, Daniel: De litteratura Slavorum germanissima.
O írečitej spisbe Slovákov. S. O n d r e j o v i č 172
KESSELOVÁ, Jana: Morfológia v komunikácii detí.
S. Z a j a c o v á 174
PEKAROVIČOVÁ, J. – ŽIGOVÁ, E. – PALCÚTOVÁ, M.
– ŠTEFÁNIK, J.: Slovenčina pre cudzincov. Praktická
fonetická príručka. M. S e d l á k o v á 179
Sonety profesora Sabola. J. H o r e c k ý 181

KRONIKA

- Jubilujúca Míra Nábělková. K. B u z á s s y o v á 183
Pred polstoročím zomrel Ľudovít Šenšel. S. O n d r e j o v i č .. 190

ROZLIČNOSTI

- Bosniansky a bosniacky, bosniačtina, Bosniak
a Bosňan. I. V a n č o v á – L. K r á l i k 192

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 71, 2006. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Katarína Kálmánová. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk.

Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Telephone: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2006

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
71 – 2006

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
8. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu *katarina.kalmanova@juls.savba.sk*. Po posúdení a redakčnom spracovaní ho redakcia vráti autorovi. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou a opraveným vytlačeným príspevkom.
9. Literatúru uvádzať takto:
 - a) knižná publikácia:

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.
 - b) štúdia v zborníku:

DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: Studia Academica Slovaca. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.
 - c) článok v časopise:

HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes ísť a chodiť. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Prosíme autorov, aby s príspevkami posielali aj údaje potrebné na vyplatenie honoráru: rodné číslo, adresu trvalého bydliska, resp. aj číslo bankového účtu.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 71 – 2006
ČÍSLO 3

Ján Findra

KÁZEŇ V PRIESTORE NÁBOŽENSKEJ KOMUNIKAČNEJ SFÉRY

FINDRA, J.: A Sermon in Religious Communication Sphere. Slovenská reč, 71, 2006, No. 3, pp. 129 – 135. (Bratislava)

The author analyses content and formal structures of a sermon as an individual genre. He reasons that texts of religious communication sphere are not united on a base of a special religious style, but they are related to several functional language styles.

Popri spievanom slove má kázeň v rámci služieb božích osobitné postavenie. Okrem iného aj preto, že zatiaľ čo značná časť liturgických zložiek má ustálenú, štandardizovanú podobu, kázeň má zakaždým inú podobu, jej vnútorná, obsahová a vonkajšia, formálna tvár je variabilná, premenlivá. Kázeň je totiž určená na to, aby ňou a v nej vždy inak a zároveň identicky, v súznení s Bibliou, zvestoval kazateľ božie slovo, prostredníctvom ktorého chce osloviť veriacich, vplývať na ich rozum a oblažovať ich dušu. Ak sa však chce svojou kázňou takto bytostne dotknúť poslucháčov, musí ju primerane predniesť tak, aby vystihol a vyzdvihol jednoznačnosť a adresnosť jej posolstva. Predpokladom takejto presvedčivej zvukovej realizácie kázne je však jej kvalitná obsahovo-tematická stavba a dokonalé jazykovo-kompozičné stvárnenie.

Kázeň ako špecifický verbálny text je spolu s ostatnými náboženskými textami súčasťou náboženskej komunikačnej sféry (Mlacek, 2004). V rámci istej komunikačnej sféry sa zblížujú (zoskupujú) relatívne príbuzné texty, ktoré majú niektoré príbuzné obsahové a formálne črty (Bosák, 2000). Zrejme aj na základe toho niektorí jazykovedci hovoria o osobitnom náboženskom, prípadne o religióznom, sakrálnom alebo aj o biblickom, kazateľskom, homiletickom funkčnom jazykovom štýle a o ich podštýloch (pozri Mistrík, 1991, 1992; Mlacek, 2004; Paulíny, 1965; Kútnik, 1965).

Úvaha o osobitnej náboženskej sfére je nespochybniteľná. Náboženské texty – spievané i hovorené – spája špecifická obsahovo-tematická podstata a ich jednoznačná orientácia na duchovnú (náboženskú) oblasť života veriaceho človeka. Vyslovujem však presvedčenie, že na systémovej úrovni nemožno hovoriť o osobitnom náboženskom funkčnom jazykovom štýle. Ak totiž funkčný jazykový štýl považuje-

me za model povrchovej organizácie textu (Findra, 2004a), náboženské texty nemožno „vtesnať“ do priestoru osobitného štýlu, resp. jeho podštýlov (Mlacek, 2004). Na úrovni obsahu a formy predstavuje náboženská komunikačná sféra maximálne heterogénne texty, ktoré sú vybudované na báze odlišných obsahových a formálnych textových modelov. Iba neterminologicky možno hovoriť o „štýle“ kázne, modlitby a pod., aj to len na konkrétnej textovej úrovni.

Na úrovni potenciálneho (modelového) i aktuálneho (konkrétneho) textu sa verbálne texty náboženskej komunikačnej sféry klasifikujú v rámci odlišných žánrov. Na úrovni štýlu sú tieto žánrovo diferencované náboženské jazykové prejavy vybudované na báze viacerých modelových štruktúr povrchovej organizácie textu. Ako ešte ukážem, napríklad kázeň je funkčne spätá s rečníckou modelovou štruktúrou.

Žáner je koncová (prierniková) modelová štruktúra, ktorá sa ako textový model vyabstrahovala na priesečníku obsahových a formálnych modelov textu (Findra, 2001, 2004a, 2004c). Textovými modelmi hĺbkovej, obsahovo-tematickej organizácie textu sú tradičné slohové postupy a na nižšej úrovni abstrakcie a zovšeobecnenia slohové útvary. Textovými modelmi povrchovej, jazykovo-kompozičnej organizácie textu sú funkčné jazykové štýly.

Treba zdôrazniť, že funkčný jazykový štýl predstavuje iba jeden programový aspekt textu (Findra, 2004b). Je to nadindividuálny textový model, ktorý je funkčným rámcom, invariantnou bázou jazykovo-kompozičnej výstavby konkrétneho textu. Vymedzuje pravidlá, zákonitosti a mechanizmy formálnej výstavby aktuálnych, individuálnych textov, konkrétnych jazykových prejavov. Formálne textové modely sú funkčne späté s modelmi hĺbkovej, obsahovo-tematickej organizácie textu. Prítom povrchová organizácia textu je reflexom jeho hĺbkovej organizácie, vo vzťahu k nej má služobné postavenie. Takto sa zabezpečuje funkčná synchronizácia obsahovej a formálnej stránky textu.

Funkčný jazykový štýl ako model povrchovej organizácie textu predstavuje zovšeobecný, nadindividuálny, invariantný princíp výberu a organizácie výrazových prostriedkov (štylém). Na priesečníku relevantných faktorov komunikačnej situácie (štylotvorných činiteľov) sa štýlový model konštituuje na báze štýlovej vrstvy ako paradigmatickej zásobárne a je determinovaný štýlovými a komunikačnými normami (Findra, 2004b). Ako formálny textový model je (mal by byť) funkčný jazykový štýl súčasťou komunikačnej kompetencie expedienta, ktorý ho v čase tvorby konkrétneho textu intuitívne alebo cieľavedome uplatňuje. Štýl ako invariantný model má ambície odtlačiť sa v aktuálnom texte vo svojej identickej podobe. Takto sa zabezpečuje relatívna identita konkrétnych textov vytvorených v priestore toho istého formálneho modelu. Poučený expedient ho však vo svojom texte (konkrétnom jazykovom prejave) uplatní modifikovane (variantne), pričom nezradí jeho funkčnú (modelovú) podstatu. Takto sa zabezpečuje jedinečnosť, individuálna odlišnosť konkrétneho textu v kontexte príbuz-

ných textov. Podobnosť a odlišnosť konkrétnych textov sa teda zabezpečuje v priestore napätia invariant (model) – variant (konkrétny text konkrétneho expedienta).

Žáner ako textový model je na najnižšom stupni abstrakcie a zovšeobecnenia. Je to modelová štruktúra, ktorú si pri tvorbe konkrétneho textu autor predovšetkým intuitívne alebo uvedomene aktualizuje vo svojom vedomí. Všeobecnejšie textové modely – slohový postup a funkčný jazykový štýl – sa v konkrétnom texte modifikovane uplatnia práve prostredníctvom žánru. Preto sa žáner považuje za koncovú a prienikovú modelovú štruktúru (Findra, 2001, 2004a).

Ilustrujme si túto teoreticko-metodologickú situáciu konkrétne, na príklade poviedky. Poviedka ako žáner sa konštituovala na priesečníku vyšších modelových štruktúr. Pri štruktúrovaní hĺbkového podložja konkrétnej poviedky autor prvotne ráta s rozprávacím modelom. Uvažuje o časovo-postupnej následnosti a hierarchizácii jednotlivých dejov príbehu (udalosti), ktorého nositeľmi sú postavy. Zároveň sa v poviedke uplatní aj opisný textový model, pretože v nej treba opísať postavy a prostredie, v ktorom sa odohráva príbeh. Popri tom sa v aktuálnej poviedke môžu využiť aj torzá výkladovej modelovej štruktúry; na nižšej modelovej úrovni pôjde o úvahu. Môže to byť úvaha postavy alebo o úvaha rozprávača.

Formálnym modelom povrchovej organizácie poviedky ako textového modelu je umelecký štýl. To znamená, že pri tvorbe konkrétnej poviedky autor ráta s výrazovými prostriedkami umeleckej štýlovej vrstvy. V nej sú „uložené“ prvky všetkých útvarov národného jazyka: popri nocionálnych sú to emocionálno-expresívne prostriedky tak z pólu pozitívnej, ako aj negatívnej expresivity. Z tohto bohatého, funkčne diferencovaného výrazového materiálu autor vyberá jazykové prostriedky v súlade so svojim autorským zámerom. Bez podrobnej analýzy dodávam, že dnešní autori stále častejšie siahajú po prvkoch z negatívneho pólu expresivity, ba že sa nevyhýbajú ani tabuovým slovám.

Ukazuje sa, že aj texty náboženskej komunikačnej sféry bude vhodné charakterizovať v priestore formálnych a obsahových modelových štruktúr, na priesečníku ktorých sa konštituuje žánrová modelová štruktúra. Aj konkrétne náboženské texty vznikajú na priesečníku textových modelov slohový postup a slohový útvar – funkčný jazykový štýl – žáner. V tejto súvislosti sa teraz sústreďme na kázeň ako žánrový model.

Aj o žánri kázne platí, že sa konštituoval na priesečníku všeobecnejších, abstraktnejších obsahových a formálnych textových modelov. V tomto zmysle je to prieniková modelová štruktúra. Zároveň o ňom platí, že tieto vyššie modelové štruktúry modifikujú obsahovú a formálnu stavbu konkrétnej kázne prostredníctvom žánrového modelu. V tomto zmysle platí, že kázeň ako žáner je koncová modelová štruktúra. Žáner kázne teda tiež vytvára (predstavuje) invariantný, nadindividuálny modelový pôdorys, v rozmedzí ktorého sa v konkrétnej kázni konkrétneho autora jedinečne prekresľuje tvár hierarchicky vyšších modelových štruktúr, slohového postupu a funkčného jazykového štýlu.

Všeobecne platí, že na pozadí príslušného obsahového modelu autor pri tvorbe konkrétneho textu uvažuje najprv o jeho obsahovo-tematickom usporiadaní. V tomto hĺbkovom textovom podloží sa kázeň buduje na báze výkladového slohového postupu. Výkladový textový model je založený na sledovaní vzťahov medzi čiastkovými obsahovo-tematickými zložkami. Od autora sa preto žiada, aby uvažoval jednak o ich výbere a jednak o ich hierarchizácii, zviazanosti a následnosti. To predpokladá, že pri tejto textotvornej aktivite uplatní v rámci svojho komunikačného plánu logický princíp. Pritom si môže zvoliť indukčný alebo dedukčný postup.

Ako vieme, pri dedukčnom postupe sa najprv vysloví zovšeobecňujúce tvrdenie, ktoré sa potom vysvetľuje a dokladá príkladmi. Nimi sa zovšeobecný záver argumentuje. Je to postup od všeobecného k jednotlivému. Pri indukčnom postupe sa na základe analýzy jednotlivých faktov a príkladov vyvodzujú závery, ktoré majú všeobecnú platnosť. Je to postup od jednotlivého k všeobecnému (Kiczko a kol., 1997).

Všeobecne platí, že v kázni je tematickým leitmotívom spravidla citát z Písma, ktorý je potom i jej argumentačným podloží. Z toho by vychádzalo, že svoj komunikačný zámer, ktorý je založený na vyjasňovaní, bude autor spriezačňovať na základe indukčného postupu. Citát je totiž textovým východiskom i argumentačnou bázou zovšeobecňujúcich myšlienok rozvádzaných v kázni. Keďže však tieto myšlienky treba zároveň aj prakticky ukotvovať tak, aby adresátov stimulovali k vnútornej, duchovnej aktivite, ktorá povedie aj k zmene ich konkrétnych životných postojov i konaní, môže sa v kázni uplatniť aj dedukčný postoj. Zdá sa však, že pri vypracúvaní stratégie vzťahov medzi obsahovými segmentmi, ktoré majú tvoriť obsahovo-myšlienkový základ kázne, bude vhodné obidva logické postupy kombinovať. Citáty z písma sú takto raz argumentačným východiskom, inokedy potvrdením a konkretizáciou zovšeobecňujúcich záverov.

Keďže sa hĺbkový pôdorys kázne buduje na základe výkladového slohového postupu ako najvšeobecnejšieho obsahového textového modelu, jej najvladnejšou tvárou je logická štruktúracia čiastkových segmentov témy. Na nižšej modelovej úrovni sa však v nej uplatňuje úvahový slohový útvar. Preto sa na hĺbkovej organizácii kázne môžu podieľať aj torzá opis a rozprávania. Epické minipríbehy, najčastejšie z Biblie, sú potom argumentačným podhubím úvahy alebo ju epicky rámcujú, a tak posilňujú jej názornosť. To umožňuje autorovi, aby pri výbere obsahovo-tematických segmentov a pri ich hierarchizácii, zviazanosti a následnosti uplatnil aj svoj subjektívny postoj, ktorý sa navrstvuje na základný logicko-významový rozmer kázne. Garantuje ním pravdivosť, presvedčivosť a adresnosť svojho textu. Svojím subjektívnym postojom však nesmie prekryť celkové objektívne ladenie kázne. Najmenej šťastné by bolo, ak by kazateľ nad výklad a úvahu povýšil svoju osobu, ak by viac poukazoval na seba ako na zmysel a zacielenie kázne. Zradil by tak nielen jej myšlienkovú podstatu, ale aj svoje poslanie.

Na povrchovej úrovni je kázeň ako žánrový model spätá s rečníckou modelovou štruktúrou. K základným vlastnostiam tohto formálneho modelu patrí názornosť, zreteľnosť, ozdobnosť, sugestívnosť a popri objektívnosti aj subjektívnosť, na ktorú sa viaže presvedčivosť (persuázia). Tieto vlastnosti sa v individuálnej konfigurácii uplatňujú aj v konkrétnej kázni konkrétneho kazateľa. Východiskovo je kázeň monologický text, môže sa však potenciálne dialogizovať štylizovaným kontaktom s kolektívnym adresátom.

Paradigmatickou zásobárňou na povrchovú organizáciu kázne sú výrazové prostriedky rečníckej štýlovej vrstvy. Základné sú nocionálne prostriedky z priestoru spisovnej formy národného jazyka. Posilňuje sa nimi objektívnosť a jednoznačnosť textu. Na túto neutrálnu textovú rovinu sa vo funkčnom výbere navrstvujú emocionálno-expresívne prostriedky, ktoré sú nositeľmi ďalších vyššie uvedených vlastností. Ale ani tie by sa nemali nachádzať za hranicou spisovnosti. Základným problémom kázne je potom vyváženie, výrazová synchronizácia neutrálnych a emocionálno-expresívnych prostriedkov. Kázeň by totiž nemala byť ani vo verbálnom výraze suchopárna, chladná, no nemala by sa v nej preexponovať ani subjektívne ladená emocionálnosť. Okrem iného aj preto, že v rečníckych prejavoch – čo v plnej miere platí aj o kázni – sa popri jazykovej, štýlovej a komunikačnej norme výrazne uplatňuje aj norma spoločenského správania.

Nositeľmi základných vlastností kázne na systémovej (modelovej) úrovni, ako aj na úrovni realizácie (v konkrétnej kázni) sú lexikálne prostriedky. Dominantné sú nocionálne slová a slovné spojenia z jadra slovnej zásoby, ktoré vytvárajú jej neutrálnu rovinu. Na jej pozadí sa za pomoci príznakových vrstiev slovnej zásoby jemne odstupňuje emocionálne a prípadne aj estetické ladenie kázne. Na podrobnú charakteristiku týchto prostriedkov a na ich exemplifikáciu (doloženie príkladmi) tu niet miesta. Preto na ne len stručne poukážem.

Kazateľ má veľké možnosti posilňovať adresnosť a presvedčivosť kázne využívaním napätia medzi slovom a kontextom. Na to mu slúžia polysémické a homonymné pomenovania. Na tomto napätí sú vybudované aj obrazné pomenovania. V kázni sú nositeľmi sugestívnosti, ozdobnosti, subjektívnosti a estetiky výrazu a zároveň posilňujú patetickosť i slávnosť textu, a teda aj chvíle, v ktorej kázeň odznieva. Navyše akcentujú silu myšlienky a krásu jazyka. Kazateľovi poskytujú veľké výrazové možnosti, ak ich dokáže využívať striedom a funkčne.

Na pozadí neutrálnej textovej roviny, ktorú vytvárajú bezpríznačkové slová, sa na odstupňovanie emocionálnosti i estetiky výrazu využívajú lexikálne synonymá. Zo sémanticky odstupňovaných a štylisticky jemne odtienených členov synonymického radu si autor môže vybrať najvhodnejší variant v súlade s požiadavkami príslušného kontextu, a to najmä pokiaľ ide o emocionálno-expresívne slová. Rovnako vďačným prostriedkom sú antonymá, ktoré kontrastne zdôrazňujú protikladné vlast-

nosti predmetov, javov, myšlienok. Umožňujú kontrastne ohraničiť tú stránku skutočnosti, ktorú chce autor vyakcentovať.

Významným prostriedkom ozdobnosti, ale aj zreteľnosti a významovej priezračnosti kázne je opakovanie výrazu na malej i väčšej textovej ploche. Opakovaním sa znásobuje význam, text sa obohacuje o nové emocionálno-estetické kvality a zároveň sa prehľbuje jeho obsah, ktorý sa má ukotviť vo vedomí poslucháča. Na opakovaní výrazu na členskej rovine je založená anafora, epifora, epanastrofa, epizeuxa, klimax, antiklimax, paronomázia a polyptoton.

Aj cez syntax sa zabezpečuje funkčná synchronizácia neutrálnej a emocionálnej i estetickej roviny kázne. Jej základný, bezpríznakový pôdorys sa vytvára pomocou pokojnej oznamovacej vety, ktorá je pomerne monotónna. Na tomto neutrálnom pozadí sa funkčne exponujú intonačne variabilnejšie a expresívnejšie opytovacie, želacie a zvolacie vety, ako aj expresívne syntaktické konštrukcie, najmä vytýčený vetný člen, parentéza a osamostatnený vetný člen, ktoré umožňujú hierarchizovať propozičný obsah výpovede a ohraničovať jej obsahové segmenty. Kázeň ráta aj s apelovými prostriedkami, oslovením a prípadne aj s rečníckou otázkou. V premyslenom funkčnom výbere sa ako silné prostriedky apelu, ale aj emocionálnosti a estetiky výrazu ponúkajú rečnícke figúry založené na opakovaní na rovine vetnej, ako je litotes, syntaktický paralelizmus, asyndeton, polysyndeton, diády a triády.

S využívaním lexikálnych a syntaktických prostriedkov korešponduje kompozičná stavba kázne. Horizontálne sa text kázne spravidla člení na obligátne rámcové zložky, úvod, jadro záver. V písanej podobe je dôležitý odsek. Odsekovým členením sa vyznačuje kontinuitnosť témy, prirodzená (logická) následnosť obsahovo-tematických segmentov. Variabilné je odstupňovanie textu. Na základnú textovú rovinu, ktorá nesie vlastnú tému, sa v kázni navrstvujú torzá druhotných, citátových textov. Kazateľ si ich prepožičiava z iného textového zdroja a včleňuje ich do svojho homogénneho (monologického) textu ako obsahové východisko, doklad, príklad, potvrdenie myšlienky, argument, konfrontáciu a pod. Medzi týmito dvoma textovými rovinami vzniká napätie, ktoré je zdrojom emocionálnosti, estetickej a potenciálnej dialogickosti. Citátovými textami sú najčastejšie krátke, myšlienkovo relatívne ucelené úryvky z Písma. Obligátne je biblický text na začiatku kázne, ktorý vymedzuje jej základný obsahovo-tematický rozmer. V jej vnútri to môžu byť popri biblických citátoch úryvky z umeleckých diel, najmä básnických, ale aj príslovia a porekadlá, v ktorých je uložené pregnantné poučenie, životná múdrosť, či ustálené spojenia, aforizmy, okrídlené slová, úryvky z ľudovej slovesnosti.

Aj stručná charakteristika kázne potvrdila, že texty náboženskej komunikačnej sféry sa nezjednocujú na báze osobitného funkčného jazykového štýlu. Naopak, výrazne sa diferencujú na úrovni žánru ako textového modelu, prostredníctvom ktorého sa viažu na viaceré formálne textové modely (funkčné jazykové štýly). Ako sme

videli, pri povrchovej, jazykovo-kompozičnej výstavbe kázne sa využívajú prostriedky neutrálnej a príznakovej roviny rečníckej štýlovej vrstvy. Pre vedecké teologické state publikované v náboženských periodikách alebo v samostatných monografiách sú príznačné vlastnosti výkladovej modelovej štruktúry a na ich povrchovú organizáciu sa využívajú prostriedky náučnej štýlovej vrstvy. Podobne ako iné vedné odbory rátajú so špecifickou odbornou terminológiou. Cirkevné matriky a rôzne oznameny pre veriacich sa ako žánre viažu na administratívny štýl a ich hĺbková organizácia je štruktúrovaná na báze informačného textového modelu. Pravdaže, podrobnej klasifikácii a charakteristike jednotlivých žánrov náboženskej komunikačnej sféry – a to aj z hľadiska ich vzťahu k vyšším, všeobecnejším textovým modelom – by bolo treba venovať samostatný príspevok.

Literatúra

- BEČKA, Josef Václav: Česká stylistika. Praha: Academia, 1992.
- BOSÁK, Ján: Rozširovanie hraníc štýlov a ich prekračovanie. In: Slovenský jazyk. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1998, s. 102 – 114.
- FINDRA, Ján: Odsek a žánre. In: Konec a začátek v jazyce a literatuře. Ústí nad Labem: Acta Universitatis Purkynianae, 71, 2001, s. 24 – 28.
- FINDRA, Ján: Štylistika slovenčiny. Martin: Osveta 2004a, 232 s.
- FINDRA, Ján: Štýl ako modelová štruktúra. In: Styl. 3. International Journal. Beograd 2004b, s. 63 – 67.
- FINDRA, Ján: Žánre ako modelová štruktúra textu. In: Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach. Banská Bystrica. Fakulta humanitných vied UMB 2004c, s. 25 – 29.
- HAUSENBLAS, Karel: Výstavba jazykových projevů a styl. Praha 1971.
- HAVRÁNEK, Bohuslav: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Praha 1932, s. 32 – 84.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Stylistika a... Praha: Trizonia 1997.
- CHLOUPEK, Jan: Funkční styly dnes. Naše řeč, 77, 1994, s. 57 – 66.
- JEDLIČKA, Alois: K stylovému rozvrstvení dnešní spisovné češtiny. In: Jazykovedné štúdie. 7. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963, s. 133 – 143.
- KICZKO, Ladislav a kol.: Slovník společenských věd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997, 304 s.
- MISTRÍK, Jozef: Náboženský štýl. In: Studia Academica Slovaca. 20. Prednášky XXVII. letného seminára slov. jazyka a literatúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1991, s. 163 – 175.
- MISTRÍK, Jozef: Religiózný štýl. In: Stylistika. I. Opole 1992, s. 82 – 89.
- MLACEK, Jozef: Náboženská komunikačná sféra a sakrálny štýl. In: Jazyk v komunikácii. Bratislava 2004, s. 15 – 26.
- PATRÁŠ, Vladimír: Publicistický štýl – podstata, funkcia, jazykovo-kompozičný profil, žánre. In: Informačný bulletin pre školy a školské zariadenia. Banská Bystrica: Metodické centrum 1992, s. 14 – 17.
- PAULINY, Eugen: O funkčnom rozvrstvení jazyka. Slovo a slovesnosť, 16, 1965, s. 17 – 24.
- PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny. In: Slovenská vlastiveda. V. Literatúra a jazyk. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1948, s. 325 – 423.
- RUŠČÁK, František: Štylistika epištolárnych textov. Prešov: Nauka 2002.
- ŠENŠEL, Ľudovít: Slovenská stylistika. 2. vyd. Liptovský Mikuláš: Tranoscius 1928, 98 s.

Katarína Pancáková

ŽÁNRE NÁBOŽENSKÉHO ŠTÝLU. HOMÍLIA.

PANCÁKOVÁ, K.: The Genres of Religious Style. The Sermon. Slovenská reč, 71, 2006, No. 3, pp. 136 – 138. (Bratislava)

The study is focused on the genres, which are appertaining to religious style, and those are classified in the study into a confessional or a catechistic category. The central attention of the article however is orientated on the sermon as a genre.

Žáner (ako relatívne samostatná modelová štruktúra) je spätý s formálnymi, ale i obsahovými modelovými štruktúrami vyabstrahovanými na základe konkrétnych jazykových prejavov. Formálny textový model vyjadruje povrchovú štruktúru tvorenú štýlami ako jazykovo-kompozičnými prostriedkami textu. Modelovou štruktúrou obsahovej organizácie textu „je slohový postup a na nižšej klasifikačnej úrovni slohový útvar“ (Findra, 2004, s. 126). Vnútoraná organizácia je primárna a reflektovaná povrchovou štruktúrou. Podľa J. Findru (porov. 2004, s. 127) predstavuje žáner akýsi filter, v rámci ktorého sa prejavujú vyššie modelové štruktúry. Dynamická vlastnosť žánru poukazuje na neustály vývin (vznik, prekrývanie) v tejto oblasti, z čoho vyplýva rozličná potreba existujúcich žánrov v jazykovej komunikácii. Z nedostatku príležitostí sa niektoré (zvyčajne staršie) žánre uplatňujú skromne, hoci sa zo zoznamu textových skupín úplne nevytrátili.

Pre náboženskú sféru sú príznačné viaceré žánre (žalm, modlitba, pieseň...), ktoré sú napriek svojmu archaickému pôvodu stále aktuálne. Najčastejšie majú svoje miesto v Biblii, resp. z nej vychádzajú (žalmy, evanjeliá, epištoly); veľkú skupinu tvorí nábožensky motivovaná literatúra uplatňovaná nielen v náboženskej tlači, v liturgických textoch, ale nachádza sa aj v podobe rôznych vedeckých prejavov z teológie, vo forme katechizmov a vieroučných príručiek. Homílie, kázne, pastierske listy vyplňajú závažný priestor svätej liturgie, počas ktorej sa vyskytujú aj iné druhy žánrov (modlitba, pieseň). Ročné obdobia a cirkevné sviatky majú vplyv na tvorbu kolied či folklórnych náboženských hier. Obrazové formy (písané, tlačené, kreslené a pod.) náboženských žánrov nie sú teda jediným reprezentačným prostriedkom; uplatnenie nachádzajú zvukové (rečové, hudobné) i kombinované spôsoby spracovania.

Na princípe analógie s inými funkčnými štýlmi môžeme v rámci náboženského štýlu vydeliť žánre, ktoré sa podľa formy a funkcie komunikátov koncipujú do dvoch celkov. J. Mistrík (1991, s. 173 – 174) hovorí o žánroch katechetických a konfesijných. Cieľom katechetických žánrov je vzdelávať ľudí v oblasti viery, náboženstva (a jeho dejín), morálky a apologetiky. Do tejto skupiny zaraďuje predovšetkým texty patriace do náboženskej literatúry, a to Bibliu (Starý a Nový zákon), katechizmus,

kázne, homílie... Druhú skupinu prezentujú žánre konfesijné. Sú to „komunikáty, ktorými veriaci manifestuje svoje vierovyznanie“ (Mistrík, 1991, s. 174). V zhode s J. Mistríkom tvrdíme, že táto konfesijná trieda by sa mohla ďalej deliť na osobné modlitby, sviatosti, chrámové a púťové (procesie, koledy, folklórne hry späté s náboženskou tematikou) žánre. Preto je ich nevyhnutnou súčasťou aj množstvo mimojazykových prostriedkov, ktoré dané prejavy podporujú. Obidve žánrové skupiny sú podľa nášho názoru dostatočne postačujúcim priestorom na integráciu všetkých náboženských textov.

Pozastaviac sa pri Biblii ako prameni katechetických žánrov môžeme konštatovať, že v jej inventári sa nachádzajú žánre, z ktorých niektoré sa človeku už v primárnom význame spájajú s náboženskými útvarmi. V rámci Starého a Nového zákona nájdeme texty – správy (o stvorení neba, zeme), texty – žalmy (ako nerýmované lyrické básne Biblie) a piesne (mariánske piesne, pôstne piesne, veľkonočné piesne, piesne za mŕtvych...), texty – príslovia, texty – epištoly, texty – evanjeliá (resp. zvesti a posolstvá) a texty – podobenstvá (porov. Ruščák, 1993, s. 141).

Cieľom nášho výskumu nebola definícia a analýza všetkých náboženských žánrov; rozhodne by sme však nechceli obísť žánrovú dimenziu homílie. Homília je vnímaná ako „systémovo-štruktúrne diferencovaný reagentný text, teda reagent s vlastnou jazykovo-štylistickou a kompozičnou stabilitou“ (Ruščák, 2001, s. 8). Je to žáner realizovaný v rámci liturgického obradu ako hovorený komunikát metatexovej povahy, ktorý vychádza z Biblie ako najdôležitejšieho prototextu.

Homília a kázeň sa v súčasnej (školskej) slovenskej štylistike (Mistrík, 1997, s. 485) klasifikujú ako náučné žánre rečníckeho štýlu konkrétnejšie začlenené medzi cirkevné prejavy. Ich hlavným cieľom je didaktický zámer (predpokladá sa nedostatočné ovládanie danej problematiky); dochádza k vytvoreniu vzťahu žiak – učiteľ. Výklad textu (a teda náučná funkcia) sa však nejaví každému lingvistovi ako primárna charakteristika homílie. Podľa J. Pavloviča (2000, s. 73) nepatria kázeň a homília k náučným prejavom, ale radí ich k žánrom persuzívnym. „Cieľom týchto žánrov totiž nie je výklad biblického textu, ale iba aplikácia tohto výkladu (exegézy) v získavacom procese poslucháča pre istú pravdu, presvedčenie, rozhodnutie a podobne“ (Pavlovič, 2000, s. 73). Ak chceme (citovo alebo racionálne) pôsobiť na adresáta, musíme vychádzať z istého textu, ktorý sa snažíme vysvetliť, interpretovať. Stanovisko náučnosti a persuzívnosti možno teda podľa nášho názoru spojiť, veď obe vlastnosti predstavujú podstatu každej homílie a navzájom sa podmieňujú.

Homília, primeraná povahe dnešného človeka, vyberá z biblického textu nie vetu za vetou (tzv. exegetická homília, ktorá objasňuje verš za veršom, a keďže obsah jednotlivých veršov býva často rôznorodý, aj homília pôsobí neucelene), ale hlavnú myšlienku, ktorú chce ponúknuť dnešnému človekovi. Podkladovým materiálom homílie je Biblia ako príklad alebo dôkaz pravdivosti kazateľových slov.

Keby by výňatok z Biblie v homílii nebol, bola by to „už len kázeň alebo vieroučná či mravoučná reč“ (Vrablec, 1990, s. 19). Kázeň nám teda prezentuje také témy, o ktorých Ježiš a apoštoli nič nepovedali. Tým sa vyčleňujú kázne, ktoré sa neriadia exegézou, ale delia sa podľa predmetu a charakteru (napr. sociálna, dogmatická, mravoučná). Kázeň sa v širšom zmysle slova chápe (aj) ako každý rečnícky prejav nasledujúci po prečítaní evanjelia, pričom homília predstavuje najplnšiu formu kázne (homília vychádza priamo z Božích – v Biblii zapísaných – gnómických právd a udalostí; kázeň reaguje na – väčšinou aktuálne – otázky spoločnosti a opiera sa (aj) o cirkevné dogmy). V súčasnosti môžeme zaznamenať uprednostnenie homílie a odsunutie tematických kázní do úzadia.

V homílii ako žánri môžeme nájsť implikované aj iné útvary náboženského štýlu. Patrí medzi ne napr. modlitba či žalm, ktoré „presahujú lokálne spoločenstvo a prenikajú do verejných pobožností a prostredníctvom kázní, homílií do života veriacich“ (Liba, 2001, s. 74). Dôležitosť kázne nemožno prehliadnuť, lebo sa dotýka všetkého, s čím človek denne prichádza do kontaktu. Nazdávame sa, že napriek „vymedzenému“ spoločenstvu veriacich neovplyvňuje homília iba danú skupinu; správanie a hĺbka osvojených hodnôt pôsobi zo strany veriaceho človeka (prijímajúceho homíliu) na všetkých jedincov (aj „mimo skupiny“), s ktorými sa stretáva. Ak činnosť náboženských obradov, v ktorých sa homília realizuje prvoplánovo, zaradíme do celospoločenskej komunikácie, môžeme vymedziť aj sekundárne pôsobenie homílie na celú spoločnosť. Samozrejme, tento vplyv vnímame ako nepriamy; primárny status homílie je zameraný na osoby zúčastnené na bohoslužbe.

Literatúra

- FINDRA, Ján: Štylistika slovenčiny. Martin: Osveta 2004. 232 s.
- LIBA, Peter: Žalm ako živý žánr. In: Philologica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, ročník LII. Bratislava: FFUK 2001, s. 74.
- MISTRÍK, Jozef: Náboženský štýl. In: Studia Academica Slovaca. 20. Prednášky XXVII. letného seminára slov. jazyka a literatúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1991, s. 163 – 175.
- MISTRÍK, Jozef.: Štylistika. 3.vyd. Bratislava: SPN 1997, s. 485.
- PAVLOVIČ, Jozef: Problematika virtuálneho dialógu. In: Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Tyrnaviensis. Trnava: Philologica Trnava 2000, s. 73.
- RUŠČÁK, František: Biblický text ako archetypálna dimenzia náboženskej komunikácie. In: Text a kontext v náboženskej komunikácii. Zborník Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej Univerzity. Studia Philologica 8. Prešov: FHPV PU 2001, s. 8.
- RUŠČÁK, František: Zvest' o Kristovom narodení v evanjeliách ako žánr a text. In: Text a kontext. Zborník z medzinárodnej konferencie v Prešove 18. – 19. novembra 1993. Prešov: Pedagogická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1993, s. 141.
- VRABLEC, Jozef: Najplnšia forma kázne. Bratislava: CMBF 1990, s. 19.

Ján Kačala

FENOMÉN NEPLNOVÝZNAMOVOSTI V JAZYKU

KAČALA, J.: The Phenomenon of Auxiliarity in Language. Slovenská reč, 71, 2006, No. 3, pp. 139 – 148. (Bratislava)

The author examines auxiliarity on the level of lexical units. He views it like a counterpart to the language units with full lexical meaning and it is placed among other phenomena of asymmetrical arrangement of formal and semantic part of language units as signs. The author views auxiliarity as a normal part of natural language and he sees its place in the sphere of asemantic or empty phenomena in language and on the other hand in the field of zero elements in language.

E. Pauliny svojho času – bolo to už takmer pred polstoročím – vymedzil celostný systém jazyka ako dvojsystémový. V práci Systém v jazyku z r. 1958 rozlíšil v celostnom systéme jazyka dva systémy: významový a výrazový. Významový systém sa ďalej člení na lexikálny, tvaroslovný a syntaktický subsystem, každý s vlastnými jazykovými jednotkami. Táto predstava jazykového systému nebola v súlade s klasickým členením jednotného jazykového systému na štyri subsystemy alebo jazykové roviny či plány. Podľa tejto klasickej koncepcie výrazová alebo formálna stránka jazyka (t. j. fonologický alebo zvukový systém jazyka) bola rovnocenná s ostatnými troma, ktoré sa však na rozdiel od nej vymedzovali na základe jednoty a súhry významu a výrazu alebo obsahu a formy. E. Pauliny svoju koncepciu uplatnil v syntetickej Slovenskej gramatike z r. 1981, ktorú v podnadpise označil ako Opis jazykového systému. Paulinyho koncepciu prijali aj Š. Ondruš a J. Sabol vo svojej práci Úvod do štúdia jazykov z r. 1981 a vo viacerých prácach z 90. rokov 20. storočia (porovnaj napríklad Syntaktický systém jazyka z r. 1998) som sa jej pridrižoval aj sám.

Osobitnú závažnosť pri rozlišovaní významového a výrazového systému má vzťah významovej a výrazovej stránky v jazyku vo všeobecnosti a pri jednotlivých základných druhoch jazykových jednotiek osobitne. Od čias F. de Saussura a jeho Kurzu všeobecnej jazykovedy z r. 1916 sa kladie dôraz na nerozlučiteľnú jednotu významovej a výrazovej stránky znakových jazykových jednotiek. Na druhej strane tento vzťah nie je priamočiary, resp. nie je jednoznačný. S. Karcevskij ešte na konci dvadsiatych rokov 20. storočia označil tento vzťah ako asymetrický dualizmus jazykového znaku. Vzťah významu a výrazu v jazyku možno hodnotiť ako kardinálny a veľmi zložitý jav, aj preto predstavuje základnú otázku jazyka a jazykovedy.

Tento vzťah je zložitý okrem iného aj preto, že danému výrazu nie vždy zodpovedá plný význam: znaková jazyková jednotka, ktorá nemá plný význam, je alebo stáva sa v jazyku a pri jeho používaní nesamostatná a pri svojom jestvovaní a fungovaní v jazyku a reči sa spája s inými jednotkami, ktoré si zachovávajú svoj plný význam, a utvára s nimi zložené jazykové útvary. (Tejto témy sme sa dotkli v práci

Zložený vetný člen z r. 2003, v ktorej z tohto hľadiska zložený vetný člen rozoberáme ako syntaktickú jednotku vybudovanú na základe spojenia neplnovýznamovej a plnovýznamovej lexikálnej súčasti a určenú na plnenie úloh na syntaktickej úrovni jazykového systému.)

Krajným protikladným pólom plnovýznamových jednotiek jazyka sú formálne jazykové prvky bez akéhokoľvek významu: sú to nevýznamové alebo prázdne jazykové jednotky (S. D. Kacnelson vo svojej práci Tipologija jazyka i rečevoje myšlenije z r. 1972 v súvislosti s gramatickým systémom hovorí o asémantických prvkoch jazykového systému, resp. o asémantických funkciách morfológických kategórií – porovnaj napríklad s. 91 c. d.). Prázdne jazykové jednotky sú charakteristické predovšetkým pre tie oblasti jazyka, kde máme do činenia s výstavbou istých zložitejších jazykových útvarov, t. j. konkrétne pre slootovú tvorbu. V slootovú tvorbe sa takto uplatňuje prázdna morféma, ktorá nemá nijaký význam, ale nie je nefunkčná: má povedzme funkciu spájať dve časti zloženého slova, napríklad *vod-o-jem*, *plyn-o-mer*, alebo kompletizovať slovesnú lexému, ako je to v prípade samostatnej slovnej morfémy *sa* pri čisto zvrtných slovesách typu *radovať sa*, *smiať sa*.

Pojem a termín prázdna morféma zaviedol do explanačného aparátu jazykovedy J. Ružička v príspevku z r. 1963. Píše tu, že „s pojmom prázdna morféma treba počítať najmä v oblasti lexikálneho významu. Prázdna morféma môže totiž vzniknúť najmä oslabovaním až stratou lexikálneho významu, pravda, pri zachovaní úplnosti formy“ (s. 4 c. d.). Z Ružičkovho výkladu vychodí, že prázdnu morfému chápe veľmi úzko: za „najzreteľnejší prípad“ (ibid.) prázdnej morfémy pokladá samostatnú morfému v čisto zvrtných slovesách typu *radovať sa*, *čudovať sa*, *stať sa*, *báť sa*. „Prázdna morféma v takých prípadoch nie je nositeľom žiadneho významového prvku: je to forma bez významu a bez funkcie. Reflexíva tantum sú z každého hľadiska na tej istej rovine ako nezvrtné slovesá.“ (Ružička, 1963, s. 5) Na rozdiel od týchto čisto zvrtných slovies v prípadoch typu *krátiť sa*, *belieť sa*, *prosiť sa*, ako ani v prípadoch typu *dočítať sa*, *narobiť sa*, *rozbolieť sa*, v ktorých morféma *sa* má hodnotu slootovú prvku, už autor nevraví o prázdnej morféme.

V uvedenom Ružičkovom výklade sa akosi automaticky spája význam a funkcia. Je pravda, že povedzme v čisto zvrtných slovesách slovo *sa* nemá nijakú významovú náplň, no nemožno povedať, že by nemalo nijakú funkciu. Jeho funkciou je totiž kompletizovať slovesnú lexému, lebo bez neho by takáto lexéma nebola plnohodnotným lexikálnym prvkom systému jazyka. Svoj rigorózný postoj z r. 1963 J. Ružička čiastočne zmenil už v kolektívnej akademickej Morfológii slovenského jazyka z r. 1966. Tu na s. 376 vraví, že „zložka *sa* alebo *si* je súčasťou formy slovesa ako pomenovacej jednotky, a preto má hodnotu lexikálnej morfémy: *smiať sa*, *všímať si*“. Na s. 43 už uznáva jestvovanie prázdnej morfémy okrem lexikálnej aj na morfológickej úrovni. Prázdne morfémy vymedzuje tak, že „majú formu, ale nemajú

obsah... Napríklad morféma *po-* v imperatívnych tvaroch *pod'*, *pod'me*, *pod'te* je prázdna morféma: vyskytuje sa len v uvedených gramatických tvaroch a nemá nijaký lexikálny ani gramatický význam, ani nijakú funkciu“. Proti prázdny morfé-
mam stoja nulové morfémy, ktoré „majú obsah, ale nemajú formu;... nulové morfé-
my sú možné len na morfolologickej rovine“ (Ružička, c. d., s. 43).

Od nevýznamových (prázdnych) jednotiek sa teda žiada odlišovať nulové jed-
notky, ktoré príslušná paradigma v danej pozícii predpokladá, ale táto pozícia v da-
nej paradigme (morfolologickej, slovtvornej alebo syntaktickej) nie je ani nemôže
byť obsadená pozitívnym výrazovým prvkom.

V súčasnosti sa bežne rozoznávajú nulové útvary na rozličných úrovniach jazy-
kovej stavby: 1. na úrovni tvaroslovia jestvuje nulová morféma, napríklad v tvare
nominatívu singuláru maskulína *buk-0*, a to na pozadí pozitívnych morfé-
m v iných tvaroch danej paradigmy: *buk-a*, *buk-u*, *buk-om*, *buk-y...*; v slovesnej paradigme
máme do činenia so samostatnou nulovou morfé-
mou v 3. osobe minulého času
v jednotnom aj množnom čísle: *čítal 0*, *čítal-i 0* na pozadí tvarov 1. a 2. osoby *čítal
som*, *čítal si*, *čítali sme*, *čítali ste*; 2. na úrovni slovtvorby jestvuje nulová (odvo-
dzovacia) morféma, napríklad zo základu *vyvrátiť* je derivát *vývrat-0*, zo základu
odpísať je derivát *odpis-0* (pričom táto odvodzovacia morféma zároveň platí ako
tvaroslovná morféma, lebo tak to vyplýva z príslušnej morfolologickej paradigmy); 3.
na úrovni skladby jestvuje nulové pomocné sloveso ako súčasť pri tvorení zloženého
vetného člena, napríklad v neurčitku s funkciou zloženého vetného základu typu *ba-
dať – nebadat' niečo*, *cítiť – necítiť niečo*, ktorý platí ako tvar prítomného času na
pozadí tvarov minulého času *bolo badať – nebolo badať niečo*, *bolo cítiť – nebolo
cítiť niečo*, ako aj tvarov budúceho času *bude badať – nebude badať niečo*, *bude cítiť
– nebude cítiť niečo*; v tvaroch minulého a budúceho času je teda tvar pomocného
slovesa *byť* vyjadrený; 4. na úrovni skladby jestvuje nulový vetný člen, konkrétne
nulový gramatický podmet vo vetách typu *Ako si zaseješ, tak budeš žať. – Zmes po-
koreníme, posolíme a dáme do rúry. – V dedine zvoní poludnie.*

Poznámka: Ľ. Novák vo svojich výkladoch o nulových útvaroch v jazyku zdô-
razňoval na úrovni skladby aj jestvovanie nulovej syntagmy, ale tento koncept sa
u ostatných slovenských jazykovedcov nestretol s porozumením; argumentovalo sa
najmä logickou úvahou: v syntaxi predsa nemôže byť spojená nula s nulou a utvárať
tak nulovú syntagmu, t. j. syntagmu s dvoma nulami, prípadne s dvoma nulovými
členmi. Je pravdepodobné, že šlo o terminologické nedorozumenie, že Ľ. Novák mal
na mysli syntagmu s nulou, t. j. syntagmu, v ktorej jedna pozícia je obsadená nulo-
vým vetným členom, ale otázka sa medzi spornými stranami nikdy vecne nevysvet-
lila a už sa ani nevysvetlí. Novákova definícia znela takto (uvádzame ju bez autorov-
ho priestorového členenia jednotlivých významových častí, ktoré zjavne malo pri-
spieť k tomu, aby definícia nadobudla väčšiu prehľadnosť): „Nulová syntagma ako

najjednoduchšia syntagma je vetnočlenské spojenie jedného holého či rozvitého plnovýznamového slova alebo viacslovného združeného pomenovania s nulovým slovom bez predikatívnej syntagmy s mimojazykovou či kontextovou deiktickou funkciou, ohraničené začiatočným a koncovým syntagmatickým predelom, ktoré sú zároveň vetné.“

Neplnovýznamové jednotky a nevýznamové (prázdne) jednotky v jazyku majú spoločný znak, totiž pomocnú funkciu: fungujú ako pomocné prvky pri uplatňovaní sa istých plnovýznamových jednotiek. Tak funguje pomocné sloveso *byť* pri tvorení niektorých zložených (analytických) slovesných tvarov, napríklad *čítal som, budem čítať, bude sa čítať, čítal by som, bol by som čítal*. Pomocné sloveso *byť* sa v nich uplatňuje ako nositeľ gramatických kategórií signalizujúcich gramatický význam daného tvaru. Bez neho by sa príslušný tvar nekonštitoval ako jedinečný významovo-výrazový prvok v paradigmatickej sústave daného slovného druhu a nemohol by ako taký ani plniť svoje funkcie v reči. Prázdna morféma *-e-* v slovách *modlit-e-b-n-ý, vol-e-b-n-ý* ako vsuvná slovotvorná morféma zasa pri utvorení týchto prídavných mien zo základov podstatných mien *modlitb-a, volb-a* pomáha vyhnúť sa vo výslovnosti potenciálnym skupinám spoluhlások *tbn*, po asimilácii *dbn*, resp. *lbn*, ktoré by sa v novoutvorených prídavných menách ťažko dali vysloviť. Atd’.

Na uplatnenie fenoménu neplnovýznamovosti ako protikladu plného významu je hlavným poľom slovná zásoba nielen veľkým počtom a rozmanitosťou svojich prvkov, ale aj tým, že lexikálny význam je v štruktúre jazykových významov základný a východiskový aj pri konštituovaní ostatných, abstraktnejších druhov jazykového významu, t. j. slovotvorného, tvaroslovného a skladobného (syntaktického), a napokon najmä tým, že lexikálny význam je štruktúrou svojich prvkov najflexibilnejší a často sa stáva predmetom či východiskom sémantickej derivácie. Na rozdiel od slov, prípadne pomenovaní neplnovýznamové tvary alebo konštrukcie vybudované na syntagmatickom vzťahu v jazyku nepoznáme. Je to zjavne preto, že pri tvaroch a konštrukciách nemá rozhodujúce (konštitujúce) postavenie lexikálna sémantika, lež gramatická sémantika, t. j. sémantika gramatických kategórií (pri tvaroch), resp. syntaktická sémantika podmieňujúca syntaktické (syntagmatické) vzťahy, na ktorých sa budujú konštrukcie.

Neplnovýznamovosť sa rozprestiera v celej oblasti slovnej zásoby jazyka, ako aj tvorenia slov. Jednak zahŕňa celý okruh troch neplnovýznamových slovných druhov, t. j. spojky, predložky a častice, a jednak sa rozkladá aj v rámci plnovýznamových slovných druhov: na jednom póle stoja plnovýznamové pomenovania, na druhom póle ich náprotivky s oslabeným lexikálnym významom, t. j. neplnovýznamové slová, prípadne neplnovýznamové lexie plnovýznamových slov. V okruhu tvorenia slov sa neplnovýznamové prvky uplatňujú pri tvorení zložených slov a časti vzťahových adjektív.

Osobitosťou vzťahu medzi plnovýznamovou a súvzťažnou neplnovýznamovou jednotkou je to, že plnovýznamová lexia a neplnovýznamová lexia tvoria súčasť jedného polysémického pomenovania, pričom neplnovýznamové lexie istým spôsobom nadväzujú na zodpovedajúce plnovýznamové lexie. A tak máme pred sebou lexikálne jednotky, pri ktorých možno pozorovať a opísať proces prechodu istých plnovýznamových pomenovaní na neplnovýznamové, ako aj konkrétny výsledok tohto procesu. Tento proces prebieha sémantickou deriváciou, t. j. utváraním nových lexíí, resp. nových významov z jestvujúcich významov daného pomenovania pohybom v štruktúre sémantických komponentov, sém, pričom pri tomto procese zostáva zachovaná aj pôvodná lexia, t. j. lexia s plným významom. Využíva sa iba ako významová aj výrazová základňa na utvorenie novej lexie, prípadne nových lexíí.

Takéto nové lexie v slovnej zásobe zaujímajú špecifické miesto tým, že s využitím istých konštrukčných postupov zodpovedajúcich syntaktickej úrovni jazykového systému, t. j. syntaxi, pomáhajú pri uplatnení iným, plnovýznamovým jednotkám. Tak vznikajú osobitné zložené (analytické) pomenovania, ktoré ako nové prvky slovnej zásoby jazyka obohacujú slovnú zásobu na základe konštruovania z jestvujúcich lexikálnych zdrojov jazyka. Príkladom na slovesné analytické (viacslovné) pomenovania sú spojenia *uviesť do súladu*, *byť naporúdzi*, *prijatť rozhodnutie*; príkladom na substantívne analytické (viacslovné) pomenovania sú spojenia *bojová činnosť*, *rozhodovací proces*, *vojenské kruhy*. S pomocou istých neplnovýznamových pomenovaní, predovšetkým pomocných slovies, utvárajú sa na úrovni syntaxe špecifické spojenia, ktoré fungujú ako zložený vetný člen. Ako zložený prísudok dvojčlennej vety platia spojenia *je učiteľ*, *neprestáva tvoriť*, *musí prísť*; platnosť zloženého vetného základu jednočlennej vety majú spojenia *je hmlisto*, *začína snežiť*, *nemalo by byť horúco*.

Neplnovýznamové slovné druhy majú v syntaxi vety špecifické využitie tým, že sa z nich utvárajú nesyntagmatické útvary, ktoré fungujú ako časti vety, ako samostatné vety alebo aj ako súvetia. Jadrom týchto nesyntagmatických útvarov sú častice a časticové výrazy. Treba však zdôrazniť, že nesyntagmatickým útvarom ich zloženie z neplnovýznamových súčastí vonkoncom nebráni plnohodnotne fungovať v uvedených syntaktických formách a plniť rovnaké poslanie ako vety skladajúce sa z plnovýznamových pomenovaní (podrobnejší výklad o nesyntagmatických útvaroch vo vete podávame v práci Kačala, 2003a).

Jadrom nášho ďalšieho výkladu bude odhalenie podstaty neplnovýznamovosti v jazyku: chceme ukázať, aké sú predpoklady vzniku neplnovýznamového pomenovania, akými procesmi vo významovej štruktúre sa dosahuje to, že výsledná lexia je významovo chudobnejšia a abstraktnejšia, aký je výsledok tohto procesu, aké miesto zaujíma novovzniknutá jednotka v lexikálnom systéme a napokon ako sa neplnovýznamové pomenovanie uplatňuje najmä v syntaktickom systéme jazyka. Neplno-

významové lexie v súčasnosti vznikajú takmer pred našimi očami, a to v podobe tzv. kategoriálnych významov plnovýznamových pomenovaní. Tému kategoriálnych slov, prípadne kategoriálnych významov alebo kategoriálnych príznakov v sémantickej štruktúre slovies a podstatných mien sme v našich prácach z ostatných desaťročí venovali značnú pozornosť (odkazujeme tu aspoň na VI. a VII. kapitolu našej práce *Slovenčina pri míľnikoch slovenských dejín* z r. 2002).

Na ilustráciu utvorenia neplnovýznamovej lexie vyberáme sloveso *uviesť* v spojení *uviesť do omylu niekoho* s významom „pomýliť“. Sloveso *uviesť* v základnom význame značí „vedením dopraviť niekoho niekam“ a ukazujú ho povedzme spojenia *uviesť hosťa do budovy*, *uviesť pracovníka do kancelárie*, *uviesť prváčikov do triedy*, *uviesť prezidenta republiky do rokovacej miestnosti*, *uviesť nevestu pred oltár*. Vedenie pritom značí ukazovanie smeru niekomu vlastným príkladom, sprevádzanie niekoho potrebným smerom alebo privádzanie niekoho priamym fyzickým dotykom (za ruku, pod pazuchu, za plece). V základnom význame je sloveso *uviesť* subjektovo-objektového intencného typu a okrem príznakov subjektovosti a objektovosti jeho ďalšie subkategoriálne príznaky predstavujú procesualnosť, kauzativnosť a zámernosť. Sloveso *uviesť* v slovenčine má aj ďalšie významy, je teda polysémické (v *Krátkom slovníku slovenského jazyka*, 4. vyd., 2003, s. 815, sa pri tomto slovese zachytáva dovedna osem významov).

Sloveso *uviesť* v kategoriálnom význame, v ktorom vystupuje povedzme v citovanom spojení *uviesť do omylu niekoho*, stráca svoju pôvodnú významovú štruktúru. Môžeme povedať, že individuálne komponenty vo význame, reprezentované práve opisom „vedením dopraviť niekoho niekde“, z pôvodnej významovej štruktúry slovesa ustupujú a pôvodné významové spektrum pomenovania sa tak rozpadáva. Treba zdôrazniť, že v tomto procese sa strácajú práve tie zložky vo význame pomenovania, ktoré robia danú lexiu tým, čím je, prípadne tým, v akej individuálnej pozícii vystupuje v systéme slovnej zásoby jazyka. Komponentová analýza ukazuje, že vedno s kategoriálnym komponentom „dynamický príznak“ v kategoriálnej lexii ostávajú zachované subkategoriálne príznaky subjektovosť a objektovosť, procesualnosť a do popredia vystupuje najmä príznak kauzativnosť: významový prvok „spôsobiť, že sa objekt ocitne v istej situácii“ je aj pri kategoriálnom význame zreteľný. Pohyb nastáva aj v príznaku zámernosť, lebo kým v pôvodnom význame bol zreteľne prítomný, v derivovanom kategoriálnom význame už môže ísť aj o nezámerné uvedenie niekoho do omylu, a tak tento subkategoriálny príznak treba pri opise kategoriálneho významu slovesa zaznačiť vo variantnej podobe zámernosť/nezámernosť. Spomínanou stratou individuálneho významového komponentu tak akoby z pôvodného významu bola ostala iba akási prázdna škrupinka, akýsi rámec v podobe súboru kategoriálneho a subkategoriálnych príznakov, ktorý si nevyhnutne žiada naplnenie iným súborom individuálnych významových príznakov. A takýto

súbor individuálnych príznakov sa ponúka v podobe významu (lexie) samostatného pomenovania, v danom prípade pomenovania *omyl*, ktoré do syntaktického, prípadne syntagmatického spojenia s kategoriálnym slovesom *uviesť* vstupuje v podobe genitívu s predložkou *do*: *uviesť do omylu niekoho*.

Spojením kategoriálneho, sémanticky vyprázdneného slovesa *uviesť* s podstatným menom *omyl* do lexikálneho celku vzniká nové, viacslovné pomenovanie, ktoré svojou onomatologickou štruktúrou (zloženosťou) sa zaraďuje do triedy iných podobne utvorených pomenovaní, a tak podporuje rozvoj zložených útvarov v našom jazyku a v slovnej zásobe jazyka si hľadá svoje jedinečné miesto, tak ako ho v nej má každé iné jednotlivé pomenovanie. Toto miesto sa ustalaťuje nielen na základe špecifických vlastností nového pomenovania (spomínanej zloženosti a osobitného rozloženia významového spektra pomenovania medzi dve samostatné slovné jednotky), ale najmä na základe vstupu do paradigmatických vzťahov v subsystémoch slovnej zásoby utváraných podľa rozličných významovo-výrazových princípov. Môžeme tu hovoriť o subsystéme určenom kategoriálnym slovesom *uviesť*, o subsystéme utváranom na základe paradigmatických vzťahov kategoriálneho slovesa vyjadrujúceho iniciálovú situáciu, ďalej vzťahov so slovesami vyjadrujúcimi priebeh danej situácie alebo stavu, ako aj so slovesami vyjadrujúcimi konečnú alebo uzatvárajúcu fázu príslušnej situácie alebo stavu. Iné subsystémy sa utvárajú na základe synonymických, opozitných alebo iných významovo-výrazových vzťahov, do ktorých novoutvorené pomenovanie vstupuje v slovnej zásobe. (Príklady takýchto subsystémov sme uviedli v našej východiskovej stati z r. 1993 – pozri Kačala, 1993.)

Podrobnejším výskumom sa ukazuje, že proces utvárania kategoriálnych významov v slovnej zásobe súčasného jazyka je veľmi živý a že sa netýka iba sloviess, ale aj ich významového, formálneho aj funkčného náprotivku – podstatných mien. Tematike kategoriálneho podstatného mena, jeho podstate a vymedzeniu základných sémantických skupín kategoriálnych podstatných mien sme venovali pozornosť v osobitnej štúdií z r. 1997 (porovnaj Kačala, 1997). Posun od plného významu ku kategoriálnemu ukážeme na príklade podstatného mena *činnosť*, ktoré sa ako kategoriálne upotrebuje povedzme v spojeniach s prídavnými menami *stavebný*, *banský*, *vzdelávací*, *výchovný*, *bojový*, *informačný*, *pedagogický*, *propagandistický*, *osvetový*, *umelecký*, *kultúrny*, *edičný*, *spravodajský*, *vydavateľský*, *výzvedný*, *administratívny*, *hospodársky*, *priemyselny*, *podnikateľský*, *predajný*, *zárobkový* a s inými.

Podobne ako pri analogických spojeniach s kategoriálnymi slovesami, aj pri kategoriálnych podstatných menách často zisťujeme jestvovanie paralelného jednoslovného pomenovania, ktoré je s lexikalizovaným spojením v synonymnom vzťahu. Spojeniu *stavebná činnosť* tak zodpovedá jednoslovné pomenovanie stavba v dejovom význame, spojeniu *vzdelávacia činnosť* zodpovedá podstatné meno vzdelávanie, spojeniu *výchovná činnosť* zodpovedá substantívum výchova a podobne.

Jestvovanie paralelného jednoslovného náprotivku však nie je nevyhnutnou podmienkou, aby sme isté viacslovné spojenie mohli hodnotiť ako lexikalizované; napríklad spojeniam *banská činnosť* alebo *osvetová činnosť* nezodpovedajú nijaké neutrálne jednoslovné synonymné pomenovania.

Na spojeniach *búrková činnosť*, *zrážková činnosť*, ktoré v ostatných rokoch možno počuť alebo čítať pri predpovedaní počasia, môžeme osvetliť spomínaný sémantický posun od plného významu, ktorý sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka (4. vyd., 2003, s. 98) vystihuje opisom „vykonávanie práce, povolania, záujmu a podobne, aktivita“, k abstraktnému a zovšeobecnenému kategoriálnemu významu „prejav, zjav, úkaz“ (takýto význam nie je v Krátkom slovníku slovenského jazyka v heslovej jednotke *činnosť* ani zachytený). V spojeniach *búrková činnosť*, *zrážková činnosť* už totiž vonkoncom nejde o vykonávanie práce, povolania či záujmu: kým *činnosť* opísaná v citovanom základnom význame sa prisudzuje človeku a ten ju uskutočňuje zámerne, „*búrková* či *zrážková činnosť*“ vzniká spontánne ako prírodný proces, ako výsledok vývinu meteorologických prvkov a počasia bez ovplyvňovania človekom.

Proces utvárania kategoriálnych významov sa u nás stáva už nielen lexikologickou otázkou, ale začína sa naň sústreďovať aj lexikografia pri tvorbe výkladových slovníkov. Je všeobecne známe, že v citovanom Krátkom slovníku slovenského jazyka sa pri príslušných slovesách zachytávajú aj ich derivované kategoriálne významy, resp. pri zodpovedajúcich slovesách sa po opise významovej štruktúry za osobitným grafickým znakom prinášajú spojenia kategoriálneho slovesa s menom. Za takýmto znakom sa viacslovné pomenovania typu sloveso – meno uvádzajú aj pri podstatnom mene, ktoré je jeho integrálnou súčasťou. Bolo by želiteľné, keby v tomto trende pokračovali aj autori nového výkladového slovníka slovenčiny a svoj lexikografický záber rozšírili aj o zachytenie kategoriálnych podstatných mien, prípadne kategoriálnych významov relevantných podstatných mien a ilustrovali ich vybranými spojeniami.

Viacslovné pomenovania nepochybne predstavujú progresívny prvok vo vývine súčasnej slovnej zásoby slovenčiny aj iných európskych jazykov. Rozširovanie viacslovných pomenovaní zjavne súvisí s narastajúcou intelektualizáciou jazyka či vyjadrovania v početných vyjadrovacích oblastiach a s rastom významu odborného vyjadrovania v súčasnosti. V jazyku je tento proces výsledkom posilňovania analytizmu v slovenčine a osobitne v jej slovnej zásobe.

Neplnovýznamové javy v jazyku ako prirodzený náprotivok významových javov predstavujú výrazný znak asymetrie vo vzájomnom či súvzťažnom usporiadaní významovej a výrazovej stránky znakových jazykových jednotiek a rozmnožujú tak javy, ktoré prispievajú k posilňovaniu princípu asymetrického usporiadania jazykového systému. V našom texte sme sa zamerali na hľadanie podstaty neplnovýznamovosti v jazyku a na vymedzenie jej statusu v jazyku, ako aj na odlišenie neplnovýz-

namových javov od asémantických (prázdnych) javov na jednej strane a od nulových útvarov v jazykovom systéme na druhej strane. V rámci neplnovýznamovosti sme si bližšie všimli iba utváranie neplnovýznamových lexíí pri slovesách a pri podstatných menách na základe špecifickej sémantickej derivácie, ktorou sa utvárajú kategoriálne významy ako osobitný prvok polysémickej štruktúry slovesa a podstatného mena. Fenomén neplnovýznamovosti v jazyku má však oveľa širšie dimenzie.

Ukázali sme, že neplnovýznamové slová alebo lexie vznikajú na báze plnovýznamových slov alebo lexíí a v polysémickej štruktúre daného pomenovania sa umiestňujú ako jeho lexie. Pravdaže, v jazyku sú známe a už aj opísané aj iné procesy, pri ktorých sa z plnovýznamového pomenovania utvára neplnovýznamové, napríklad v podobe vzniku slovnodruhových homonym typu *pravda* ako podstatné meno a *pravda* ako častica, *vdaka* ako podstatné meno a *vdaka* ako predložka a podobne.

Uvedený postup vznikania neplnovýznamových slov alebo lexíí z plnovýznamových je prirodzený a najrozšírenejší, ale nie jediný možný: tak ako všetko v jazyku, aj ten má svoj protiklad v opačnom procese, t. j. v osamostatňovaní sa neplnovýznamových slov do podoby plnovýznamových. Tento proces nie je však taký pravidelný a nemá svoje pevné zákonitosti podobné procesu či procesom opisovaným v našej stati. Ide skôr o jednotlivé a osihotené prípady podmienené často individuálnou jazykovou tvorivosťou autora, spravidla silno príznakové a s obmedzeným rozšírením v jazyku na isté úzke vyjadrovacie sféry. Máme tu na mysli také javy ako osamostatnenie predpony *naj-* z tvaru superlatívu prídavných mien a paralelných prísloviak do samostatného slova *naj* s platnosťou prídavného mena alebo príslovky (čiže ani slovnodruhovú zaradenie nie je tu jednoznačné) a s abstraktným superlatívnym významom; iným príkladom je samostatné upotrebovanie niektorých predložiek (t. j. bez pádovej formy príslušného podstatného mena) typu *hore bez* (ktoré má pôvod v cudzom jazyku), *strela išla nad* (t. j. nad bránu), *puk letel vedľa* (t. j. vedľa brány), *nie som proti* (t. j. schváleniu návrhu) a podobne. Tieto a podobné javy sú zvyčajne silno podmienené aj kontextovo.

Ukazuje sa, že fenomén neplnovýznamovosti v jazyku sa zaraďuje do oblasti iných javov asymetrického usporiadania významovej a výrazovej stránky znakových jazykových jednotiek. Neplnovýznamovosť pomenovaní (všimli sme si ju na príklade podstatných mien a slovies) je súčasťou polysémie a polysémických pomenovaní, lebo neplnovýznamové pomenovania sa utvárajú na pozadí plnovýznamových a tvoria súčasť ich polysémickej štruktúry svojou genézou aj štruktúrou významových elementov. Svojím asymetrickým usporiadaním významovej a výrazovej stránky pomenovaní v jazykovom systéme súvisia s oblasťou asémantických alebo prázdnych javov v jazyku z jednej strany a s oblasťou nulových prvkov v jazyku z druhej strany.

Neplnovýznamové javy treba pokladať za normálnu súčasť prirodzeného jazyka, ktorá sa nijako osobitne nevyníma ani v jazykovom systéme, ani nespôsobuje

prekážky pri používaní jazyka v reči. Neplnovýznamové javy v jazyku majú systematickú podstatu svojou pozíciou v jazykovom systéme, ako aj svojím utvorením a fungovaním.

Literatúra

- KACNEELSON, Solomon D.: Tipologija jazyka i rečevoje myšlenije. Leningrad: Nauka 1972. 216 s.
- KAČALA, Ján: Kategoriálne slová v slovných spojeniach. (Príspevok k teórii jazykového významu.) Jazykovedný časopis, 44, 1993, č. 1, s. 14 – 24.
- KAČALA, Ján: K statusu lexikalizovaných spojení. Slovenská reč, 62, 1997, č. 4, s. 193 – 203.
- KAČALA, Ján: Syntaktický systém jazyka. Pezinok: Formát 1998. 144 s.
- KAČALA, Ján: Zložený vetný člen. In: Philologia XV. Red. E. Tkáčiková a kol. Bratislava: Univerzita Komenského 2003a, s. 7 – 15.
- KAČALA, Ján: Nesyntagmatické útvary v syntaxi vety. Slovenská reč, 68, 2003, č. 3, s. 129 – 136.
- KAČALA, Ján: Slovenčina pri míľnikoch slovenských dejín. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda 2002. 248 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1987. (4. vyd. 2003. 985 s.)
- NOVÁK, Ľudovít: Definície základných gramatických pojmov. Tézys prednášky v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV r. 1969 (2 s., rozmnožené ako rukopis).
- ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 320 s.
- PAULINY, Eugen: Systém v jazyku. In: O vědeckém poznání soudobých jazyku. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 18 – 28.
- PAULINY, Eugen: Slovenská gramatika. (Opis jazykového systému.) Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 323 s.
- RUŽIČKA, Jozef: Prázdna morféma. Jazykovedný časopis, 14, 1963, č. 1, s. 3 – 7.
- RUŽIČKA, Jozef a kol.: Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

Renáta Ondrejková

VALAŠÍKOV ŽIVOT SVÄTÝCH. (Niekoľko poznámok k dielu J. Valašika)

ONDREJKOVÁ, R.: Valašik's The Life of the Saints. (A few notes to the work of J. Valašik). Slovenská reč, 71, 2006, No. 3, pp. 149 – 155. (Bratislava)

The study concerns the influence of “the cultural western Slovak language” in the work of Ján Valašik: The Life of the Saints. The author depicts the Slovak feature of the text on the base of the research of phonological, morphological and syntactic language features.

Od 17. storočia sa pápežská kúria zamerala na znovuzískanie protestantov do katolíckej cirkvi; jej orgány vyvinuli veľké úsilie diplomatické, politické, ideologické, mocenské a kultúrne, aby sa toto snaženie stretlo s úspechom. Hlavnou zásadou pápežskej kúrie bolo, aby sa pri rekatolizačnej akcii používal domáci jazyk.

Preto sa už od 17. – 18. storočia v katolíckej tlačenej náboženskej spisbe stretávajú so zavádzaním slovakizmov do českého textu. Slovenskí katolíci v zásade ani nevychádzali zo spisovnej češtiny, ale za svoj spisovný jazyk prijali kultúrnu slovenčinu v jej západoslovenskej podobe, ako sa tam formovala už od 16. storočia. Kultúrne, hospodárske a politické centrum Uhorska bolo na západe Horného Uhorska (Trnava).

Zlatým vekom kultúrnej západoslovenčiny bol koniec 17. storočia a 18. storočie. Vtedy sa začal tento jazyk používať nielen v administratívno-právnych písomnostiach, ale aj v poetických skladbách a v odbornej spisbe.

Využívanie kultúrnej západnej slovenčiny v katolíckej spisbe koncom prvej polovice 18. storočia sa prejavilo v tom, že sa tu už objavuje ustálený normovaný národný jazyk. Nemožno však o ňom hovoriť ako o poslovenčenej češtine. O gramatické a pravopisné ustálenie kultúrnej západnej slovenčiny v používaní slovenských katolíkov sa pokúsili vo svojej úprave kamaldulskí mnísi v polovici 18. storočia. Ich normovanie nachádzame v rukopisnom latinsko-slovenskom slovníku a v krátkej gramatike v úvode k slovníku všeobecne nazývanom *Kamaldulský slovník* (skrátenej titul slovníka znie *Syllabus dictionarii latino-slavonicus... cum brevi quoque methodo parvulorum, rite videlicet: scribendi, formandi, et pronunciandi nonnullas voces in Orthographo – Slavonico Idiomate, 1763*).

Ján Valašik pôsobil v 18. storočí, teda v období, ktoré bolo pre vývin slovenského jazyka osobitne dôležité. Vrcholilo hnutie Antona Bernoláka a jeho spolupracovníkov, ktorého výsledkom bolo uzákonenie spisovnej slovenčiny. Aj jazyková situácia bola už silne poznačená touto predspisovnou aktivitou.

Ján Valašik (Valiasik, Vallasik, Walassyk) bol katolícky kňaz, prekladateľ. Narodil sa v roku 1720 v Kolačnej, okres Topoľčany. V rokoch 1736 – 1742 študoval filozofiu a teológiu na univerzite v Trnave a v roku 1743 v Budíne. V rokoch 1744 – 1747

pôsobil ako kaplán v Dubníku, od roku 1747 ako farár v Bôrke. R. 1763 tu preložil životy svätých od A. Illyésa podľa IV. vydania z r. 1743 pod názvom *Prjklad žiwota krestianskeho, aneb Zrcadlo...*, Trnava. Umrel roku 1768 (J. Hudák, 1968, s. 619).

Význam diela Jána Valašíka *Prjklad žiwota krestianskeho* pochopíme, keď si uvedomíme, čo v 18. storočí znamenali životopisy svätých pre pospolitý ľud. Katolícka časť národa nemala preklad Biblie v slovenčine. Palkovičov preklad vyšiel až r. 1829 – 1832 a preklad pripisovaný kamaldulským mníchom z Červeného kláštora, ktorý vznikol okolo roku 1750, sa používal pre internú potrebu kláštora. Používali sa hlavne české preklady. Pretože ľud nemal Bibliu ako čítanie, čítal najmä životopisy svätých, o vydanie ktorých sa zaslúžil J. Valašík. Jeho kniha bola dlho najrozšírenejším a často jediným čítaním (J. Hudák, 1968, s. 617).

Valašíkovo dielo je preklad životopisov svätých, ktoré po maďarsky napísal András Illyés, od roku 1696 sedmohradský biskup. Valašíkov preklad vychádzal zo IV. vydania z roku 1743, v ktorom už bol vydavateľom vsunutý životopis sv. Jána Nepomuckého (svätorečený bol roku 1729 pápežom Benediktom XIII.).

Život swatých, aneb Prjklad žiwota krestianského môžeme rozdeliť do piatich tematických celkov. Prvá časť zobrazuje životy členov rodiny Panny Márie, jej otca, matky a jej príbuzných, život sv. Jozefa, jej manžela a ich osudy. Druhá časť nás zoznami s osudmi a životom svätých, ako napr.: sv. Peter, sv. Pavol, sv. Ján Apoštol, so životom sv. evanjelistov. Do tretej časti autor zahrnul životy svätých mučeníkov (sv. Štefan, prvý mučeník, sv. Vincent, sv. Ján Nepomucký a iní). Štvrtá časť nás oboznamuje s osudmi svätých – učiteľov cirkvi (sv. Mikuláš – biskup, sv. Ladislav – uhorský kráľ a i.). Do piatej časti autor zaradil životy žien – panien a madon (sv. Františka Rímska, sv. Klára Panna, sv. Mária Egyptská, sv. Cecília a i.). Pomerne rozsiahle sú životopisy uhorských svätých (Štefan, Imrich, Ladislav, Andrej – Svorad, Alžbeta, Margita). Škoda, že Ján Valašík nevložil do diela aj životopisy iných, slovanských, svätých, ako Cyril a Metod či Benedikt (spomína sa iba v Štefanovom životopise).

Ján Valašík urobil doslovný preklad. Sám o tom píše v Predmluve: „*Protož gsem gá sám od sebe nisst nepisal; než z uherského Djla, predgmenowaného Ondrege Illyésa biskupa sedmohradského usylowal gsem se slowo od slowa na Slowenský gazyk zepsati.*“

Za východisko skúmania sme určili vzťah českých a slovenských jazykových prvkov v tomto diele. Z tohto hľadiska je charakteristická neprítomnosť českej hlásky ř. Táto hláska sa neoznačuje ani vtedy, keď ide o zjavne české tvary, ako napr. *urjdit, téměr, w městě Kartágo rečeném.*

Prvky kultúrnej západnej slovenčiny, charakteristické pre katolícku spisbu v druhej polovici 18. storočia, sú v diele doložené v pomerne veľkom počte.

Slovenský ráz textu sa podčiarkuje hláskovými, morfológickými a syntaktickými slovenskými javmi. V tvarosloví je to napr. prípona *-ú* v inštrumentáli singuláru

fem. podstatných mien, prídavných mien, zámen a čísloviek: *s nekteru wedomosću, z wnessenostu, z hodnostu, z milosću*. Prípona *-ú* v inštrumentáli singuláru fem. je charakteristická pre západoslovenskú nárečovú oblasť. Prípona *-ú, -jú* sa dôsledne uplatňuje aj v slovesných tvaroch 3. osoby plurálu prez.: *Pán Bůh rozkázal synum Izrahelským, aby když k němu chcegu pristupit; negsu dostatečne tyto prjklady; kterj potrebugu ponjženosti, naleznu swatých; wssecky tré Osoby swé vlastnosti magu; priwlastňugu; prewysyugu stworeny rozum; rozumegu; ginj nepochopugu; prigdu*. V 3. osobe singuláru a plurálu prez. sa dôsledne uplatňuje aj slovesná prípona *-á*, charakteristická pre túto západoslovenskú nárečovú oblasť: *rozum pricházá; rozličnost se nacházá; s. Augustýn prednássá podobenstwj; wěc dokonáwá se; wcházá; pocházá z rodu; newedá; reči učá; mluwá (mluwia)*. Všetky tieto prípony bývajú aj v pozíciách po mäkkých spoluhláskach. Spomínané slovtvorné prípony sa tu používajú tak, ako bežne fungujú v slovenskom jazyku, o ich používaní a zmenách nepatria tie pravidlá o fungovaní a o spájateľnosti hlások, aké platia v českom jazyku (Doruľa, 1993, s. 43). Preto sa môžu pripájať aj k základom s českými jazykovými prvkami, čím vznikajú rozličné heterogénne podoby, ako napr.: *mssu swatu, mluwja, se prednassagu, negwetssu žadost mel*.

Ďalším výrazným charakteristickým slovenským morfológickým znakom je používanie prípony *-ej* v genitíve, datíve a lokáli singuláru fem.: *w preswateg Pannie, w opravdiweg natury Matce, welmi welikeg pamětj, libezneg krásy, kterege dusse ozdoby, w gedneg rečy, den Blahoslaweneg Panny, ze záhrady twogeg, w prwnég knize Mogžissoweg, w rozumneg dussy, z gedneg lásky, w geg životě, podle wjry nasseg, Swatég Trogjcj, k welikeg ponjženostj*. Aj tu sa prípona *-ej* môže pridávať k českým jazykovým základom, čím vznikajú heterogénne podoby.

Charakteristickým znakom jazyka Valašikovho prekladu je používanie prípony *-m* v 1. osobe singuláru prez.: *skusugem, gá dokonale slibugem, mužem, nechcem poznati, budem*.

Mäkkosť niektorých spoluhlások (ň, ť, ď) označuje Valašik ako *ň, ť, ď* a pomocou samohlásky *ě*. Na mnohých miestach vidieť, že tam označuje aj slovenskú výslovnosť: *gedině, ně, proti mně*, ale aj *proti mňe, potwrděnj, ňjch, ňkterj*, aj *některj, od prwého dně*.

Medzi charakteristické západoslovenské prvky patrí aj základný tvar minulého času s vkladným *-e-*: *mohel, nemohel, spadel, pozdwihel oci swé*. O slovenskom jazykovom vedomí svedčí aj používanie genitívu vo funkcii akuzatívu pri mužských životných podstatných menách v množnom čísle; tento jav čeština nepozná (Doruľa, 1989, s. 45). Napr.: *odplatu da dobrjm, zljch pak pokutowati bude, zwolal na pryteluw*.

Ďalej sa dodržiava prípona *-u* v miestach, kde má čeština prehlásku *-í*: *na ňu, milowali gu, zaljbil gu, nebilby gu zachránjl, zachranjl gu Bůh*. Používa sa prípona *-ách* v slovách ako *we wěcách, w prácách*. Vplyvom slovenského jazykového pove-

domia dochádza aj k takýmto heterogénnym podobám, ako napr. *kraly faraonowi, pět let, o mnoho rokůw*.

V tejto norme sa však ešte stále zachovávajú aj početné javy zhodné s češtinou, a to najmä tie, pre ktoré bola opora aspoň v časti južných západoslovenských nárečí, najmä záhorských, ako napr. pádové prípony *-uv, -em* (Skladaná, 1998, s. 160).

Pevné miesto v preklade *Žiwota swatých* majú niektoré české pádové prípony, slovesné tvary alebo iné české výrazy, ktoré nachádzame aj v niektorých západoslovenských nárečiach. Napr. pádová prípona *-uv* v genitíve plurálu maskulín: *żiwot swatých Aposstoluw, mučedlnjkuw, za časuw predessłych, modljce za nepryteluw, tento byl sen pohárnjkuw, z tjech winných prutuw, za nás hrjssnjkuw, na spěw Żal-muw, Angeluw, Pán Bůh zástupuw*; prípona *-em* v inštrumentáli singuláru maskulín: *se synem, s otcem, s Bohem*. Medzi české jazykové znaky sa zaraďuje pádová prípona *-ové* v nominatíve plurálu maskulín živ., hoci sa táto prípona bežne vyskytuje aj v západoslovenských nárečiach: *starodáwni Filozofowé, Bohowé, mužowé, aposstolowé, tré angelowé, synowé hněwu, swatí Otcowé*; pádová prípona *-um* v datíve plurálu maskulín: *rozkázal učedlnjkum, proti zastupum*; prípona *-í* pri neutrách: *gisté znamenj, ku obráčenj, stworenj, misslenj, po swém wtělenj, poťessenj, zamordowánj, pochopenj Božské wuli*. Sem sa zaraďujú slová s najčastejšie používanou slovotvornou príponou *-stwi*: *podobenstwj, krestianstwj, milosrdenstwj*.

Z českých jazykových znakov zostávajú a pomerne často sa používajú hlásky *ě* a *ů*: *swětlo, wědět, powěděl, Bůh, swůg, čistěgssá, hněw, hnůg, můžeme, k Rimanům, djtě, Alžběta, wěřili*.

České prehlásky sa uplatňujú v obmedzenom počte a okruhu slov:

u > i : *lide, lidj, slisseti, slibugem, libezneg, dusse lidske*; *a > e* : *pred twáru wěčného Boha Otce, zgewna byla, roku Krysta Gežjsse, děwka Páňe*.

Z českých jazykových prvkov sa tu dôsledne používa zvrtné zámeno v podobe *se*, spojky *aneb, když*, predložka *podle*, príslovka a častica *tehdy*, častica *toliko*, zámeno *takový*: *takowj swatj, ale geden len toliko kmen, tehdy powstal, podle Ewangelia, takowá gest prawda*. Časté sú neurčitky zakončené na *-ti*: *potwrditi, mluwjti, giti, wyswetliti, widěti, učiti, bjti*; príchastia prítomné na *-ici* a prechodník na *-íce*: *sslápage gegjch nasledugjce, nawsstiwjce gjch, na prsa Krysta Gežjsse se položjce, zpjtagjce se prjčinu, sen swug mluwjce, chtěgjce odgjti, stworjce gednu rozumnu dussu, mučedlnjcy wolagjcy, Aposstolowé mluwjcy*. Českú podobu má aj základný tvar slovesa byť: *byl, byli, bywsse*, slovo *lid* a jeho odvođeniny, časté je sloveso *mluwiti*.

Spomínané české tvary a ďalšie frekventované výrazy a tvary sú knižnými jazykovými prvkami, ktorých prítomnosť v preklade *Žiwota swatých* vyplýva z tradície používania češtiny na Slovensku.

Pozoruhodná je podoba spojky *poněwáč*: *poněwádz pak, a poněwádz se widj w stworenjch žiwotčjkách, poněwádz Bůh dopustil aby zemrely*. Hláskoslovná podoba

spojky jasne dokazuje presakovanie slovenského jazykového povedomia, takisto slová, pretože hlásky *dz*, *dž* v inventári českého hláskoslovía chýbajú. Pozri aj iné doklady: *ze wsseho stromu ragského gedz*; *medzy njma*, ale aj *mezy njma*; *z drewa wedomj dobrého a zlého negéz*.

Za slovotvorný prostriedok vyššieho štýlu sa v predpisovnej slovenčine pokladala hlásková skupina *-tedl-*, ktorá je bohato doložená aj v tomto texte. Napr.: *wssec-ky této věcy zretedlně preukazugu, newyprawytedlně, smrtedlný, wydjtedlně, spasytedlná*.

Základné číslovky dva, tri, štyri sa vyskytujú v podobách *dvá*, *tré*, *štyré*, ktoré sú typické pre trnavské nárečie: *dwá služebnjcy, tré gedno gsu, trjch winných prutuw, tré Bohowé, dwá mužowé, štyré služebnjcy*.

Pravopis diela je zložkový a diakritický, typický pre písomnosti z 18. storočia: *š – ss: pjsse, Matuss, wsseczko, prewysyuge, ssli, posskwrnjl, pssenjce, wssech, Mogžjss, obzwlassten*; *ž – ž: Mogžjss, božj, Alžbeta, žiwot, kdyžby*; *č – cz, cž: cžtenáry, cžasu, cžjm*; *j – g: kragini, chcegu, Gežjss, gedem, gistá, gest, prewysyuge, gegiho, angeli, potwrzuce*; *í – j: od hrjchu, ljbeznj, panenstwj, stworenj, božj, chodjce, prjczina*. Hláska *j* označuje aj mäkkosť spoluhlásky: *po smrtj, narodjla se, hrjssnj-kum, uctjl*. Nedodržiava sa zákon o rytmickom krátení: *pracugjca, pjsánj, tkánj, čitánj, obětowánj, krásného Angela*.

Aj zo stránky štylistickej sa pôsobením katolíckej spisby kultúrna západná slovenčina rozpracúva – od ustálených kliše a formúl v administratívno-právnych zápisoch po náboženské traktáty (pôvodné i preložené) a pokusy o umeleckú prózu môžeme sledovať pestrú škálu výrazových prostriedkov. Stavba vety je niekedy veľmi jednoduchá, schematická, inokedy má živý rečnícky pátos a napokon sa niekedy vypracúva do rozsiahlych a zložitých viet podľa latinského vzoru (Pauliny, 1983, s. 145). Aj v nasledujúcej ukážke možno vidieť napodobenie latinčiny. Podľa latinčiny sa vzorom vety stáva široko plynúce súvetie so slovesom na konci vety, so zhodným prívlastkom umiestneným za podstatným menom, s hojným využitím participií a priamym napodobením latinčiny v latinských väzbách: *Gá Lucyan, nehodný služebnjc Krystůw, spitolwal gsem se ho; kde nagdeme mjsto, kde gsu swaté tělá wasse? Rekel mi: w prostred roli, ktera bljsko ge magjre, a gmenuge se Dellagraba, čo znamená, že služebnjkuw Bozjch. Wtedy sem se naskrze probudjl, a ponjženě gsem prosyl Boha, že gestli widěnj toto gest od Welebnosti gehu, aby dopustil podruhě, y po tretj, abych wyděti mohel. ... a celý ten tyden postjl sem se, do druhého patku, a w nocj podobně, gako prweg, zgewil se mne Gamaliel, rkúce... Odpowěděl gsem, rkúce Pane nesměl sem ponegprw tam giti, neb se obáwám, žeby se mi toliko smil, a bláznem by mne sudjl byti. ... Toto reknuce smizel; a gá probudjce se, poďekowánj gsem činil Bohu, prosyuce, aby gsem y po tretj widěti mohel wyděnj toto. ... Cžo gest za prjčinu, že gsy až dotud zanedbal, a neissel gsy powěděti Biskupowi Jánowi, čo gsem ti byl kázal.*

Ako vo všetkých náboženských spisoch z tohto obdobia, aj u Valašíka je veľké množstvo latinských textov a citácií. Napr.: *Pokorně prosým tě, Pobožný čtenáry, žebys o práci tegto meg, nesudjl to, čo Poeta powědel: Non venit ex hortoflosculus iste tuo: newyssel tento kwět ze zahrady twogeg: nebo gá uznávám... nebo gak prj-slowj učených lidj obecně sluge: Verba docent, exempla trahunt: Reči učá, prjklady táhnu.*

Ako vidíme, slovenské jazykové vedomie sa u Valašíka prejavuje mnohoroako – v hláskosloví, gramatike, lexike. Svojím jazykom sa Valašíkov preklad Žiwota swatých zaraďuje do západoslovenského kultúrneho okruhu, medzi diela katolíckych vzdelancov 18. storočia. Možno len ľutovať, že J. Valašík nevyužil príležitosť a nevložil do diela životopisy slovenských svätých, najmä tých, ktorí mali vzťah k Slovensku – Cyrila a Metoda, Benedikta. Sám Illyés nepozná vo svojom diele Slovákov, ale ani iné národy. Ako obyvatelia Uhorska v jeho diele vystupujú len Maďari, čo J. Valašík prekladá dôsledne ako Uhri (Hudák, 1968, s. 618). Skutočnosť, že Valašík nedoplnil Illyésov preklad o životopisy slovenských svätých, ktoré boli v tom čase potrebné na pozdvihnutie slovenského národného cítenia, nedovoľuje nám ho zaradiť medzi tie postavy 18. storočia, ktoré prispeli k slovenskému národnému obrodeniu zdôrazňovaním a rozvíjaním cyrilometodskej a svätoplukovskej tradície.

Napriek tomu Valašíkov preklad má národný význam. Valašík si bol vedomý, že Illyésovo dielo prekladá do slovenčiny a nie do češtiny: „*Ten gistý Žiwot swatých z Uherského gazyka na Slowenský obrátlj a podobne aj w zawirke: Gá gsem to pé-rem slowenským změnil*“. To dokazuje, že slovenčina v druhej polovici 18. storočia žila v povedomí slovenského človeka ako jeho vlastná reč. Vzťah češtiny a slovenčiny v predberňolákovskom období, keď Slováci používali češtinu ako písaný, ale nie hovorený jazyk, určoval predovšetkým praktický zreteľ pri jej používaní na Slovensku a s ním spojené riešenia rozporov medzi češtinou a slovenským jazykovým vedomím používateľov tejto knižnej češtiny. V priebehu dlhého používania češtiny na Slovensku sa ustálili isté pravidlá v jej používaní (Doruľa, 1989, s. 47). Aj rozbor Valašíkovho prekladu Žiwota swatých potvrdzuje spomínané pravidlá vo vzťahu slovenčiny a češtiny používanej na Slovensku. Toto slovakizovanie češtiny bolo najmä v rukopisnej produkcii Slovákov spontánne. Preto mohli vznikáť v písanom jazyku rozličné miešané, heterogénne jazykové podoby. Tvorba katolíckych vzdelancov síce nadväzuje aj na toto spontánne používanie češtiny na Slovensku, ale popri tom sa v nej prejavuje výrazné úsilie približovať jazyk prostému slovenskému používateľovi. Táto skutočnosť sa napríklad prejavila už pri preklade Kamaldulskej biblie (Krasnovská, 1997). Písomná forma jazyka sa dopracúva v západoslovenských kultúrnych centrách (Trnava, Bratislava) k ustálenejšej podobe kultivovanej slovenčiny až po jej prvú kodifikáciu A. Bernolákom.

Literatúra

- DORULA, Ján: Gavlovičov jazyk v dobovom kontexte. In: Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry. Red. I. Sedlák. Martin: Matica Slovenská 1989, s. 159 – 173.
- DORULA, Ján: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava: Veda 1993. 151 s.
- DORULA, Ján: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava: Veda 1977.
- DORULA, Ján – KRASNOVSKÁ, Elena – ŽEŇUCH, Peter: Dve línie v slovenskom jazykovo-historickom vývine alebo slovensko-české vzťahy v predpisovnom období. In: XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov. Red. J. Doruľa. Bratislava: Slovenský komitét slavistov/Slavistický kabinet SAV 1998, s. 65 – 92.
- Encyklopédia Slovenska. 6. zv. (T – Ž). Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1982. 765 s.
- HUDÁK, Ján: Ján Valašík (1720 – 1768). In: Slovenská literatúra 26, 1968, s. 617 – 620.
- ILLYÉS, Andrej: Príklad života kresťanského aneb Zrcadlo, to gest Žiwot swatých. (Z maďarčiny preložil J. Valašík). Trnava: Kolégium Akademického Tovaryšstva. 1768. 1060 s.
- JIREČEK, Jozef: Rukovět k dějinám literatury české do konce XVIII. věku. 2. zv. (M – Ž). Praha 1876. 392 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava 1988. 355 s.
- KRASNOVSKÁ, Elena: O jazyku žalmov v Blosiovom preklade a v kamaldulskom preklade Biblie. In: O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov. Red. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 1997, s. 19 – 33.
- KRASNOVSKÁ, Elena: O jazyku slovenských písomností 17. a 18. storočia. In: Formy a obsah vzdelanosti v historickom procese. Red. V. Čičaj. Bratislava: Veda 1997, s. 182 – 187.
- PALKOVIČ, Konštantín: Slovenské nárečia. Banská Bystrica 1981. 142 s.
- PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 248 s.
- SKLADANÁ, Jana: Jazyk kázní Paulína Bajana. In: P. Paulín Bajan OFM (1721 – 1792) a slovenská hudba, literatúra, jazyk v 18. storočí (Zborník referátov z konferencie konanej v Skalici v dňoch 23. – 25. 6. 1992. Red. L. Kačic). Bratislava: Vydavateľstvo Serafín 1992, s. 73 – 81.
- SKLADANÁ, Jana: Jazyk slovenských katechizmov zo 16. – 18. storočia. In: Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu. Red. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 1998, s. 158 – 167.
- ZELLIGER, Alajos: Egyházi írók csarnoka. Bio- és bibliográphiai gyűjtemény. Trnava 1843.

Ľubor Králik

O PÔVODE SPOJENÍ *byť na mol*, *opiť sa na mol**

KRÁLIK, Ľ.: On the Origin of the [Slovak] Expressions *byť na mol* “to be blind (dead) drunk”, *opiť sa na mol* “to get completely drunk”. *Slovenská reč*, 71, 2006, No. 3, pp. 156 – 160. (Bratislava)

The author gives a survey of etymological explanations of Slovak *mol*, used in the aforementioned expressions. In the academic Dictionary of the Slovak Language (1959–1968), the expressions were included in the entry *mol* “of or based on a scale that has a semitone above its second note, minor” (of Latin origin); in the author’s opinion, they should have been presented in a separate entry for etymological reasons.

1. V príspevku o lexikografickom spracovaní výrazu *mol* v rôznych slovníkových príručkách F. Kočiš (2005) o. i. pripomína existenciu dvoch homonymných substantív s príslušnou formou – *mol*¹ „hudobná stupnica alebo tónina s malou terciou od základného tónu“, *mol*² „značka základnej jednotky látkového množstva v sústave SI“ (porov. Krátky slovník slovenského jazyka, ďalej KSSJ; s. 57). V súvislosti s hudobným termínom *mol*¹ autor upozorňuje, že Slovník slovenského jazyka (ďalej SSJ; zv. 2, s. 173, s. v. *mol*) uvádza v príslušnom hesle aj spojenia *naladený do mol*, *hlas mu zmäkol na mol*, ako aj frazeologické spojenia *opiť sa na mol* „veľmi“, *spitý na mol*, *je na mol* „veľmi, úplne opitý“.

Na základe takéhoto spracovania príslušného hesla F. Kočiš dospieva – plným právom – k záveru, že v SSJ „sa podstatnému menu *mol* pripisuje aj prenesený význam označujúci mäkkosť, dalo by sa povedať aj nevládnosť, telesnú ochabnosť, mľandavosť aj nemohúcnosť, nepohyblivosť – telesnú i duševnú, aká pri opitosti zvyčajne býva. Sémanticky totiž hudobný výraz *mol* zaiste súvisí s latinským výrazom *mollire*, ktoré má význam robiť mäkkým, pružným, ohybným, zmäkčovať“ (Kočiš, 2005, s. 58).

V príspevku sa zameriame na etymologickú problematiku spojení typu *byť na mol*, *opiť sa na mol*; v tejto súvislosti sa zmienime aj o pôvode spomenutých substantív *mol*¹, *mol*².

2. *Mol* „značka základnej jednotky látkového množstva v sústave SI“.¹ – Výraz údajne prvýkrát použil nemecký chemik Wilhelm Ostwald (1853 – 1932) vo svojej

* Príspevok vznikol v rámci realizácie projektu *Etymologický výskum slovenskej lexiky – 1. etapa* (grant VEGA č. 2/5040/26).

¹ K pravopisnej problematike výrazu v súčasnej slovenčine (*mol* vs. staršie *mól*) porov. Kálmánová (2004).

práci *Grundlinien der anorganischen Chemie* (1900); slovo bolo utvorené na základe nem. *Molekül* „molekula“ (porov. Oxford English Dictionary, zv. 9, s. 971, s. v. *mole*²).

Nem. *Molekül* „molekula“, v nemčine známe od 18. stor., je prevzaté z francúzštiny (porov. Kluge, 2002, s. 627, s. v. *Molekül*). Východiskové fr. *molécule* je vo francúzštine prvýkrát dokumentované v r. 1674, a to vo význame „veľmi malá súčiastka tela, resp. telesa“; vo význame typu „drobná organická súčasť telesa“ je toto slovo prvýkrát doložené až neskôr, v r. 1803. Z etymologického hľadiska ide o výraz, ktorý bol utvorený vo vedeckom prostredí na základe lat. *mōlēs* „hľba, kopa, masa, hmota“: forma *molécule* vznikla analogicky podľa fr. *corpuscule* „častica“ (pôvodne „drobné telo; teliesko“), prevzatého z lat. *corpusculum*, čo je zdobnenina od lat. *corpus* „telo“ (porov. Trésor de la Langue Française Informatisé, s. vv. *molécule*, *corpuscule*).

3. Mol „hudobná stupnica alebo tónina s malou terciou od základného tónu“. – Latinský pôvod hudobného termínu *mol*, na ktorý poukazuje F. Kočiš (porov. bod 1.), je nesporný. Východiskom pre vznik uvedeného termínu bolo lat. *molle*, z hľadiska pôvodu neutrum od lat. *mollis* „mäkký“ (od tohto adjektíva je derivované aj sloveso *mollire* „robiť mäkkým atď.“, ktoré uvádza F. Kočiš). Forma *molle* vystupovala i v spojení *b molle* (doslova „mäkké b“), v stredoveku používanom ako „pomenovanie zníženého siedmeho stupňa tónového radu od tónu c, z ktorého vznikla posuvka b“ (Laborecký, s. 30). Spojenie *b molle* je prvýkrát doložené okolo r. 1030 u talianskeho mnícha Guida z Arezza (porov. Trésor..., s. v. *bémol*).

Stredoveké lat. (*b*) *molle* sa stalo východiskom aj pre nemecké substantívum *Moll* „mol“ (porov. Kluge, 2002, s. 628, s. v. *Moll*). Toto substantívum vystupuje i v spojení *auf Moll gestimmt sein* „byť veľmi smutný a sklúčený“ (porov. Duden, zv. 3, s. 437, s. v. *Moll*¹), doslova „byť naladený na mol“.² Vznik uvedeného spojenia súvisí s predstavou, podľa ktorej durové tóniny znejú radostne či veselo, zatiaľ čo molové tóniny sú smutné; takáto predstava mala vzniknúť v 16. stor. na základe staršej teórie o vplyve tónin cirkevnej hudby na ľudské emócie (porov. Röhrich, zv. 3, s. 1041, s. v. *Moll*; tam aj ďalšia literatúra).

4. Mol v spojeniach typu *byť na mol*, *opiť sa na mol*. – Slovo nemá jednoznačne akceptovaný etymologický výklad.

4.1. V 1. vydaní etymologického slovníka V. Machka (1957) nachádzame tri samostatné heslá – *mol*¹ „druh nočných motýľov“ (zodpovedá slovenskému *mol'a*, *mol*), *mol*² ako staročeský výraz s významom „lupiny vo vlasoch“ a *mol*³, o ktorom autor píše: „*mol* 3°: st[ě]d[ed]o[č]e[ské] *mol(ek)* opilec, dnes jen ve rčení *býti na mol*. Z něm[eckého] argotového *Molum* opilost“ (Machek, 1957, s. 304). Tento výklad prijíma aj etymologický slovník J. Holuba a S. Lyera (1967, s. 319, s. v. *mol*²).

² Nie je vylúčené, že nem. *auf Moll gestimmt sein* sa mohlo stať východiskom aj pre vznik slovenského *byť naladený do mol*.

Etymologický slovník němčiny od F. Klugeho (2002, s. 628) vysvetľuje v samostatnom hesle aj adjektívum *molum* s významom „podnapitý“, v nemčine doložené od 18. stor. Toto adjektívum vzniklo na základe nemeckého argotového substantíva *Molum* „podnapitosť, opitosť“, ktoré uvádza aj V. Machek; výraz *Molum* bol utvorený (pomocou nového zakončenia *-um*) v nemeckom argote na základe západného jidiš *mole* „plný“,³ ktorého východiskom je hebrejské *māle* ‘,id.’.⁴

Vychádzajúc z Machkovho predpokladu o nemeckej proveniencii výrazu *mol* v spojeniach označujúcich opitosť, možno takisto vysloviť domnienku, že nemecké spojenie *molum sein* „byť opitý“ bolo do slovenčiny (resp. aj do češtiny) najskôr kalkované v podobe **byť mol(um)*. Na jej základe mohlo byť utvorené spojenie *opit' sa na mol*, kde predložka *na* vyjadruje „spôsob, nástroj, prostriedok al[ebo] mieru (príp[adne] vo forme účinku)“ (KSSJ, s. 348, s. v. *na*);⁵ jeho rezultatívna forma *byť opitý (spitý) na mol* sa azda stala východiskom pre vznik spojenia *byť na mol*.

4.2. V prepracovanom vydaní svojho slovníka V. Machek (1968, s. 373) vyslovil domnienku, že stredočeské *mol(ek)* „opilec“ aj spojenie *býti na mol* vznikli na základe spojenia *ožralý na mlamoly* (podľa autora doložené od r. 1838); formu *mlamoly* autor odvodzuje od slovesa *mlamolati*, ktoré však v slovníku neuvádza – možno predpokladať, že toto sloveso súvisí so staročes. *vz-mlamotati* „zabláboliti“ (porov. s. 367, s. v. *mlamotati*), akiste zvukomalebného pôvodu.

4.3. Podľa J. Rejzka (2001, s. 386, s. v. **mol'*) české *mol* v spojení *být namol* súvisí s výrazom *molek* „opilec“, ktorý môže byť podľa autora etymologicky totožný s čes. *molek*, čo je zdobenina od čes. *mol'* „drobný škodlivý motýlik“; východiskom pre sémantický posun typu „motýľ“ > „opilec“ sa mohli stať spojenia typu *vinný molek*, *pivní molek* (ako určitú analógiu J. Rejzek pripomína aj čes. *knihomol* „knihomol“). Tento výklad uvádza na prvom mieste i S. M. Newerkla (2004, s. 563, s. v. *mol*), ktorý tu však zároveň pripúšťa aj vplyv nem. *Molum*; autor takisto upozorňuje na berlínske nem. *Molle* „pohár piva“, hoci sa nezmieňuje o etymológii tohto výrazu.

4.4. Napokon sa možno vrátiť k predpokladu (vyplývajúcem aj zo spracovania hesla *mol* v SSJ), že *mol* v spojeniach typu *byť na mol*, *opit' sa na mol* je etymo-

³ K významovému posunu typu „plný“ > „opitý a pod.“ porov. angl. slangové *full*, švédske *full*, dánske *fuld*, lotyšské *pilns* a i. (Buck, 1949, s. 323 – 324). Porov. aj slovenské expr. *naliaty* „opitý“, akiste od *naliať* vo význame „liatím naplniť“, pren. expr. *naliať niekoho vínom* „dať veľa piť“ (KSSJ, s. 360).

⁴ Adjektívum *molum* uvádza aj H. Sternová (2000, s. 149) vo svojom slovníku prevzatí z jazyka jidiš v nemeckých dialektoch. Autorka poukazuje na prítomnosť príslušného adjektíva v spojení *molum sein* „byť opitý“, ktoré charakterizuje ako regionalizmus používaný v štandardnom jazyku; v nemeckých dialektoch sa toto slovo, resp. príslušné spojenie používa na označenie opitosti, omámenosti (napr. v dôsledku hluku či zlého vzduchu) aj únavy.

⁵ Porov. tam uvedené príklady *upiect' na mätko*, *schudnúť na triesku*.

logicky totožné s hudobným termínom *mol*, ktorý je latinského pôvodu (k lat. *mollis* „mäkký“); takýto predpoklad vedie k záveru, že v slove nastal sémantický vývin v smere „mäkký“ > „opitý“. Ako sme už uviedli (porov. bod 1.), F. Kočiš tu predpokladá⁶ posun typu „mäkký“ > *„ochabnutý (pod vplyvom alkoholu)“ > „opitý“, sémantická evolúcia „mäkký“ > „opitý“ však pripúšťa aj alternatívny výklad.

Kontinuanty lat. *mollis* „mäkký“ v románskych jazykoch majú aj význam „vlhký“ (porov. Meyer-Lübke, 1992, s. 463)⁷ – a práve sémantika mokroty, vlhkosti sa môže stať východiskom i pre vznik významu „opitý“; porov. napr. bulharské hovor. *мокръ* „opitý“ (doslova „mokrý“; Bălgarski etimologičen rečnik, zv. 4, 1995, s. 211),⁸ lat. *madēre* „byť vlhký, mokrý; byť opitý“ a pod. V takom prípade by sa pre analyzované slovenské *mol* dal rekonštruovať⁹ sémantický vývin v smere „mäkký“ > *„zmäkčený (pôsobením tekutiny); navlhčený, mokrý“ > „opitý“.

5. Z uvedeného vyplýva, že pôvod výrazu *mol* v spojeniach typu *byť na mol*, *opiť sa na mol* a pod. nie je jasný. Napriek tomu je veľmi pravdepodobné, že uvedené spojenia z diachrónneho hľadiska nesúvisia so spojeniami *naladený do mol*, *hlas mu zmäkol na mol*, aj keď tu, prirodzene, nemožno vylúčiť vzájomné sémantické ovplyvňovanie a pod., uľahčené formálnou totožnosťou príslušných komponentov. Analyzovaný prípad opätovne potvrdzuje úskalia, aké môžu sprevádzať rozlišovanie medzi polysémiou a (etymologickou) homonymiou; zároveň poukazuje na dôležitosť etymologickej charakteristiky slova aj pre synchronnú lexikológiu, resp. lexikografiu. Vzhľadom na špecifickú etymologickú problematiku výrazu *mol* v spojeniach typu *byť na mol*, *opiť sa na mol* a pod. je žiaduce uvádzať tento výraz v lexikografických príručkách ako samostatné heslo, t. j. ako *mol*³.

Literatúra a pramene

Bălgarski etimologičen rečnik. Sofia 1962 n.

BUCK, Carl Darling: A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. Chicago: The University of Chicago Press 1949. 1 515 s.

Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden. 3., völlig neu überarbeitete und erweiterte Auflage. Herausgegeben vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag 1999. 10 zv.

⁶ Žiaľ, v prospech svojho predpokladu autor neuvádza nijaké analógie, resp. typologické paralely pre takýto sémantický posun.

⁷ Porov. aj faktitívum *mōllīcāre* s významami „zmäkčovať“ i „robiť mokrým“ (Meyer-Lübke, tamže), medzi ktorými možno predpokladať medzičlánok typu *„zmäkčovať pôsobením tekutiny“.

⁸ Podobné významové asociácie boli podľa všetkého aktuálne aj pri vzniku slovenského spojenia *kamaráti z mokrej štvrte* „spoločníci pri víne, pive ap.“ (KSSJ, s. 238, s. v. *kamarát*).

⁹ Tento výklad uvádzame len ako ilustráciu možnosti sémantickej rekonštrukcie, považujeme ho za málo pravdepodobný.

- HOLUB, Josef – LYER, Stanislav: Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1967. 528 s.
- KÁLMÁNOVÁ, Katarína: *Mol* či *mól*? In: *Kultúra slova*, 2004, roč. 69, č. 1, s. 31 – 32.
- KLUGE, Ferdinand: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearbeitet von E. Seebold. 24., durchgesehene und erweiterte Aufl. Berlin – New York: Walter de Gruyter 2002. LXXXIX, 1 023 s.
- KOČIŠ, František: Slovo *mol* a jeho slovníkové spracovanie v slovenčine. In: *Slovenská reč*, 2005, roč. 70, č. 1 – 2, s. 57 – 59.
- Krátký slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vyd. Bratislava: Veda 2003. 988 s.
- LABORECKÝ, Jozef: *Hudobný terminologický slovník*. Bratislava: Media Trade – Slovenské pedagogické nakladateľstvo s. a. [cca 1997]. 264 s.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1957. 628 s.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia 1968. 866 s.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm: *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. 6., unveränderte Aufl. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag 1992 (reprint 1. vyd. z r. 1935). 1 204 s.
- NEWERKLA, Stefan Michael: *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch*. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Belegade, bisherige und neue Deutungen. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang GmbH 2004. 782 s.
- Oxford English Dictionary*. 2nd edition, prepared by J. A. Simpson – E. S. C. Weiner. Oxford: Clarendon Press 1989 (reprint 2000). 20 zv.
- REJZEK, Jiří: *Český etymologický slovník*. Voznice: LEDA 2001. 752 s.
- RÖHRICH, Lutz: *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. 4. Aufl. Freiburg – Basel – Wien: Herder 1999. 5 zv.
- Slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968. 6 zv.
- STERN, Heidi: *Wörterbuch zum jiddischen Lehnwortschatz in den deutschen Dialekten*. Tübingen: Niemeyer 2000. 250 s.
- Trésor de la Langue Française Informatisé* (<http://atilf.atilf.fr/>). Paris: Centre National de la Recherche Scientifique.

Patrik Mitter

NOVÁ SLOVA V ČEŠTINĚ 2 – ZRKADLO ČESKEJ SLOVNEJ ZÁSOPY NA PRELOME STOROČÍ

MITTER, P.: Nová slova v češtině 2 – mirror of the Czech lexicon at the turn of 20th and 21st centuries. Slovenská reč, 71, 2006, No. 3, pp. 161 – 170. (Bratislava)

The study deals with the character of neologisms processed lexicographically in the dictionary *Nová slova v češtině 2* (New Words in the Czech Language 2, 2004). From the analysis of lexicon processed in the dictionary follows, that tendencies indicated in the first volume *Nová slova v češtině* (1998) are at the turn of 20th and 21st centuries more intensively. Between new lexemes in the contemporary Czech prevail loan words, compound words and derivate words (formed through productive word-building bases and formants).

Novovydaný slovník neologizmov *Nová slova v češtině 2* (2004, ďalej iba NSČ 2) nadväzuje na svojho predchodcu – slovník *Nová slova v češtině* (1998, ďalej iba NSČ 1) – z hľadiska obsahového i chronologického. *Nová slova v češtině 2* zaznamenávajú neologizmy, teda novoutvorené slová, slová s novými významami, nové slovné spojenia a frazémy či novo prevzaté slová z rokov 1996 – 2002 (NSČ 1 vychádzal z lexikálneho materiálu z obdobia 1985 – 1995). Napriek tomu, že slovníky neologizmov na rozdiel od normatívnych slovníkov nezachytávajú štandardnú, ustálenú slovnú zásobu, odrážajú tendencie, ktoré sa v súčasnej češtine prejavujú v oblasti pravopisu aj v rovine výslovnostnej a tvaroslovnej. Z tohto dôvodu môže slovník neologizmov zohrať významnú úlohu pri stabilizácii jazykovej normy.

Porovnávanie lexikálnych vrstiev zachytených v NSČ 1 a NSČ 2 naznačuje, že medzi oboma vrstvami existujú pevné vzťahy. Je zrejmé, že zmeny v slovnej zásobe češtiny zachytené v rokoch 1996 – 2002 sú výraznejšie a intenzívnejšie ako v predchádzajúcom období. Medzi novými neologizmami naďalej prevažujú slová prevzaté a utvorené na základe slovotvorných postupov (predovšetkým derivácie a kompozície) pomocou produktívnych slovotvorných prostriedkov (najmä cudzieho pôvodu), čo len potvrdzuje skutočnosť, že v súčasnej slovnej zásobe češtiny sa uplatňujú vo väčšej miere internacionalizačné tendencie než tendencie nacionalizačné.

Preberajú sa hlavne výrazy z angličtiny, porov. napr. *chat*, *sandboarding*, *piercing*, *gatekeeping*, *gamepad* ^{/poč.†}, *carving* ^{/sport†}, *browser* ^{/poč.†}, *bulling*, *bossing*, *mobbing*, *morfing* ^{/poč.†}, *mountainboarding* ^{/sport.†}, *myolifting* ^{/kosmet.†}, *miditower* ^{/poč.†}, *merchandising*, *mentoring*, *McWord*, *mailbox* ^{/poč.†}. Už z letného výpočtu prevzatých slov, ktoré sa začínajú písmenom *m*, je vidno, že sa preberajú výrazy predovšetkým z oblasti výpočtovej techniky, športu, životného štýlu a bežného jazykového prejavu. Zatiaľ čo prevzaté substantíva sa zväčša začleňujú do domáceho tvaroslovného systému (nesklonnosť sa pri substantívach vyskytuje ako variant popri tvaroslovnej adaptácii),

adjektíva zostávajú vo väčšej miere slovotvorne (a tým aj morfológicky) neadaptované, porov. napr. hybridné spojenia *peer-to-peer sít*, *open-source řešení*, *last minute zájezd*, *last moment nabídka*, *graffiti umělec*, *etno náušnice*, *top stránky*, *race prkno*. Slovotvorná adaptácia adjektív sa v súčasnej češtine uskutočňuje najčastejšie sufixom *-ový*. Často tak vedľa seba koexistujú dve formy, slovotvorne (a morfológicky) adaptovaná a neadaptovaná, napr. *wellness/wellnesové cvičení*, *karaoke/karaokeový večer*, *kajal/kajalová tužka*, *wap/wapový prohlížeč* atď. Vo funkcii atribútu ako súčasti ustáľujúcich sa (príp. už ustálených) slovných spojení sa často uplatňujú graficko-fónické iniciálové skratky, napr. *PET obal*, *GSM sít*, *GMO plodiny*, *MD prehrávač*, *MMS služba*, *HR ředitel*, *PR články*.

Vzhľadom na novosť prevzatých výrazov a tým aj na časté pochybnosti používateľov jazyka o ich správnej pravopisnej podobe uvádza slovník často dve pravopisné podoby niektorých výrazov alebo aj viac (ak ich možno doložiť). Predpokladá sa istý čas, kým sa ich pravopisná norma stabilizuje. Niektoré prevzaté výrazy sa vyskytujú v podobe syntetickej i analytickej (*callcentrum/call centrum*, *fastfood/fast food*, *fundraising/fund raising*, *grillparty/grill party*) či v jednoslovnej grafickej podobe bez spojovníka i so spojovníkom (*dotcom/dot-com*, *citybus/city-bus*, *callback/call-back*). Proces pravopisnej morfológickej a slovotvornej adaptácie odráža substantívum *fleece/flís*, univerbizované pomenovanie *flíska* a adjektívum *fleecový/flísový*.

Nacionalizačné tendencie sú takisto zreteľné, prejavujú sa však veľmi nerovnomerne. O týchto tendenciách (O. Martincová tu uvažuje o vyrovnávacích tendenciách) vo výrazovom pláne sme sa zmienili už v súvislosti so slovotvornou adaptáciou adjektív. Nacionalizačné tendencie sa prejavujú aj v pláne pomenovacom, a to koexistenciou cudzieho výrazu a jeho domáceho ekvivalentu, ako napr. *screening – prosvícení/prosvěcování*, *directbanking – přímé bankovníctví*, *beachhandball – plážová házená*, *video on demand – video na přání*, *darker – stmívač* (porov. Martincová 2003, 17 – 22).

Veľký nárast zaznamenávajú v súčasnej češtine naďalej kompozitá. Túto tendenciu už naznačili NSČ 1. Kompozitá predstavujú v posledných desaťročiach relatívne produktívnu zložku pomenovaní. Príčinou vzniku kompozít (ako aj iných lexém) je na jednej strane potreba pomenovať nové skutočnosti (javy) v oblasti odborného vyjadrovania (príp. aj profesijného jazyka a slangu) a na druhej strane potreba vytvárať nové aktualizované pomenovania (neologického, príp. okazionálneho charakteru) v textoch publicistického štýlu. Ďalším predpokladom na vznik kompozít je v súčasnej češtine najmä vplyv cudzích jazykov a silná tendencia po ekonomizácii vyjadrovania. Doterajšie štúdium tvorenia slov kompozíciou v češtine (osobitne *Mluvnice češtiny 1*, 1986, Bozděchová 1995; 2003) uvedenú skutočnosť potvrdzuje a naznačuje smer ďalšieho výskumu. Zreteľný nárast počtu kompozít v súčasnej češtine predstavuje „dôležitý posun v hierarchii jazykových typov, ktoré se po-

dieľajú na typologickom formovaní češtiny“ (Komárek 1997, 144). Z celkového počtu zaregistrovaných neologizmov v publikácii *Nová slova v češtině* je 27,29% zložených slov. Väčšinou sú to buď slová cudzieho pôvodu ako celok, alebo pozostávajú z jedného komponentu cudzieho a druhého domáceho. Podstatne menej zložených neologizmov je utvorených pomocou dvoch domácich komponentov (Lotko 2000, 137 – 141).

Veľký nárast hybridných zloženín v súčasnej češtine je predovšetkým výsledkom pôsobenia cudzích jazykov. I. Bozděchová, pripomína, že „užitočná by v tomto smere bola aj konfrontácia s prevzatými kompozitami, napr. anglickými, lebo vplyvy cudzích jazykov na češtinu sa najmä v poslednom čase výrazne zvýšili v celej slovnej zásobe, a teda aj v oblasti tvorenia slov“ (Bozděchová 1995, 191).

Ak neberieme do úvahy štruktúru zloženého slova pozostávajúceho len z cudzích slovotvorných základov, pri ktorom zväčša možno len veľmi ťažko určiť, či bolo utvorené až v češtine, alebo či bolo do nej už prevzaté (a v češtine bolo len pravopisne, morfológicky alebo slovotvorne adaptované), veľmi rozšíreným typom zloženín v súčasnej češtine sú hybridné kompozitá s prvým komponentom cudzieho pôvodu.

Aké kompozitá NSČ 2 teda zaznamenávajú? Odpoveď na túto otázku dostaneme, ak si uvedomíme kritériá na klasifikáciu tohto typu kompozít. K týmto kritériám patrí pôvod prvých členov, ich slovnodruhový charakter, kompozičný spôsob tvorenia zloženín, charakter sémanticko-syntaktického vzťahu medzi členmi zloženiny, ako aj slohová príznakovosť jednotlivých výrazov.

Väčšina prvých členov cudzieho pôvodu (v NSČ 2 je ich vyše osemdesiat, ktoré sa spájajú s druhými domácimi členmi) pochádza z gréčtiny alebo z latinčiny. Ide o tzv. internacionalizmy a ich uplatňovanie v češtine súvisí s vplyvom cudzích jazykov. Mnohé členy pôvodom z klasických jazykov sa stali produktívnymi pod vplyvom súčasných živých jazykov (predovšetkým angličtiny), napr. *bio-* (35 hybridných zloženín), *super-* (28), *video-* (27), *eko-* (16), *mini-* (6), *kyber-* (7), *ex-* (16), *mega-* (6), *techno-* (11) a pod. Kompozitá s prvým členom iného pôvodu ako gréckeho alebo latinského sú v NSČ 2 zastúpené podstatne slabšie. Za pozornosť stoja členy pochádzajúce z angličtiny, ako napr. *stop-* (*stoplist*), *top* (*toppřehled* a i.), *track-* (*tracklist*), *ufo-* (*ufomil*, *ufomilec*). Z členov neindoeurópskeho pôvodu sa frekventovane uplatňuje *euro-* najnovšie vo významu „mena, platidlo“. V expresívnych a príležitostných zloženinách nachádzame aj komponenty germánskeho pôvodu, ako napr. *blondýno-*, *bruneto-* (*blondýnomil*, *brunetomil*), *mopslo-* (*mopslomilný*). Na rozdiel od kompozít s členmi iného pôvodu je uplatnenie kompozít s prvými členmi gréckeho a latinského pôvodu širšie, čo je dané aj ich väčším počtom.

Z pohľadu slovnodruhového má väčšina prvých členov substantívnych hybridných zloženín nevyhraný charakter, možno ich vzťahovať na dva slovné druhy,

a to zväčša na substantívum a adjektívum, napr. *bio-*, *eko-*, *euro-*, *video-*, *porno-*, *termo-*, *techno-* a i. Ďalšie početné skupiny členov majú vyhranený adjektívny charakter v spojení s druhými substantívnymi komponentmi, napr. *super-*, *ex-*, *mikro-*, *pseudo-*, *mega-*, *hyper-*, *mini-* (v spojení s druhými adjektívnymi základmi majú tieto členy adverbialný charakter). Členy numerálneho a interjekčného charakteru sa uplatňujú len ojedinele (porov. *mono-*, *hurá-*). Prvé členy vyhraneného substantívneho charakteru sa v hybridných zloženinách objavujú iba zriedkavo. Zväčša ide o väzbové determinatíva (*reklamožrout*, *vivotvůrce*). V podstatne väčšej miere sa substantívne komponenty cudzieho pôvodu využívajú pri utváraní adjektívnych nevlastných zloženín (*humoruvzdorný*, *exportuschopný*, *viruprostý*, *kapitálotvorný*, *imagnetvorný* a i.). Adverbialné členy (slovotvorne adaptované) sa takisto zúčastňujú na utváraní nevlastných adjektívnych zloženín (*koaličnėsmluvní*, *opozičnėsmluvní*, *televiznėreklamní*, *sportovnė-užitkový*).

Z hľadiska kompozičného spôsobu prevažuje pri tvorení hybridných kompozít čistá kompozícia a juxtapozícia. Niektoré členy vznikajú skracovaním slov z východiskového motivujúceho pomenovania a do zloženín potom vstupujú v skrátenej podobe. Takto sa stáva (či sa môže stať) tento člen produktívnym. Preto uvažujeme aj v uvedených prípadoch o čistej kompozícii, príp. juxtapozícii, hoci tu prichádza do úvahy aj komplexný spôsob abreviačno-kompozičný, porov. napr. členy *promo-* (*promoce*, *promoční*), *kyber-* (*kybernetika*, *kybernetický*), *opo-* (*opozice*, *opoziční*), *meteo-* (*meteorologický*) v zloženinách *promostánek*, *kybersvět*, *kyberútok*, *kyberválka*, *oposmlouva*, *meteoslužba*. Takéto členy môžeme označiť ako fragmentárne. Možno tu uvažovať aj o komplexnom spôsobe abreviačno-kompozičnom podobne ako pri zloženinách, ktorých prvým členom je iniciálová abreviatúra a ktoré NSČ 2 zaznamenávajú v pravopisnej podobe so spojovníkom. Porov. *e-* s významom „elektronický“ (*e-nákup*, *e-obchod*), *i-* s významom „internetový“ (*i-nákup*). V podstatne menšej miere sa uplatňujú ďalšie kompozičné spôsoby, a to komplexný spôsob kompozično-transflexný a komplexný spôsob kompozično-derivačný. Hojným preberaním internacionálnych členov, ktoré sa môžu vyskytovať aj ako samostatné adjektíva (resp. substantíva), napr. *super-*, *video-*, *mini-*, *mikro-* (a popritom aj *super*, *video*, *mini*, *mikro*), sa pri tvorení zloženín znejasňuje hranica medzi čistou kompozíciou a juxtapozíciou.

Po stránke sémanticko-syntaktickej dominujú medzi hybridnými zloženinami atributívne determinatíva. Časté sú aj väzbové determinatíva, a to predovšetkým pri nevlastných adjektívnych zloženinách s prvým členom substantívneho charakteru. Z hľadiska slohových príznakov a príslušnosti k spisovným a nespisovným útvarom, resp. poloútvaram národného jazyka môžeme konštatovať, že hybridné zloženiny vznikajú nielen v profesijnej sfére a v slangu, ale že sa tvoria aj v publicistike (napr. *kvazinovinář*, *pseudotajemno*, *pseudozpravodajství* a i.) a v hovorovom pre-

jave (napr. *superbalík superjídlo*, *megaoslava*, *megavýstava* a i.) a mnohé z nich prenikajú aj do spisovného jazyka. Táto skutočnosť sa týka aj mnohých zloženín, ktoré vznikli ako profesionalizmy alebo slangové výrazy (napr. s komponentmi *bio-*, *video-*, *mikro-*). Ich prípadnú terminologizáciu nemožno vylúčiť.

Z analýzy slovníka neologizmov vyplýva, že z domácich členov sa s druhými slovotvornými základmi cudzieho pôvodu veľmi frekventovane spájajú komponenty numerálne, ako napr. *jedno-* (13 hybridných zloženín), *dvoj-/dvou-* (11), *mnoho-/mnoha-* (8), *čtyř-*, *troj-*, *více-* (všetky 7) a adverbialne, napr. *také-/taky-* (13), *spolu-* (7), *skoro-* (6), *jakoby-*, *rádoby-* (po 5). Predovšetkým na spoluutváraní adjektív (nielen hybridných, ale aj domácich) sa podieľajú členy *vnitro-* (9 zložených hybridných adjektív), *mnoha-/mnoho-* (8), *více-* (7), *jedno-* (10). Domáce členy sú na rozdiel od členov cudzieho pôvodu slovnodruhovo vyhranené, čiže majú v zloženinách charakter jedného slovného druhu.

Hybridné kompozitá s domácim prvým členom sa tvoria čistou kompozíciou alebo komplexným spôsobom kompozično-derivačným, alebo juxtapozíciou. Slovnodruhová vyhranenosť jednotlivých domácich členov a ich priezračná morfeomatická stavba spolurozhodujú o spôsobe tvorenia daného zloženého slova. Komplexný spôsob kompozično-derivačný sa uplatňuje predovšetkým pri zloženinách vychádzajúcich zo združených pomenovaní, napr. *pevnolinkový*, *veřejnosektorový*, *zlatogólový*, *zlatokapličkový*. Na rozdiel od hybridných kompozít s cudzím prvým členom sa pri tomto type hybridných zloženín nevyskytuje tvorenie komplexným abreviačno-kompozičným spôsobom. Z hľadiska sémanticko-syntaktického vzťahu medzi komponentmi zloženín patria substantíva tohto typu takmer výlučne k atributívnym determinatívam (väzbové determinatíva sú ojedinelé, porov. nevlastné zloženiny s členom *sebe-*, napr. *sebereklama*). Determinatíva prevažujú aj v prípade adjektív. Väčšina z nich patrí medzi adjektíva postupne determinačné, ale uplatňujú sa aj adjektíva priamo determinačné.

Medzi hybridnými zloženinami tohto typu nájdeme veľa expresívnych pomenovaní. Nápadné je ich množstvo predovšetkým pri substantívach, porov. substantíva s členmi *také-/taky-* (*takyfarmár*, *takysport*), *polo-* (*polokapitalismus*, *polobolševik*), *velko-* (*velkokráč*, *velkopašerák*), *vele-* (*velehít*, *velemuzikál*), *jakoby-* (*jakoby-literatura*, *jakobyreferendum*), *rádoby-* (*rádobyekolog*, *rádobypolemika*). Menej kompozít expresívneho charakteru, ako aj menej členov, ktoré sa podieľajú na ich utváraní, je pri adjektívach, kde nachádzame iba jeden frekventovanejší komponent *polo-* (*poloambulantný*, *poloznačkový*). V publicistike sa uplatňujú predovšetkým zloženiny s *polo-*, *jakoby-* a *rádoby-*.

V porovnaní s hybridnými zloženinami s prvým domácim členom nachádzame pri domácich zloženinách mnohé styčné body. V oboch typoch kompozít sa uplatňujú zväčša rovnaké prvé členy. Z NSČ 2 vyplýva, že pri domácich zloženinách sú

členy *samo-* (8), *znovu-* (5), *nízko-* (4). Naopak v hybridných kompozitách sa častejšie uplatňujú členy *vnitro-*, *celo-*, *mnoha-/mnoho-*. Pri tvorení zložených domácich substantív sa najčastejšie využívajú komponenty *také-/taky-* (11), *velko-* (6), *samo-* (5), *rádoby-*, *vele-* (obidva 4), v zložených hybridných substantívach sú to členy *také-/taky-* (13), *velko-*, *polo-* (obidva 8), *spolu-*, *vele-* (obidva 7). Na utváraní zložených domácich adjektív sa najčastejšie podieľajú členy *jedno-*, *více-*, *nízko-*. V zložených hybridných adjektívach sú to členy *jedno-*, *vnitro-*, *mnoha-/mnoho-*.

Z pohľadu tvorby domácich zloženín sa uplatňujú tie isté spôsoby ako pri predchádzajúcom type: čistá kompozícia, komplexný spôsob kompozično-derivačný a juxtapozícia. Tvorenie zloženín komplexným spôsobom kompozično-transflexným sa objavuje iba ojedinele, porov. *lidoměr*, *vodkovod*, *hololebý*, *šedomyší*. Ani pri tomto type sa nevyskytuje tvorenie komplexným abreviačno-kompozičným spôsobom. Z hľadiska sémanticko-syntaktického patrí väčšina zložených domácich substantív medzi atributívne determinatíva. Väzbové determinatíva sú podobne ako pri predchádzajúcom type menej početné, porov. vlastné zloženiny s členom *samo-* (*samodárek*, *samoléčit se*) a nevlastné zloženiny s členom *sebe-* (*sebepojmenování*, *sebeučení*). Ojedinele sa vyskytujú mutačné determinatíva (*vodkovod*, *lidoměr*).

Aj medzi zloženými domácimi substantívami zaujímajú významný podiel expresívne výrazy, porov. zloženiny s *také-/taky-*, *velko-*, *rádoby-*, *vele-*. Niektoré z nich sa uplatňujú v publicistike. Podstatne väčší počet expresívnych pomenovaní v porovnaní s hybridnými zloženinami s prvým domácim členom zaznamenávajú NSČ 2 v prípade zložených domácich adjektív. Túto skutočnosť potvrdzujú vlastné zloženiny, ako *pravostřednělevý*, *hlavoruční*, *žabokrysí*, *blbonáladový*, *slámobotní*, *zlotvorný*, *šedomyší*, i nevlastné zloženiny, a to predovšetkým s druhým členom *-chtivý* (*prácechtivý*, *výhrychtivý*, *zatměnchtivý*, *zážitkůchtivý*, *ziskuchtivý*). Časť vyššie uvedených kompozít tvoria výrazy okazionalne. Celkovo prevažujú okazionalizmy pri domácich zloženinách v porovnaní s okazionalizmami pri hybridných kompozitách s prvým domácim členom.

Okrem kompozície sa v súčasnej češtine výrazne uplatňuje aj derivácia, a to aj napriek tomu, že nárast počtu kompozít v súčasnej českej lexike úlohu derivácie trocha oslabuje. Nápadný je predovšetkým veľký počet nových prefixálnych derivátov, najmä slovesá a adjektív. Prefixované slovesá sa tvoria frekventovane pomocou prefixov *z-* (*zbruselizovat*, *zhamburgerizovat*, *medializovat*, *zremizovat*), *vy-* (*vyrešovat*, *vysamplovat*, *vykonzultovat*, *vydiskutovat*) či *za-* (*zadatovat*, *zafinancovat*, *zainventovat*, *zamailovat*). Produktívne je aj kombinované tvorenie prefixom a voľnou morférou *se*, *si*. Túto skutočnosť potvrdzujú v NSČ 2 príklady ako *zainternetovat si*, *zaskejtovat si*, *zasnowbordovat si*, *umobilovat se*, *uregulovat se*, *zbalkanizovat se*, *zglobalizovat se*. Bližšie k okazionalným výrazom sú adjektíva a substantíva tvorené

kombinovaným postupom prefixálno-transflexným. V NSČ 2 nájdeme niekoľko príkladov, napr. *zeslyšiteľnit, ztransparentnit, zprodejnit, znárodňování, uzáporňovat, znekulturnění*.

Nápadný je nárast počtu konštrukcií so slovesom *být* a trpným prídavným slovom, najmä v publicistickom štýle (porov. *je přebyrokratizováno, přebankováno, přemobilováno, přeprezidentováno, být podinvestován* (o rezorte), podobne aj *být podfinancován*).

Derivácia adjektív sa uskutočňuje najčastejšie buď sufixáciou, alebo kombinovaným postupom prefixálno-transflexným. Sufixáciou sa tvoria predovšetkým deriváty od substantív, porov. *mentoring* → *mentoringový*, *imprinter* → *imprinterový*, *freerding* → *freerdingový*, *funcarvingový* → *funcarvingový* ap.

Adjektíva tvorené kombinovaným prefixálno-sufixálnym postupom vstupujú do rôznych významových vzťahov. Časté sú izolexémové dvojice slov, napr. s prefixmi *proti-* a *anti-*, *antialergenní – protialergenní*, *antialianční – protialianční*, *antidiskriminační – protidiskriminační*, *antidemonstrant – protidemonstrant*, *po- a post-*, napr. *pobalíčkový – postbalíčkový*, *podeklarační – postdeklarační*. Opozitné dvojice, resp. trojice slov vytvárajú adjektíva s prefixmi *pro-* *proti-* a *anti-*, napr. *prointegrační protiintegrační – antiintegrační*, *proklausovský – protiklausovský – antiklausovský*, *proimigrační – protiimigrační – antiimigrační* či *před-*, *post-*, *po-*, napr. *předprivatizační – postprivatizační – poprivatizační*, *předsarajevský – postsarajevský – posarajevský*.

Derivácia substantív (tak prefixácia, ako aj sufixácia vrátane kombinovaných postupov) je menej výrazná. Uplatňovanie domácich sufixov pri derivácii substantív z domácich základov aj pri slovotvornej adaptácii prevzatých slov nie je také časté.

Materiál obsiahnutý v NSČ 2 svedčí o vzrastajúcej úlohe abreviácie. Slovník zaznamenáva veľké množstvo iniciálových skratiek, napr. *PR, GSM, HR, IT, MMS, WAP*, ktoré spolu s nasledujúcimi substantívami vytvárajú združené pomenovania (pozri vyššie). Pokračuje tvorenie skratkových odvođenín (*dévéděčko, dyvídičko, empétrojka, cédékazeta, bétéeska, ememeska, ódéeska, bévéháčkař, sívíčko*), ktoré možno považovať za jeden zo spôsobov univerbizácie. Univerbizácia sa najčastejšie realizuje na základe kompozície (porov. niektoré príklady novoutvorených kompozít) a na základe derivácie. Pri univerbizácii na základe sufixálnej derivácie sa tradične uplatňujú sufixy *-ka, -ák* (*leasingovka, neziskovka, nízkopodlažka, jednoeurovka; azylák, plážák*). Univerbizované pomenovania sa aj naďalej tvoria predovšetkým v rovine profesionalizmov a v slangu, stále častejšie však prenikajú aj do bežného jazykového prejavu. Tendencia tvoriť univerbizované pomenovania je v súčasnom jazyku zrejme silnejšia ako tvorenie multiverbizovaných pomenovaní. NSČ 2 zaznamenávajú oproti NSČ 1 len ojedinelé príklady multiverbizovaných pomenovaní, porov. *globalizace* → *proces globalizace*.

Nárast zaznamenali aj pomenovania s propriálnou motiváciou (deriváty a kompozitá). Samotných proprií pritom NSČ 2 zaznamenávajú iba niekoľko (*Čechoaustralán, Čechoevropan, Čechošvýcar, Neromka*). Čo sa týka jednotlivých tried oným, najviac výrazov v NSČ 2 je motivovaných antroponymami, lebo v publicistickom štýle sa často (aj okaziónálne) tvoria pomenovania motivované menami (priezviskami) politikov. NSČ 2 zaznamenávajú rad takýchto pomenovaní motivovaných menami domácich politikov. Napr. menom V. Klauza je motivovaných 28 odvodených a zložených výrazov (napr. *klausovský, klausiánství, klausovatět, klausostrana* atď.), nasledujú M. Zeman (14), V. Havel (11) atď. Zo zahraničných osobností sú najsilnejšie zastúpení politici zo susedných krajín V. Mečiar (9), J. Haider (6) a literárny hrdina H. Potter (6). Časté sú aj pomenovania motivované názvami svetadielov, zemí či rôznych geopolitických zoskupení ap. Túto skutočnosť potvrdzuje napr. vysoká produktivita člena *euro-* v súčasnej češtine, NSČ 2 zachytávajú 16 hybridných zloženín s týmto prvým členom (napr. *eurookno, eurooblast, eurotrh, euroznámka* a i.). Z chrématonymnej sféry majú väčšie zastúpenie názvy politických strán ODS (5), ODA (4) a logonymum McDonald (7). Propriálne motivované pomenovania vytvárajú aj synonymické a opozitné rady výrazov, porov. *antihavlovský – protihalovský* (opozitum *prohavlovský*), *antizemanovský – protizemanovský* (opozitum *prozemanovský*), *antiklausovský – protiklausovský* (opozitum *proklausovský*); *předklausovský – postklausovský* (opozitum *předklausovský*), *pozemanovský – postzemanovský* (opozitum *předzemanovský*) (porov. aj Martincová 2003b, 19 – 25).

V oblasti viacslovných pomenovaní sú v NSČ 2 zrejme rovnaké tendencie ako v NSČ 1. Vývoj nových telekomunikačných a informačných technológií sa odráža najčastejšie v tvorení dvojslovných pomenovaní typu zhodné adjektívum + substantívum. Frekventovane sa ako súčasť takýchto pomenovaní uplatňujú slová z uvedených komunikačných oblastí, napr. *telefon (dotovaný t., duální t. /telekom./, horký t., satelitní t., videomobilní t.)*, *karta (hlasová k., parkovací k., předplacená k.)*, *stránka (domovská s. /poč./, startovací s. /poč./, wapová s.)*, *mobilní (m. operátor /odb./, m. telefonie/ telefonista/telefonování, m. videotelefon)*, *hlasový (h-á. pošta, h-á. schránka, h-ý. zápisník, h-ý. záznamník)*, napr. *měkké peníze, měkký úvěr* (porov. angl. *soft money, soft loan*).

Medzi novými frazémami tvoria pomerne výraznú skupinu tie, ktoré pochádzajú pôvodne zo športovej oblasti, ale dnes sa uplatňujú aj mimo nej, napr. v publicistike *mít tah na branku, běh/běžec na dlouhou trať, obléknout něčí dres, každý (jede) po svém prkně, žlutá karta, červená karta, nosič vody, rovné hřiště*. Vplyv angličtiny je viditeľný aj v súčasnej frazeológii, čo dokladajú frazémy obsahujúce anglický komponent, napr. *být cool* „byť moderný, byť na úrovni“, *být inde* (*independent* „nezávislý“), aj kalkované frazémy *hlídací pes (demokracie)*, (angl. *watchdog*), *velikonoční vajíčko* /poč./, (angl. *easter eggs*), *zlatý standard* (angl. *gold standard*). Nápadný je aj nárast poč-

tu slovesných frazém s komponentom *být*, porov. *být o tom, být na něčí straně hřiště, být na ručník* ^{/expr./}, *být to pravé sametové, peníze jsou až na prvním místě*.

Vývoj nových informačných a telekomunikačných technológií sa prejavuje do značnej miery aj pri sémantickom tvorení. Už existujúce formy získavajú nové významy, a to na základe metafory, metonymie, na základe rozšírenia alebo zúženia významu. Početne najvýraznejší je vznik nových významov pri existujúcich formách, ktoré sa dovtedy používali v bežnej komunikácii. Nové lexémy sa tak začínajú uplatňovať napr. práve v oblasti výpočtovej techniky, porov. *rozklíčování, záložka, záplata, rozmrazit, rozkopírovat, zabrousit, zasurfovat si*. Prípadnú terminologizáciu uvedených výrazov nemožno v budúcnosti vylúčiť. Opačnú tendenciu (po determinologizácii), je možné v NSČ 2 vysledovať predsa len v menšej miere, porov. napr. *hardware* (novo v žartovnom význame „fyzické vlastnosti, schopnosti, dispozície človeka“), *software* (podobne vo význame „myslenie človeka, ľudský rozum, duša“).

Neologický slovník zaznamenáva nielen výrazy odrážajúce vývoj rôznych oblastí vedy, techniky, ekonómie, obchodu, ale aj výrazy, ktoré súvisia s dobovým životným štýlom alebo odrážajú napríklad aktuálne dianie na politickej scéne. Mnohé z týchto výrazov patria medzi okazionalizmy. Ide zväčša o slová sformované na základe domácich, ako aj cudzích slovotvorných prostriedkov, tzn. o slová utvorené deriváciou, kompozíciou, príp. ich kombináciou (porov. výrazy *bezpříběhový* ^{/kult./}, *pofestivalí, čtyřholčí* ^{/publ./}, *jakobyreferendum* ^{/expr., polit., publ./}, *keltomilství* ^{/expr., publ./}, *jednopytlismus* ^{/expr., polit., publ./}, *arcičajovník* ^{/expr., publ./}). Do neologického slovníka patria, samozrejme, aj okazionalizmy, treba však rátať s tým, že sa mnohé z nich už ďalej v slovnej zásobe nemusia uplatniť. Ako uvádzajú autori v predhovore k slovníku neologizmov, z tohto slovníka len asi 60% lexikálnych jednotiek prechádza do všeobecných výkladových slovníkov.

Z charakteristiky neologizmov z komunikačného hľadiska vyplýva, že nové lexikálne jednotky sa vyskytujú hojne v celospoločenskej komunikácii (verejnej, oficiálnej), v bežnej komunikácii (neverejnej, neoficiálnej) a aj v komunikácii skupinovej (oblasť profesijného jazykového prejavu a slangu). Mnohé (už existujúce) formy nadošli nové, špecifické významy. Iné výrazy, pôvodne obmedzené na určitú komunikačnú oblasť (predovšetkým na výpočtovú techniku), sa naopak začínajú uplatňovať v bežnej komunikácii, lebo stále narastá počet používateľov počítačov, resp. internetu. Môžeme predpokladať, že používanie mnohých výrazov zaznamenaných v NSČ 2 sa v budúcnosti rozšíri aj do ďalších komunikačných sfér.

Cieľom našej štúdie bolo poukázať na charakter neologizmov zachytených v neologickom slovníku *Nová slova v češtině 2*. Z analýzy lexikálneho materiálu zachyteného v tomto slovníku vyplýva, že tendencie naznačené už slovníkom *Nová slova v češtině* (1998) sa ďalej prehĺbujú a zväzňujú. Bolo by iste zaujímavé sledovať, aké prípadné zmeny našej slovnej zásoby by naznačil ďalší diel neologického slovníka.

Literatúra

- Akademický slovník cizích slov. Praha: Academia 1995.
- BOZDĚCHOVÁ, Ivana: Tvoření slov skládáním. Praha: ISV 1995.
- JODAS, Josef: Tři poznámky k frazeologii v lexikonu Nová slova v češtině. In: Profesor Hauser jubilující. Sborník prací PdF 164, řada jazyková a literární 34. Brno: Masarykova univerzita 2004, s. 166 – 170.
- KOMÁREK, Miroslav: Nová slova v češtině. Recenze knihy O. Martinové a kol., Slovo a slovesnost, 60, 1998, s. 141 – 144.
- LOTKO, Edvard: Co odhaluje analýza neologismů v současné češtině? In: Studia z filologii – slowiańskiej ofiarowane profesor T. Z. Orłoš. Kraków 2000, s. 137 – 141.
- MARTINCOVÁ, Olga: Internacionalizace a vyrovnávací tendence. In: Internacionalizmy v nové slovní zásobě. Sborník příspěvků z konference – Praha, 16. – 18. června 2003. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2003a, s. 17 – 22.
- MARTINCOVÁ, Olga a kol.: Nová slova v češtině. Praha: Academia 1998. 356 s.
- MARTINCOVÁ, Olga a kol.: Nová slova v češtině 2. Praha: Academia 2004. 568 s.
- MARTINCOVÁ, Olga.: Propria v neologické slovtvorbě. In: Dynamika a inovace v češtině a bulharštině. Sborník příspěvků z pracovního setkání Sofie, 7. října 2002. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2003b, s. 19 – 25.

Vedecké kolokvium Cyrilo-metodská tradícia u Slovákov a Bulharov

Slovenský historický ústav Matice slovenskej a Historický odbor Matice slovenskej v spolupráci s Bulharským kultúrnym a informačným strediskom zorganizovali 21. júna 2006 v Bratislave v Evanjelizačnom stredisku Quo vadis vedecké kolokvium o cyrilo-metodskej tradícii u Slovákov a Bulharov. Cieľom tohto podujatia bolo predstaviť širokej odbornej verejnosti, najmä historikom, politológom, jazykovedcom, kulturológom a žurnalistom, slovenský a bulharský pohľad na jednu z nosných národných tradícií všetkých Slovanov. Vedecké kolokvium viedol historik a teológ *Peter Mulík* zo Slovenského historického ústavu Matice slovenskej.

V úvodnej časti odzneli príspevky niektorých slovenských a bulharských historikov a jazykovedcov. Ako prvá vystúpila *Slavija Barlijeva*, vedecká tajomníčka Cyrilo-metodského strediska v Sofii, ktorá poukázala na to, že etnický pôvod Cyrila a Metoda nemožno jednoznačne určiť. Ďalej zdôraznila politický charakter ich misie na Veľkú Moravu a rozšírenie cyrilo-metodskej tradície mimo Veľkej Moravy.

Dimo Češmedžijev z Plovdivskej univerzity sa vo svojom príspevku sústredil na obdobie stredovekého Bulharska, keď sa literárnou cestou prostredníctvom diel Cyrila a Metoda i ich životopisov, ktoré v Bulharsku napísali ich žiaci, rozšíril kult Cyrila a Metoda. Títo vierozvestcovia predtým nemali v Bulharsku svoje relikvie a ich kult bol slabo rozvinutý medzi ľuďmi, čo potvrdzujú aj fakty, že im napr. nebol zasvätený kostol, nemali maľby v stredovekých kostoloch. Bulhari po prijatí kresťanstva hľadali spojenie s apoštolom, pretože sa chceli osamostatniť od byzantskej cirkvi. Dimo Češmedžijev upozornil predovšetkým na ideologický aspekt úlohy Cyrila a Metoda v stredovekom Bulharsku. V pamiatkach sa uvádzali najprv len ako apoštoli Slovanov, ale v 13. storočí sa už spomínajú ako bulharskí apoštoli, ktorí pokrstili celý svet a sú rovnocenní s apoštolom Pavlom. Národný aspekt sa prejavil až neskôr.

Zo slovenských odborníkov vystúpil historik a predseda Historického odboru Matice slovenskej *Richard Marsina*, ktorý v súvislosti s chápaním Cyrila a Metoda ako legendy poukázal na to, že hagiografie obsahujú údaje, z ktorých môže čerpať aj historik. Život Konštantína a Život Metoda sú svojím spôsobom historické pramene, ale treba s nimi nárábať kriticky. Richard Marsina vyjadril svoj nesúhlas s tvrdením niektorých historikov, že Cyril a Metod sú mýtus.

Na záver prvej časti vystúpil slavista, jazykovedec a bývalý riaditeľ Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV *Ján Doruľa*, ktorý pripomenul, že aj mýtus môže mať hodnotu. Vyzdvihol dôležitosť kladného prijatia Cyrila a Metoda na našom území, o čom

svedčí aj pomenovanie Metoda menom *Strachota*. Význam slovného základu *strach* bol v minulosti „bázeň, bázeň Božia“, a preto meno *Strachota* sa dávalo významným osobnostiam a predstaviteľom vládnucej vrstvy. Metoda teda uznali týmto menom za významného človeka, a to aj preto, že prišiel so zrozumiteľným jazykom. Aj keď starosloviencina má pôvod v južnoslovanskej oblasti, stala sa kultúrnym a spisovným jazykom našich predkov, lebo fungovala ako spisovný jazyk. Ján Doruľa poukázal na nesprávnosť spochybňovania cyrilo-metodskej tradície. Ich pôsobenie na Veľkej Morave bolo síce krátke, ale významné. Nemožno oddeliť veľkomoravské obdobie od cyrilo-metodskej tradície, ktorá tu existovala už v 17. storočí, keď stredovekí vzdelanci pátrali po svojich koreňoch. V závere upozornil na starobylosť tejto tradície.

V druhej časti vedeckého kolokvia diskutovali prítomní o vnímaní Cyrila a Metoda ako historických osobností, o mieste cyrilo-metodského kultu v kultúre a náboženstve, o cyrilo-metodskej tradícii v národnom obrození a o slovanskej identite a európskej integrácii z pohľadu cyrilo-metodského odkazu. V súvislosti s uvedenými témami sa rozoberali napríklad otázky kontinuity a náboženského alebo kultúrneho charakteru cyrilo-metodskej tradície. Ako nesprávny sa ukázal názor, že misia Cyrila a Metoda na Veľkej Morave bola kristianizačná, pretože prišli do krajiny, kde už kristianizácia prebehla. Takisto je nesprávne tvrdenie, že iba ich jazyk bol pre nás zrozumiteľný, pretože aj franskí kňazi museli šíriť kresťanstvo v jazyku zrozumiteľnom pre domácich obyvateľov. Diskutujúci kládli dôraz hlavne na diplomatický charakter misie Cyrila a Metoda vo Veľkej Morave a na zakladanie škôl, čo bola ich hlavná úloha. Zaoberali sa aj autorstvom Proglasu.

Účastníkov kolokvia prišiel pozdraviť aj veľvyslanec Bulharska na Slovensku jeho excelencia pán Ognian Garkov.

Iveta Valentová

ŠKOVIERA, Daniel: De litteratura Slavorum germanissima. O írečitej spisbe Slovákov. Bratislava: Stimul 2005. 106 s.

Vynikajúci slovenský klasický filológ Daniel Škoviera vydal dielko *De litteratura Slavorum germanissima cum exercitiis adjunctis libri II* a sprístupnil ho i širšej odbornej a kultúrnej verejnosti prekladom do slovenčiny. Slovenskej verzii dal editor a prekladateľ názov *O írečitej spisbe Slovákov*. Dve knihy od neznámeho autora. Ide o anonymnú rukopisnú knižku, ktorá sa v súčasnosti nachádza vo fondoch oddelenia Národnej knižnice F. Széchényiho v Budapešti. Objavil ju pred rokmi P. Horváth, ktorému však zrejme náhla smrť zabránila v tom, aby ju hlbšie preskúmal. Pí-

somná pamiatka má v origináli 22 strán, ale je to mimoriadne zaujímavý dokument z našej histórie, ktorý naďalej obostiera rúško záhadnosti a vyvoláva množstvo otázok. Skutočnosť, že D. Škoviera sprístupnil toto dielo v origináli i v preklade, je dôležitým krokom, lebo takto môžu aj ďalší autori, klasickí filológovia i slovakisti, hlbšie skúmať tento záhadný a zaujímavý spis.

Základné otázky sú: kto je autorom tohto spisu, kedy a kde bolo dielko napísané? Pritom nevieme ani to, prečo autor chcel, aby jeho meno ostalo skryté. Ale nie je predsa zašifrované v nejakom odkaze, anagrame či v inom rébuse v samotnom texte? Exemplár, ktorý sa zachoval, je podľa vydavateľa a prekladateľa iba odpisom. Súdi tak podľa dittografie, keď sa mylne opakuje slovo *significancia*, podľa korektorských prečiarknutí, lakún v texte básní citovaných ako doklady a pod. Prvopis podľa všetkého teda nie je k dispozícii. Ale nevieme takmer nič ani o kontexte tohto anonymného dielka, o tom, akú ozvenu vyvolalo a ako bolo hodnotené u súčasníkov.

D. Škoviera sa napriek tomu pokúša o odpovede aspoň na niektoré otázky. Pri určovaní chronológie sa opiera o použitý štýl písma, hoci ten môže priniesť istotu len v tom, že „naš pisateľ používa úhladné litery humanistickej polokurzívy“. Zdá sa však, že lepšou pomôckou sú odkazy na autorov, ktorí sa v knihe citujú (Július Cézar Scaliger, ktorého autor nazýva najbystrejším gramatikom, Peter Rasmus, resp. Pierr de la Ramée, ktorý je podľa neho Homérom medzi filozofmi). Hoci sa neuvádzajú názvy diel, opakovane sa cituje – ako ukazuje editor – Scaligerov spis *Trinásť kníh zákonitostí latinského jazyka* (1540) a Rasmusove *Prednášky k trom slobodným umeniam* (1569). Určite je namieste predpoklad, že boli použité neskoršie vydania uvedených kníh z konca 16. storočia. D. Škovierovi pomáhajú dostať sa na pevnejšiu pôdu aj odkazy na dobové verše. Vychádza mu, že dielko bolo pravdepodobne napísané v posledných troch rokoch 16. storočia, najneskôr však v r. 1606. Ale aj údaj v samotnom texte „Anno 1606“ možno, pravdaže, interpretovať nielen ako dátum napísania spisu, ale aj jeho odpisu.

Osobitne zaujímavé je, že na začiatku diela stojí komendačná báseň s názvom *Autor čitateľovi s podpisom Jeremias Parlagii*. Je to však práve báseň, v ktorej sa hovorí, že autor chce, aby jeho meno ostalo neznáme. Mohol by byť ním i tak sám Jeremiáš Parlagius či Parlagii, ako o tom uvažuje D. Škoviera? Trochu zamotaná detektívna historka, ale nemožno vylúčiť ani túto možnosť.

Editor a prekladateľ ďalej presvedčivo dokazuje, že autor Írečitej spisby bol učený a nábožný muž, oddaný evanjelickému reformovanému (helvétskemu) vierovyznaniu. Prvé miesto pri citovaní iných autorov udeľuje vždy prívržencom kalvinizmu, polemizuje s katolíckou náukou (napr. o sviatostiach). Rovnaký záver sa dá však vyvodiť aj z toho, akým metrickým pravidlám dáva prednosť. Zároveň je nepochybné, že autor dobre ovládal množstvo jazykov. Ako pripomína aj editor, rád porovnáva grécke a hebrejské prvky s latinskými a hojne ich zaraďuje do svojho výkladu. Je takisto ne-

pochybné, že z vlastnej skúsenosti poznal rozdiel medzi českým jazykom a slovenčinou. Jazyk Slovákov (Slavus či Slavus Pannonus) označuje ako lingua Slavonica alebo aj nostra, hoci neraz je to skôr čeština než slovenčina. Za slová nášho jazyka považuje pri výklade aj *lhár, mstil, mrštil, drhl*. Za najzávažnejší znak slovenčiny pokladá to, že sa v nej používajú zmäkčené (affestae) spoluhlásky (*nebuďeš nemocný* oproti českému *nebudeš nemocný*). Slovákom však vyčíta, že mäkkú výslovnosť uplatňujú aj pri latinských slovách ako *tibi, nisi*. Upozorňuje aj na samohlásku „medzi *a* a *e*“, zrejme dnešné *ä*, ktorú však kladie na iné miesta, než ju majú či možno aj kedy mali stredoslovenské nárečia, na dvojhlásku *wo*, spomína tvar *dobruo*, výslovnosť tvrdého *l* ako *w*, poukazuje na rozdiely medzi slovenčinou a češtinou v kvantite (*krava – kráva, nádeja – nadeje*). Nájde sa tu mnoho pozorovaní logopedického charakteru, o chybách pri výslovnosti hlások, o slabike, kvantite, znelosti/neznelosti, napätosti/nenapätosti spoluhlások a *i*. Slováci sa podľa neho vyhýbajú spoluhláske *ř*, ale v češtine chýba zasa mäkké *l*. Aby vzdelanému čitateľovi priblížil výslovnosť mäkkého *l*, vyjadruje sa takto: „...l sa mení zmäkčením na ten najlahodnejší zvuk *l̥*, ako u Latínov v slovku maličkých detí *lalare*“ (s. 69). Z toho by sme mohli odvodiť, že autor je Slováč, ba že je Stredoslovák z nárečovej oblasti, kde sa palatálne *l̥* používa. Z tohto pohľadu by sme mohli preveriť aj Parlagusa, ktorý pochádzal podľa J. Ribaya zo Zvolena (neznamená však Ribayov „Zvolenčan“ len to, že Parlagus pochádzal zo Zvolenskej župy?). Mnohé otázky dnes ostávajú otvorené.

Editor ukazuje, že náš anonymný autor ovládal latinčinu na vynikajúcej úrovni a prikláňal sa skôr k norme klasických autorov, no rečnícke figúry používal len striedmo. Je dobré, že sa editor rozhodol neupravovať ani niektoré autorské odchýlky v ortografii a latinskú časť vydáva v autentickom pravopise autora.

Nakoniec ešte raz privítajme vydanie Daniela Škovieru. Predpokladáme, že podnieti ďalšie úvahy o tomto spise a že nenechá chladnými mnohých súčasných autorov.

Slavomír Ondrejovič

KESSELOVÁ, Jana: Morfológia v komunikácii detí. Prešov: Vydavateľstvo Anna Nagyová 2003. 149 s.

Ontogenéza detskej reči je v slovenskej lingvistiky stále aktuálnou témou. Sústredenejšia výskumná pozornosť sa jej venuje v podstate len v ostatnom desaťročí. Významný prínos do tejto problematiky predstavuje i monografia Jany Kesselovej Morfológia v komunikácii detí, ktorá sa dostala do rúk lingvistickej verejnosti v roku 2004, hoci s vročením 2003. Ako uvádza samotná autorka, jej práca voľne nad-

väzuje na knihu Lingvistické štúdie o komunikácii detí z roku 2001. Tieto práce spája spoločný objekt výskumu, a to autentická spontánna vzájomná komunikácia detí mladšieho školského veku (6 – 10 r.) v neoficiálnom prostredí.

Hlavným predmetom recenzovanej monografie je funkčno-sémantická analýza slovných druhov získaného textového korpusu s rozsahom 60-tisíc slov. J. Kesselová v nej zároveň ponúka interpretácie syntaktické, sémantické, pragmatické, psycho- a sociolingvistické, práca má teda širšie zameranie, ako je to naznačené v samotnom názve.

Kompozične je monografia rozčlenená do dvanástich kapitol, ktoré sú usporiadané (okrem úvodnej a záverečnej kapitoly) podľa stupňa komunikačného zaťaženia slovného druhu v detskom dialógu. Autorka ponúka nasledujúce zastúpenie slovných druhov (podľa klesajúcej frekvencie): zámená, slovesá, podstatné mená, spojky, častice, predložky, prídavné mená, príslovky, číslovky a citoslovčia.

V úvodnej kapitole uvažuje J. Kesselová o prirodzených vývinových paralelách dialógu a hry ako dominantnej činnosti dieťaťa. Hľadá analógie medzi vlastnou typológiou dialógu detí mladšieho školského veku, ktorú ponúkla už v predchádzajúcej práci Lingvistické štúdie o komunikácii detí, a typológiou hier podľa Piageta a Inhelderovej (Psychológia dieťaťa, 1993).

Ďalších desať kapitol je venovaných detailnej analýze získaného materiálu, pri ktorej autorka vychádza predovšetkým z teórie jazykovej prirodzenosti a prirodzenej morfológie vypracovanej J. Dolníkom. Na niektorých miestach spresňuje, resp. opravuje svoje doterajšie zistenia o paradigmatickej a syntagmatickej jednotlivých slovných druhov, ktoré publikovala v podobe čiastkových štúdií. J. Kesselová ako jeden z prejavov prirodzenosti v ontogenéze morfológie chápe preferenciu prototypových reprezentantov v prototypových funkciách, čiže preferenciu tých prvkov slovnodruhových tried, ktoré sú nositeľmi ich reprezentatívnych vlastností. Vychádza z poznania, že svet dieťaťa mladšieho školského veku je „predovšetkým svetom bezprostredne ho obklopujúcej reality, svet konkrétnych vecí a bytostí s ich dynamickými príznakmi a vzájomnými vzťahmi“ (s. 123). Za konštitučné komponenty výstavby detského prehovoru preto považuje tie slovné druhy, ktorých kategoriálny význam reprezentuje deiktickosť, procesualnosť, predmetnosť a relačnosť.

Na základe výsledkov výskumu dospieva k záveru, že komunikačne najvyťaženejším slovným druhom v spontánnej detskej dialogickej komunikácii sú zámená, a to vďaka schopnosti zastupovať iné slovné druhy a prezentovať zložky komunikačného aktu. Tvoria až štvrtinu všetkých použitých slov. Preferovanými členmi sú ukazovacie a osobné zámená (k šiestim najfrekventovanejším patria: *ja, on, to, ty, tam, tu*). J. Kesselová upozorňuje, že na rozdiel od raného štádia osvojovania si reči, v ktorom medzi prvé slová aktívnej lexiky patrí zámeno *to* (je výrazným prostriedkom prechodu od gesta k rečovému vyjadreniu), v mladšom školskom veku domi-

nuje zámeno *ja* ako znak sebauvedomovania a úsilia dosiahnuť uznanie komunikačnej skupiny. Zámená *ty, vy* prezentuje ako univerzálne kontaktové prostriedky, ktoré v detských dialógoch vo veľkej miere nahrádzajú oslovenia menom. Zámená *tam, tu* fungujú ako najvšeobecnejšie vyjadrenia priestoru z hľadiska jedného východiska, ktorým je ego (predmet je blízko alebo ďaleko odo mňa, od teba). Neurčité a vymedzovacie zámená, na rozdiel od bohatého zastúpenia v komunikácii dospelých, majú v detských dialógoch iba okrajové postavenie.

K desiatim najfrekventovanejším slovesám v detskej komunikácii zaraďuje autorka tieto: *byť, mať, ísť/prísť/chodiť, hovoriť/povedať, vidieť, môcť, chcieť, robiť/urobiť, hrať sa, musieť*. Zároveň upozorňuje, že deti si vďaka sémantickej mnohoznačnosti slovík vystačia s obmedzeným inventárom výrazov, ktorých význam sa špecifikuje až v kontexte. Tento jav pokladá za prejav tendencie k jazykovej úspornosti. Najvyššiu frekvenciu slovík *byť* (s existenciálnou sémantikou) a *mať* (vo význame vlastníť) J. Kesselová interpretuje v súlade s Frommom ako fakt, že „jestvovať a mať sú dve stránky existencie človeka“ (s. 32). Prítomnosť ďalších komunikačne preferovaných slovík je podľa autorky podmienená aktivitou dieťaťa, a to predovšetkým aktivitou pohybovou (*ísť, prísť, chodiť*), rečovou (*hovoriť, povedať*), pracovnou (*robiť, urobiť, hrať sa*) a perцепčnou, osobitne vizuálnou (*vidieť*). Na základe skutočnosti, že predpokladom vykonania činnosti je možnosť konať dej (*môcť*), vnútorný imperatív (*chcieť*) a vonkajší imperatív (*musieť*), vysvetľuje sa aj výrazná frekvencia modálnych slovík. Prevalu dynamických slovík (verba movendi a vlastné kauzátiva) nad statickými autorka zdôvodňuje takto: „Dieťa skôr postrehne a jazykovo vyjadří priebeh udalostí v čase než jednotlivé vlastnosti a vzťahy, ktoré jestvujú popri sebe v tom istom čase“ (s. 40).

V rámci substantív hovorí J. Kesselová o preferencii konkrétnych počítateľných apelatív, ktorých výber závisí od stupňa dôležitosti pomenovanej entity vo vzťahu k hovoriacemu. Medzi komunikačne najviac zastúpené podstatné mená zaraďuje tieto: *mama, voda, deň, babka, škola, auto, rozprávka, deti, les, oco*. Zisťuje, že ide predovšetkým o pomenovania blízkych bytostí z okruhu rodiny a priateľských vzťahov, pomenovania súvisiace s inštitucionalizovanou a prírodnou lokalizáciou (*škola, les*), s temporalizáciou (*deň*), pomenovania späté s reáliami života dieťaťa (*rozprávka, auto* vo význame hračka) a substantívum *voda* s významom „základný nápoj“ a „prostredie“. Autorka dodáva, že aktívna lexika dieťaťa sa obohacuje o pomenovania s úzkym rozsahom a bohatým obsahom v závislosti od individuálnych záujmov. Zaujímavé je i zistenie, že deminutíva frekventované v predškolskom období výrazne ustúpili a u detí mladšieho školského veku sa výnimočne objavujú slangové výrazy spojené s úsilím vyjadriť príslušnosť ku skupine so spoločnými záujmami.

Neskorý nástup spojkového subsystému v ontogenéze reči zdôvodňuje J. Kesselová disproporciou medzi vysokým stupňom abstraktnosti sémantiky spojok

(vzťahový význam) a dosiahnutým stupňom vývinu myslenia dieťaťa (tendencia k izolovanosti osôb, predmetov a javov). Autorka zaznamenala práve v období mladšieho školského veku prudký kvantitatívny vzostup spojok (prechod myslenia dieťaťa od izolovanosti k vzťahovosti). Uvádza, že sedem najpreferovanejších spojok (*a, že, keď, lebo, aby, čo, ale*) postačuje na jazykové vyjadrenie takmer všetkých vzťahov v prehovore. Dominantná spojka *a* tvorí v analyzovaných komunikátoch tri štvrtiny všetkých spojkových realizácií. Autorka ďalej hovorí, že „vnútorná štruktúrovanosť spojkového subsystému ‚kopíruje‘ tie vzťahy, ktoré stvárať práve prototypový reprezentant *a* (*keď* – chronologická sukcesívnosť dejov, *lebo/aby* – príčinnou-účelové/účinkové vzťahy, *čo* pripája spresňujúce atribúty v rektifikačných a dodatočne pripojených výpovediach), alebo ktoré sú k *a* funkčne protikladné (*že* – determinácia, *ale* – kontrast, rozdiel)“ (s. 127).

Autorka výskumom zistila, že častice tvoria takmer desatinu aktívnej lexiky dieťaťa mladšieho školského veku. Uvádza, že častice *a, no*, ktoré sú zároveň v detskom dialógu komunikačne najviac zastúpené, chápe ako signál vstupu hovoriaceho do komunikácie. Na ich konektorovú funkciu (schopnosť zaradiť výpoveď do kontextu) sa teda navrstvuje kontaktovo-výzvoľová funkcia. V komplementárnom vzťahu s časticami s fatickou funkciou stoja častice s výrazovou funkciou, zdôrazňujúce protikladnosť postojov (afirmačno-negačné – *hej, nie, ale* a zdôrazňujúce kladnú alebo zápornú formu slovesa – *aj, aj/ani*). Častice ako polyfunkčné slová sa konkretizujú v súhre situačného, jazykového a skúsenostného kontextu.

Osvojovanie si predložiek je, podobne ako pri spojkách, motivované zmenou v myslení dieťaťa od izolovanosti k vzťahovosti. J. Kesselová upozorňuje na fakt, že prvotné predložky sú jediným slovnodruhovým mikrosystémom, ktorý je z hľadiska inventára prvkov v mladšom školskom veku osvojený úplne. Výsledky výskumu ukazujú, že k najfrekvencovanejším predložkám patria tieto: *na, do, v/vo, s/so, z/zo*. Daný mikrosystém prvkov reprezentuje základné priestorové vzťahy (kontakt s povrchom objektu, s vnútro objektu a kontakt objektu s objektom) a časové vzťahy (začiatok – stred – koniec trvania). Sekundárne predložky sú komunikačne minimálne využitým subsystémom. Autorka ako príčinu tejto disproporcie vidí na jednej strane v prevažnej monosémantickosti sekundárnych predložiek a, naopak, v polyfunkčnosti primárnych predložiek, zabezpečujúcej princíp jazykovej ekonomie. Na druhej strane uvádza skutočnosť, že práve priestorové vzťahy vyjadrované primárnymi predložkami sú zmyslovému pozorovaniu dieťaťa prístupnejšie ako abstraktné vzťahy vyjadrované sekundárnymi predložkami.

Najviac zastúpené adjektíva v detskej komunikácii sú totožné s údajmi frekvenčného slovníka (Mistrík, 1969): *veľký, celý, pekný, dobrý, malý, starý, čierny, rád, nový, biely, dlhý*. J. Kesselová uvádza, že ďalšiu časť adjektívnej detskej lexiky, odlišnú od reči dospelých, tvoria pomenovania farieb ako nápadné vonkajšie znaky

predmetov (*červený, ružový, hnedý, modrý*), kladné impresíva súvisiace s tendenciou k pozitívnemu naladeniu detí počas hry a komunikácie (*krásny, milý*), adjektíva, ktoré dopĺňajú register dominantných adjektív antonymicky (*zlý*) alebo synonymicky (*obrovský*). V skúmanom textovom korpuse sa ukázalo, že jadrom detskej lexiky sú slovotvorne nemotivované čisto akostné adjektíva, ktoré umožňujú vyjadrovať rozličnú mieru subjektívneho hodnotenia. Menšie frekvenčné zastúpenie vzťahových adjektív súvisí podľa autorky s intelektuálnym vývinom dieťaťa, osobitne s chápaním vzťahov v realite.

J. Kesselová konštatuje nízke percentuálne zastúpenie adverbii v spontánnom prejave detí, ktoré sa však kumulujú s vysokým indexom opakovania. Prvých osem najfrekventovanejších adverbii (*potom, dobre, veľmi, teraz, treba, zas, dnes, večer*) je zhodných s údajmi frekvenčného slovníka. Ďalšie sú špecifické pre komunikáciu detí (*už, ešte, zajtra, ráno, domov, von, preč, dolu/dole, rýchlo, ticho*). Preferovanosť priestorových kategórií pred časovou zdôvodňuje autorka skutočnosťou, že priestorová zaradenosť deja je bezprostredne prístupná zmyslovému vnímaniu dieťaťa. Spôsobová charakteristika predikátu je z hľadiska komunikačného zaťaženia periférna.

J. Kesselová v súvislosti s numeráliami hovorí, že „určité číslovky... sú menej komunikačne zaťažené ako iné lexikálne, lexikálno-gramatické a gramatické prostriedky, označujúce rozličné aspekty kvantity menej presným spôsobom. Komunikačne preferované, a teda aj prirodzené, sú prostriedky subjektívneho hodnotenia na binárnej osi málo – veľa, komplexnosť – čiastkovosť a základné číslovky najnižšieho počtu“ (s. 114).

Autorka upozorňuje na zaujímavé postavenie interjekcií v detských komunikátoch. V ontogenéze reči sa z nich ako z pôvodne dominantných prvkov (najmä onomatopojí), ktoré sú zároveň východiskom tvorenia prvých substantív, slovíčok a adjektív, stávajú prvky na periférii lexikálnej zásoby dieťaťa. Výskyt citoslovieč v detských komunikátoch klesá smerovaním dialógu k asymetrickému pólu komunikácie. Komunikačne dominantné citoslovce *ach* je nositeľom všetkých primárnych emocionálnych dimenzií (príjemné – nepríjemné, vzrušenie, napätie – uvoľnenie). Autorka hovorí, že dieťa na dištingciu významu využíva vyšší alebo nižší hlasový register, intenzitu hlasu, neprítomnosť alebo expresívne využitie kvantity. Na odlišnú vokalizáciu dvoch ďalších preferovaných prvkov (*jéj, jój*) sa navrstvujú rozličné emocionálne odtienky. Citoslovce s predným é-ovým vokálom smeruje ku kladnému pólu základných emócií (prekvapenie, obdiv, nadšenie), citoslovce so zadným ó-ovým vokálom signalizuje podľa autorky nepríjemné emócie (irónia, sarkazmus, odmietnutie, sklamanie). S funkciou kontaktovosti sa v období mladšieho školského veku využívajú citoslovčia *aha* (s pozitívnym naladením hovoriaceho) a *ahá* (s negatívnym naladením hovoriaceho).

Záverečná kapitola predstavuje sumarizáciu zistení a hľadanie základných tendencií osvojovania si jednotlivých slovných druhov a ich kategórií na základe aplikácie princípu prirodzenosti. Autorka dospieva k záveru, že dialogickú kompetenciu detí mladšieho školského veku možno v porovnaní s predchádzajúcim vývinovým obdobím charakterizovať ako „obdobie rastúcej nezávislosti komunikovaného obsahu od aktuálnej komunikačnej situácie, ako posun od prevažne symetrických foriem komunikácie k asymetrickým, od reprodukčných typov k produkčným“ (s. 123) a ako obdobie zmeny v myslení od izolovanosti k vzťahovosti.

Interpretácie a riešenia, ktoré J. Kesselová vo svojej monografii ponúka, sú výrazným prínosom pre pochopenie fungovania slovných druhov nielen v komunikácii detí, ale aj dospelých. Je dôležité poznamenať, že práca obsahuje množstvo detailných a hodnotných informácií týkajúcich sa detskej reči a komunikácie vôbec.

Stanislava Zajacová

SLOVENČINA PRE CUDZINCOV

PEKAROVIČOVÁ, J. – ŽIGOVÁ, Ľ. – PALCÚTOVÁ, M. – ŠTEFÁNIK, J.:
Slovenčina pre cudzincov. Praktická fonetická príručka. Bratislava:
Stimul 2005, 244 s.

Slovenčina ako cudzí jazyk má dnes už pevné miesto nielen v študijných programoch slavisticky orientovaných zahraničných vysokých škôl. Dnes sa rastúci záujem o Slovensko a slovenčinu zo zahraničia učia postupne uspokojovať aj domáce vzdelávacie inštitúcie. Medzi nimi už dlho dominuje FF UK so svojim MC SAS. Od jeho existencie sa postupne zaplňujú biele miesta vo výskume a didaktickej transformácii slovenčiny ako cudzieho jazyka. Už sme si dokonca zvykli na to, že rok čo rok z tejto „dielne“ vychádzajú nové publikácie, ktoré výrazným spôsobom ovplyvňujú kvalitu vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka doma i v zahraničí.

K publikáciám tohto typu novšie pribudla Slovenčina pre cudzincov: Praktická fonetická príručka. Dozrela doba i vedecké projekty na to, aby sa aj najabstraktnejšia, materiálne bazová, rovina slovenčiny dočkala svojej učebnice pre cudzincov. Dlhoročné skúsenosti s vyučovaním slovenčiny ako cudzieho jazyka predurčili členov autorského kolektívu Janu Pekarovičovú, Ľudmilu Žigovú, Michaelu Palcútovú a Jozefa Štefánika na takúto tvorbu.

Podstatnú časť učebnicového textu (približne 2/3) tvoria fonetické cvičenia rôzneho typu (receptívne, imitačné, audiografické) s adekvátnym proporčným zastú-

pením. Prevládajú imitačno-receptívne, ktoré vedú k hlavnému cieľu – zvládnutiu štandardnej ortofonickej podoby slovenčiny. Audiografické cvičenia sú zastúpené len do takej miery, do akej si ich vyžaduje štandardné zvládnutie grafickej sústavy slovenčiny, bez nadbytočných presahov do gramatických pravopisných pravidiel (čo prioritne prislúcha vyšším jazykovým rovinám). Veľmi prínosný je fakt, že fonetické cvičenia sú určené študentom na rôznej úrovni. Rovnako dobre sa dajú použiť v skupinách začiatočníkov, ako aj v skupinách pokročilých študentov. Vďaka použitej grafike (ikony a štvorfarebné štýlové rozlíšenie textov) sa možno v elektronickej podobe príručky dobre orientovať. V prvej časti fonetických cvičení je všetkým slovenským fonémam venovaný porovnateľný priestor na precvičenie ich výslovnosti. Priestor sa adekvátne rozširuje pri fonologických javoch typických pre slovenčinu. Z hľadiska vokalického podsystemu sa, prirodzene, najviac miesta venuje kvantite, jej dištingcii, ale aj jej neutralizácii (rytmickému kráteniu) a kvantitatívnym alternáciami v najfrekvencovanejších morfológických javoch, čím sa mimovoľne vytvárajú predpoklady na prirodzené zvládnutie vyšších jazykových rovin (najmä morfológickej, ale i lexikálnej – niektorých frekvencovanejších derivačných procesov). Dôsledne sa precvičuje výslovnostný rozdiel medzi dvojhláskami a bifonematickými spojeniami vokálov v prevzatých slovách. V konsonantickom podsysteme sa venuje pozornosť najmä znelostnej asimilácii a mäkkostným alternáciami i neutralizáciami (ktoré vyplývajú z fonologickej vlastnosti difúznosti) a v adekvátnej miere i menej frekvencovaným výslovnostným javom premeniacim z konsonantických neutralizácií (sykavosti/záverovosti a akútovosti). Bez zbytočného teoretizovania sú tak v príručke proporčne zastúpené všetky fonologické dominanty slovenčiny. V suprasegmentálnom podsysteme sú to (okrem kvantity) najmä prízvuk a koncová melódia vety. Za veľmi efektívny, najmä z hľadiska cieľovej skupiny začiatočníkov, možno považovať na viacerých miestach v učebnici uplatnený prístup k zvukovej podobe slovenčiny cez všeobecne zrozumiteľné internacionalizmy. Didakticky veľmi vďačné sú aj cvičenia založené na (medzinárodne známych) frazeologických spojeniach.

Z dlhoročných skúseností s vyučovaním slovenčiny v zahraničí i na domácich kurzoch vychádza druhá kapitola príručky – špecificky prínosná a celkom nová v učebnicovej literatúre. V nej autori upozorňujú na interferenciu slovenčiny s frekvencovanými európskymi jazykmi a na problémové javy ponúkajú efektívne percepčno-produkčné cvičenia. Inakosť a špecifickosť je v tejto kapitole i motivujúco tematizovaná. Cvičenia sú zakomponované do rámca slovenských reálií, osobitným druhom ktorých je aj ponuka textov pôvodnej slovenskej (výnimočne i prekladovej literatúry) rôznej žánrovej proveniencie. Z hľadiska zaradenia prekladových umeleckých textov oceňujeme výber tých kvalitnejších, všeobecne známych, preložených do mnohých jazykov (napr. Exupéryho *Malý princ* a prerozprávajúca *Ezopova bájka*). Trochu diskutabilnou otázkou sa môže na prvý pohľad javiť pomerne veľká

miera rytmicky a rýmovo viazaných textov. Keď však vezmeme do úvahy fakt, že zvuková podoba každého prirodzeného jazyka sa špecificky odráža v jeho prirodzenej prozódii, ktorou je pre slovenčinu sylabotonizmus uplatnený vo väčšine použitých viazaných textov, musíme priznať, že aj to je adekvátny spôsob priblíženia zvukovej roviny jazyka a reči cudzincovi siahajúcemu po slovenčine. Viazané texty (vrátane jazykolamov) môžu mať navyše aj špecifické didaktické poslanie z hľadiska vyučovania zvukovej roviny.

Tretia časť príručky dopĺňa praktické cvičenia o teoretické informácie zo slovenskej ortoepie. Nazdávame sa, že táto časť poslúži ako skrátená teoretická príručka rovnako dobre študentom na Slovensku, ale aj na zahraničných lektorátoch, kde nie každý študent vlastní, (alebo má k dispozícii) Pravidlá slovenskej výslovnosti.

Na základe konštatovaných faktov treba na záver ešte zdôrazniť, že Praktická fonetická príručka autorského kolektívu Pekarovičová – Žigová – Palcútová – Štefánik spĺňa vysoké kritériá na publikáciu tohto druhu. Preto jej na cestu medzi používateľov zaželajme, nech sa v praxi v dostatočnej miere využijú všetky ňou ponúkané možnosti.

Marianna Sedláková

SONETY PROFESORA SABOLA

JÁN SABOL: *Láska na modro*. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2005, 50 s.

Sonet patrí k „technicky“ najvypracovanejšej žánrovej forme už od 13. storočia. Svojou predpísanou (a prísne dodržiavanou) formou však patrí aj k produktom básnikov, ktorých možno označiť ako poeta doctus – básnik učenc.

Dejiny a stav sonetovou formou napísanej poézie v slovenčine podrobne preskúmala a opísala Nora Krausová v monografii *Vývin slovenského sonetu* (1976). Ak niekoho prekvapí fakt, že formou sonetov je „spísaná“ Kollárova Slávy dcera, nikoho iste neprekvapia špeciálne sonetové zbierky počnúc *Hviezdoslavom* (Krvavé sonety) cez Ivana Kraska (*Súborné dielo* 1966) po V. Mihálíka (*Sonety pre tvoju samotu* 1966). Osobitne teba pripomenúť sonety V. Turčányho, najmä vo *Vladárovej monografii Venuše slovenského praveku* (1979).

V súčasnej slovenskej poézii je však prekvapením zbierka sonetov *Láska na modro* od Jána Sabola, lebo je typickým prejavom autora, ktorého možno v pravom slova zmysle označiť ako poeta doctus – je doktor vied vo všeobecnej jazykovede, špecialista na fónickú stavbu slovenčiny. Prirodzene, poeta doctus môže charakteri-

zovať aj protikladnú osobnosť – poetu natus – rodeného básnika. A to nielen ako dvoch odlišných básnikov, ale aj ako jednu básnickú osobnosť. Túto charakteristiku spĺňa zbierka sonetov *Láska na modro*.

Básnické, poetické videnie sveta sa v recenzovanej zbierke prejavuje najmenej v troch bodoch, a teda v sonetoch. Svoje videnie sveta prezrádza napr. v sonete *Vyvrbovanie* (21): „si ako strom, čo mieni prvý v jarnom šteklení odstrediť miazgu svojej krvi“.

Svoj duševný stav v mladosti vyjadruje v sonete s banálnym názvom *Zimno, prezimno*, venovanom istej, neurčitej Felicite. Paralelne vyjadruje svoj neskorší stav počas bezsenných nocí po vážnom zranení: spomína na detské hry – biele ticho nádeje. A napokon súčasný stav vyjadruje v sonete *Námesačníci* (27): „točí sa hlava, je nám krásne, keď nula anuluje stres a sype na nás hviezdne básne“.

Vo všetkých sonetoch sa prejavuje majstrovské ovládanie zvukovej stavby, najmä v istom hravom postoji a vyjadrovaní: *dohoriať do hory, súd osudu, mostík v ústí, včela v čele, večery v čerení, korene v korune, deje beznádeje*. Osobitne treba v tejto súvislosti spomenúť prekáračky s priamym napodobnením zvukov: *la-la-la* aj *tra-la-la, hu-hu-hu/he-he-he, ej-ou*. Alebo opakovanie typu *cinki-cinki, dziny-dziny, cupi-lupi, dínom-dánom, bim-bam-bom*.

Učenosť sa v Sabolových sonetoch prejavuje predovšetkým novými, „modernými“ frazémami typu *spísaný protokol, utopiť svoj stres, cantus firmus, žonglér – duch, senekovský sen* (s opakovaním slabiky *sen*), *paradoxy vecí*, lat. citátmi *communes loci, cantus firmus*, výrazmi *geometrická sieť, cyranovský nos, ad acta odnesú, záver mikrodrámy, transfúzna stanica magická noc, kurare, spiritualita*.

Krajný prípad je nadpis sonetu: *Eppur si muove* (A preda sa točí, s. 10): „modrá planéta preda sa rúti... Má však migrénu.“, *V traumate* (30) – v stave choroby poranenia. Alebo jednoducho *Trio* alebo *Gén*.

Iste by bolo možné uvádzať aj ďalšie doklady na „modernizovanie“ výrazových prostriedkov, na ich aktualizovanie, na využívanie zvukového obrazu. Všetky by však ukazovali a dokazovali, že ich autor profesor Ján Sabol je nový poeta doctus, dobre opretý o svoje gény rodeného básnika – poetae nati.

Ján Horecký

Jubilujúca Mira Nábělková

PhDr. Mira Nábělková, CSc., patrí k osobnostiam jazykovednej slovakistiky a slavistiky vrátane kulturologického aj kultúrneho rozmeru týchto vedných disciplín, pri ktorých si len ťažko uvedomujeme, že už dosiahli vek prvého bilancovania. Pri napísaní plurálu pomenovania („k osobnostiam“) cítim isté napätie, ktoré vyplýva z použitia podoby uzualizovanej v žánri jubilejných článkov venovaných našim vedeckým kolegom a z potreby použiť skôr jednotné číslo, ktoré lepšie zodpovedá jedinečnosti denotovaného subjektu. Mira Nábělková ako osoba a osobnosť a jej doterajšie vedecké dielo, vedecko-organizačné a pedagogické aktivity majú v jazykovednej verejnosti aj v širších kruhoch kultúrnej verejnosti Slovákov aj Čechov celkom osobité miesto, črtu neopakovateľnosti.

Mira Nábělková sa narodila 30. 3. 1956 v Martine. Pochádza z lekárskej rodiny, ktorá dala česko-slovenskej spoločnosti viacero významných postáv. Spomeniem aspoň, že prastrýko, univ. prof. František Nábělek, v rokoch 1939 – 1950 vedúci Botanického ústavu Prírodovedeckej fakulty UK (Slovenskej univerzity), sa zaslúžil o vybudovanie Botanickej záhrady v Bratislave; strýkovia Milan, Miloš, Mirko Veselovci boli poprednými osobnosťami armádnej zložky protifašistického odboja v SNP. Základné a stredoškolské vzdelanie získala M. Nábělková v Trnave. Slovakistiku a rusistiku vyštudovala (1975 – 1980) na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Od roku 1980 sa stala pracovníčkou Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied. Prešla tu postupne všetkými vtedy zvyčajnými postmami (študijný pobyt, odborná pracovníčka, interná vedecká aspirantka, vedecká pracovníčka, samostatná vedecká pracovníčka). Strohé údaje vedeckého životopisu ďalej hovoria, že v r. 1982 získala titul PhDr., v r. 1989 obhájila kandidátsku dizertačnú prácu na tému *Vzťahové adjektíva v slovenčine. Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov*. (Knižné vydanie Bratislava: Veda 1993). V rokoch 1989 – 1996 bola M. Nábělková členkou výboru a vedeckou tajomníčkou Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. Od roku 1999 pôsobí ako odborná asistentka v Kabinete slovakistiky Ústavu slavistických a východoevropských štúdií FF Univerzity Karlovej v Prahe; popritom od r. 1999 je aj externou učiteľkou na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne. Prednášala tu slovakistiku v rámci Ústavu slavistiky tejto univerzity. Od roku 1991 je organizátorkou každoročného medzinárodného kolokvia mladých jazykovedcov pod garanciou Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV a JÚLŠ SAV a editorkou periodika VARIA – zborníka príspevkov z jednotlivých ročníkov tohto podujatia.

Z bohatej publikačnej činnosti M. Nábělkovej (autorka jednej individuálnej monografie, spoluautorka dvoch kolektívnych monografií, autorka asi šesťdesiatich štúdií a článkov publikovaných v časopisoch aj v zborníkoch na Slovensku, v Českej republike aj za hranicami bývalého Česko-Slovenska) sa pristavíme bilančne pri najdôležitejších vedeckých výsledkoch jubilatky. (Porov. bibliografiu prác Míry Nábělkovej v Jazykovednom časopise 2006, roč. 57, č. 1.)

Kandidátska dizertácia *Vzťahové adjektíva v slovenčine. Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov* nebola dizertáciou podobnou tým, ktoré vznikajú občas, žiaľ, aj dnes, keď nepublikované ležia založené v archívoch príslušných fakultných či ústavných knižníc. M. Nábělková zúročila čas vedeckej aspirantúry a impulzy tvorivého ovzdušia panujúceho pri práci na kolektívnej syntetickej monografii *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* ((Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989) mimoriadne plodne. Problematiku vzťahových adjektív, ktorá je aj objektívne zložitá a viacaspektová, uchopila ako skutočne viacúrovňový a mnohodimenzionálny fenomén. Do citovanej kolektívnej monografie M. Nábělková prispela ako autorka štyroch kapitol, ktoré predstavujú dôležité dimenzie synchronnej dynamiky vzťahových adjektív (a nielen ich): *Potencie a smery pohybov v adjektívnej lexike* (s. 169 – 179), *Konkurencia adjektív a pádu substantíva v prívlastkovej pozícii* (s. 179 – 187), *Možnosti a spôsoby prekonávania obmedzení adjektívnej derivácie* (s. 187 – 195), *Konkurencia adjektív s domácimi a internacionálnymi formantmi* (s. 287 – 293). Dizertácia dopracovaná do podoby knižnej monografie *Vzťahové adjektíva v slovenčine. Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov* (Veda 1993) patrí do zlatého fondu výskumných výsledkov jazykovednej slovakistiky trvalej platnosti. Toto miesto má aj vďaka tomu, že autorka v knihe reaguje na veľmi bohatú zahraničnú literatúru, zasadzuje slovenské tvorenie a funkcie vzťahových adjektív aj do širšieho kontextu najmä slovanských jazykov (pre niektoré z nich je tento typ adjektív charakteristický, v iných jazykoch je menej bežný). Trvalým prínosom jubilatky sa stala charakterizácia paradigmatických vlastností desubstantívnych adjektív ako vychádzajúcich z ich syntagmatiky a vracajúcich sa k spájateľným vlastnostiam, odhaľovanie funkcie týchto adjektív v nominačných adjektívno-substantívnych spojeniach v prívlastkovej pozícii, ale aj v predikátovom postavení. Prínosom trvalej hodnoty do slovenskej jazykovedy je aj Nábělkovej interpretácia významových konkretizácií desubstantívnych adjektív na základe predikátovo-argumentačných štruktúr, teda s využitím progresívneho, efektívneho smeru sémantickej syntaxe. Za významný prejav ocenenia, ktorý má značný dosah z hľadiska vývinu jazykovedného myslenia a sprostredkovania výsledkov slovenskej jazykovedy ďalším pokoleniam adeptov našej vednej disciplíny, pokladáme fakt, že spomenutú interpretáciu typových významov desubstantívnych vzťahových adjektív M. Nábělkovej prijal a uplatnil ako klasifikačný rámec a princíp onomaziologických

kategórií mutačného typu adjektívnych desubstantívnych derivátov J. Furdík (porov. v jeho M. Ološtiakom posmrtno vydanéj knihe *Slovenská slovotvorba (Teória. Opis. Cvičenia)*. Prešov, Náuka 2004, s. 101 – 103, konkretizácie významov: adjektíva s významom širokého vzťahu, adjektíva s významom subjektu *oddielová schôdza, detský smiech*; adjektíva s významom objektu *kvetinová predajňa*, adjektíva s významom časti a súčasti *minerálna voda*, atď.).

V početných štúdiách jubilujúca M. Nábělková prehľbuje a ďalej rozpracúva problematiku slovného druhu adjektív, pričom do jej dominantnej pozornosti sa dostáva vždy iná stránka. Konkurencia variantných tvarov adjektív ako morfológický a slovotvorný problém (*Anketový výskum spájateľnosti rovnakokoreňových prídavných mien*, 1991), štylistické a textové aspekty adjektív (*K synonymii v esejistickom texte A. Matušku*, 1989; *Vzťahové adjektívum a text*, 1993; *Slovotvorba adjektív v textových súvislostiach*, 1996); adjektívna metafora ako lexikologický, lexikálno-sémantický problém aj ako lexikografická prezentácia metaforických významov pôvodne vzťahových adjektív. S účasťou jubilantky na vedeckých projektoch a s impulzmi, ktoré poskytuje vedcovi pedagogická prax, prednášanie viacerých (jazyko)-vedných subdisciplín, súvisia príspevky *Variantnosť ako prvok dynamiky v adjektívnej paradigmaticke*, 1996; *Dozvuky fungovania bibličtiny na Slovensku*, 2002, *Česká súčasnosť slovakistiky ako študijného odboru*, 2002, *Adjektívne kategórie v gramatikách a v slovníku*, 2003 a mnohé ďalšie. V štúdiu o synonymizácii v esejistických textoch A. Matušku M. Nábělková ukázala, ako tento autor využíva štylistické a významové rozdiely synonymných adjektív v kontrastných aj gradačných použitíach. Ak aj iní bádatelia už konšatovali, že A. Matuška ide neraz až na hranice a za hranice možností nášho jazyka, M. Nábělková ukazuje špecifické spôsoby výstavby synonymných skupín v Matuškových textoch, dosahované prekročovaním jazykových noriem aj využívaním potencií jazykového systému vyplývajúcich z toho, ako hlboko poznal a ovládal tieto normy.

M. Nábělková sa venuje vo svojich prácach vôbec vážnym témam, ktoré nastoľuje teoretická lingvistika: potenciám jazykových systémov, slovotvornej potencialite vo vzťahu k lexikálnej norme (problému veľmi závažnému aj z hľadiska lexikografickej prezentácie národného jazyka), vymedzovaniu jednotiek so statusom v texte utvorených a len v texte žijúcich slov oproti lexikónovému statusu slovotvorne motivovaných a štruktúrovaných jednotiek, paradigmatickým vlastnostiam prídavných mien vnímaným ako východisko aj výsledku ich syntagmatickej realizácie (porov. rovnomennú štúdiu z r. 1997). Blok štúdií, ktoré naša jubilantka napísala o adjektívnej metafore, svedčí zasa o tom, že tento problém ju dlhodobo znepokojuje. Vracia sa k nemu, pričom na základe stále prehĺbenejšej analýzy posúva jeho riešenie dopredu (porov. napr. *Okolo adjektívnej metafory*, 1999; *Šaldovský, kollárovský, jánošíkovský (o jednom type kultúrne viazanej lexiky)*, 1999). Jubilantka ukázala, že

v porovnaní s inými (deapelatívnymi) desubstantívnymi prídavnými menami predstavujú adjektíva tohto typu osobitý jazykové prostriedky majúce nielen metaforický podobnostný (similačný) význam. V rozličných kontextoch môžu mať aj význam blízky pôvodnému vzťahovému významu, aj kvalifikačný (nemetaforický) význam charakteristickej vlastnosti. Doterajšie slovníky tieto významy asi aj pre niekdajší nedostatok dokladov nie vždy registrujú. Cenné je aj M. Nábělkovej zdôraznenie, že pri adjektívach odvodených od vlastných mien ide o časť slovnej zásoby dvojako spätú s oblasťou ľudskej kreativity – na jednej strane sú samy plodom aktuálneho tvorivého prístupu tvorcu textu (adjektíva *štrpkovský*, *chagallovský*, *novomeskovský* možno pokladať za neslovníkové, textové, autorské lexikálne jednotky), na druhej strane v spojeniach ako *štrpkovský jazyk*, *chagallovské farby*, *novomeskovský poetický zámer* formou konkrétneho odkazu na autora/tvorcu pomenovaného v adjektívnom základe slúžia tieto jednotky na pomenúvanie javov z oblasti aktívneho prežívania a tvorivého osvojovania si sveta individuálnym človekom. Výstižne povedané slovami autorky, raz sú adjektíva tohto typu „len“ záblesky kultúrnej pamäti, inokedy ich ako lexikalizované či terminologizované možno považovať za „riadne monumenty v jazyku“ (*villonovská balada*, *petrarkovský sonet*, či z inej oblasti *darwinovská teória*).

Mohli by sme spomenúť veľa postrehov o diferenciacii významu adjektív na osi vzťahovosť – kvalifikačnosť, ktorými jubilantka obohatila naše poznanie v tomto nielen „bode“, ale rozsiahlom nominačnom priestore; jemné (aj onomasticky zamerané) analýzy, odhaľujúce rozdiely medzi propriami a depropriami vo výkladovom slovníku; zistenia v príspevkoch mapujúcich internacionálne neologizmy v adjektívnej lexike; prevzatia z ruštiny aj z češtiny v súčasnej slovenčine a v slovenčine pred nedávnou minulosťou.

Pri jubilejnom bilancovaní nemôžeme nespomenúť, že v prácach M. Nábělkovej sa vzácné spája systémové aj komunikačné hľadisko, systémovo-štruktúrny aj sociolingvistický prístup k jazykovým javom (poznatky z prvej sféry pravidelne podopiera údajmi z oblasti postojov používateľov jazyka k príslušným javom, poznávaním jazykového vedomia používateľov). Jubilantka svoje analýzy fungovania jazykových prostriedkov demonštruje aj na textoch z rozličných komunikačných sfér, či už sú k dispozícii v tlačenej podobe, alebo ako elektronické zdroje (internet, Český národný korpus, Slovenský národný korpus). Z výsledkov sociolingvistických bádání pripomeňme aspoň dva – v Slovenskej reči publikovanú štúdiu *Anketový výskum spájateľnosti rovnakokoreňových prídavných mien* (Slovenská reč, 1991, roč. 56, s. 276 – 287; II. časť. Slovenská reč, 1993, roč. 58, s. 77 – 89) a v sociolingvistickej edícii publikovanú prácu *Súkromná poštová schránka ako „otvorený“ komunikačný priestor*, zb. Sociolinguistica Slovaca. 5. Mesto a jeho jazyk, 2000).

V posledných rokoch venuje jubilujúca M. Nábělková sústredenú pozornosť

slovensko-českým a česko-slovenským vzťahom, a to z jazykového, literárneho, sociolingvistického (najmä postojového), ale aj psychologického a sociokultúrneho hľadiska. Početnosť aj obsahová bohatosť jej príspevkov z tejto oblasti je obdivuhodná. Tematika jednotlivých prác pritom nie je vôbec náhodná, cítime v jej prácach vnútornú logiku a nadväznosť. Autorský prístup M. Nábělkovej k tejto mnohoročne citlivej tematike je pre ňu veľmi charakteristický. Osobitne oceňujeme fakt, že sledovaniu kontaktu slovenčiny a češtiny, či dnes častejšie naopak kontaktu češtiny a slovenčiny, či miestu slovenčiny v českom jazykovom priestore po rozdelení Česko-Slovenska a po vzniku dvoch samostatných štátov venuje práve M. Nábělková zo všetkých slovenských jazykovedcov v súčasnosti najväčšiu pozornosť. Mnohoaspektovosť vzťahu dvoch blízko príbuzných jazykov prezentovaná v tejto etape jubilantkinej publikačnej aktivity súvisí, pravdaže, aj s jej pedagogickým pôsobením (od roku 1999) na slavistických pracoviskách v Prahe a v Brne, kde vyučuje celý veľa povinných aj voliteľných jazykovedných predmetov dvojodborového aj jednoodborového štúdia slovakistiky (gramatické disciplíny, lexikológiu a lexikografiu, štylistiku, dejiny spisovnej slovenčiny aj slovenčinu v súčasnej komunikácii, lexikálne diferencné javy medzi slovenčinou a češtinou, slovensko-českú dvojjazyčnosť v literárnom texte). Príspevky s tematikou vzťahu slovenčiny a češtiny nachádzame však v jazykovednom diele M. Nábělkovej už skôr, porov. pravidelnú prítomnosť autorkiných prác v zborníkoch z konferencií venovaných rozličným aspektom jazykovej komunikácie usporadúvaných kolegami z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici: *Metakomunikačné vyjadrenie ako indikátor jazykového vedomia*, 1991; *Paralelné slovenské a české texty v meniacej sa jazykovej situácii*, 1996; *Čeština na Slovensku – pokračovanie príbehu*, 1999.

Na novom pražskom pôsobisku sa vedecký záujem M. Nábělkovej zameriava na poznávanie zmien, premenlivosti postojov nositeľov oboch jazykov po rozdelení spoločného štátu, na vzdáľovanie aj „vzdáľovanie“ v rámci česko-slovenskej vzájomnosti (a nevzájomnosti) a i. Kontakt slovenčiny a češtiny, ako sa dozvedáme z viacerých jubilantkiných príspevkov, značne ovplyvňuje aj nová situácia v oboch štátoch po prijatí Českej republiky a Slovenskej republiky do Európskej únie. Pripomeňme si opäť len výberovo štúdie M. Nábělkovej *Čeština a slovenčina dnes (skica k jazykovej situácii po rozpade dvojjazykového spoločenstva)* (v zborníku Pocta 650. výročí založení Univerzity Karlovy v Praze, 1998); *Slovenčina a čeština dnes. Kontakt či konflikt*, 1999; *Rozdelenie a „vzdáľovanie“ (niekoľko pohľadov)*, 2000. Ako autorka konštatuje, názov kontakt či konflikt nasmerúva pozornosť na súčasnú realitu vzťahu slovenčiny a češtiny, naznačuje sa ním, že popri inak charakterizovateľnej koexistencii existujú potenciálne aj reálne neidyllické konfliktné stránky kontaktu týchto dvoch špecificky blízkych jazykov. Jubilantka zároveň poukazuje na diferencované postoje slovenských jazykovedcov k bohemizmu. Pri sledova-

ní opačnej situácie, teda pri skúmaní slovakizmov v českých textoch v nadväznosti na výsledky predchádzajúcich bádateľov zo šesťdesiatych až osemdesiatych rokov predošlého storočia, najmä A. Jedličku a V. Budovičovej (zachytávajúci stav v čase federatívneho štátu), posúva M. Nábělková poznávanie tohto javu, najmä lexikálnych slovakizmov, do najsúčasnejšieho obdobia. Pripomína aj podlžnosť, ktorá existuje podľa J. Kořenského (porov. v monografii *Český jazyk*, Opole, 1998) ako nesplnená úloha komunikačne orientovanej českej bohemistiky – zistiť, nakoľko bola predstava o novodobej väčšej expanzii bohemizmov do slovenčiny skutočne adekvátne, a nakoľko množstvo lexikálnych a frazeologických slovakizmov v českých textoch bolo skutočne len citátovou aktualizáciou. V zaujímavom článku *Hospoda premává i když nefunguje elektrika...zo života slovakizmov v českej komunikácii* (<http://ujctk.jj.cuni.cz/publikace/34-04/nabelkova.htm>) jubilatka na príklade slovakizmu *premávať* ukázala, ako takéto prevzatie žije v češtine ako v prijímajúcom jazyku (podobne, ako je to pri prevzatiach z iných jazykov) svojím vlastným životom. V češtine má sloveso *premávať* na rozdiel od slovenčiny (kde sa spája s pomenovaniami dopravných prostriedkov) širšiu spájatelnosť, „premávajú“, t. j. sú v prevádzke, fungujú, aj obchody, hotely, úrady, mechanické či elektronické zariadenia. Medzi slovami spomínanými či vnímanými ako slovakizmy nie je toto sloveso jediné, ktoré v českých textoch žije inak, než je jeho bežný život v slovenčine. (porov. aj Nábělkovej poukázanie na odlišne z hľadiska zvrtnosti fungujúce české kontaktné slovesá *dovolenkovat (se)*, *překábátit (se)*). To, že prevzaté slovo funguje v cieľovom jazyku inak ako v zdrojovom, nie je vo všeobecnosti nijako výnimočné a uvedomuje si to aj naša jubilatka. Predsa však (aj z vlastnej skúsenosti) poznamenáva, že život niektorých slovakizmov v českom prostredí pôsobí (najmä na Slováka) dost prekvapujúco.

Osobitne oceňujeme aj to, že M. Nábělková prehľbuje poznanie o vzťahoch slovenčiny a češtiny aj v smere ďalšieho spresňovania pojmu pasívny a aktívny bilingvizmus, ako aj v štúdiách o medziliterárnych súvislostiach (napr. používanie slovakizmov v českých textoch s rozličnými funkciami; používanie celých pasáží písaných po česky v bárovom slovenskom texte v korešpondencii spisovateľov Ludvíka Vaculíka a Ivana Kadlečíka). Porov. príspevky *Medzi pasívnym a aktívnym bilingvizmom (poznámky k špecifiku slovensko-českých jazykových vzťahov)*. (In: *Bilingvizmus. Minulosť, prítomnosť, budúcnosť*. Ed. J. Štefánek. Bratislava: 2002, s. 101 – 114); *Aktuálne kontexty slovensko-českej a česko-slovenskej medzijazykovosti*. (In: *Česko-slovenské vzťahy v slovanských a stredoevropských souvislostech. Meziliterárnost a areál*. Ed. I. Pospíšil, M. Zelenka. Brno: 2003, s. 89 122). Takéto témy sú veľmi aktuálne, riešia sa na mnohých vedeckých pracoviskách v zahraničí. M. Nábělkovej vďačíme aj za to, že zahraničný záujem o špecifiky jazykových situácií na Slovensku aj v Českej republike a o jazykový kontakt slovenčiny a češtiny satu-

ruje rozsiahlou štúdiou *Closely Related Languages in Contact: Czech, Slovak, „Czechoslovak“*, ktorá vyjde v prestížnom časopise *International Journal of Sociology of Language*. Pri jubilančných návratoch k téme kandidátskej dizertačnej práce oceňujeme to, že synchronný pohľad dopĺňa o vývinové hľadisko a zároveň s diachrónnou dimenziou tematizuje komparatívne hľadisko, ako o tom svedčí príspevok v zborníku zo slavistickej konferencie Braslav.1. „*Vědný obor, nepříjemní vítři...*“ *k jednému slovensko-českému adjektívnemu diferenčnému javu* (2003).

Napokon pri príležitosti životného jubilea PhDr. Miry Nábělkovej, CSc., osobitne oceňujeme jej dlhoročnú obetavú, ale najmä kreatívnu vedecko-organizačnú prácu v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, vysoko prekračujúcu „zvyčajné“ úlohy tajomníčky spoločnosti; iniciovanie aj pokračujúce aktivity v súvisi s Kollokvium mladých jazykovedcov – podujatím, ktoré veľmi rýchlo získalo výrazný medzinárodný rozmer. Oceňujeme jubilančtinu prácu aj vo vedeckej rade JÚLŠ SAV, ako aj to, že jej pedagogická práca už prináša ovocie v podobe nadaných žiakov (aspoň jedného, M. Slobodu, už sotva môžeme pokladať iba za začiatočníckeho „adepta“ jazykovedy). Vážime si aj to, že M. Nábělková pôsobí nielen vo vede, ale vedu vníma ako inherentnú súčasť kultúry. Preto nechýba v Slovenskom literárnom klube v Českej republike ani v nedávno založenom štvrťročníku *Zrkadlenie/Zrcadlení. Česko-slovenská revue*.

Vážená kolegyňa PhDr. Mira Nábělková, CSc., Milá Mira! Redakcia časopisu *Slovenská reč*, členovia výboru Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, kolegovia a priatelia z Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV, jazykovedná komunita zo slovakistických pracovísk vysokých škôl na Slovensku (ale isto aj za hranicami našej krajiny) Ti vyslovujú poďakovanie, vďaka za celé doterajšie bohaté a inšpiratívne jazykovedné dielo, za všetku akoby s ľahkosťou vykonávanú prácu na poli organizácie vedeckého života, za pedagogické pôsobenie. Želáme Ti veľa ďalších tvorivých síl a pohody pri pokračovaní vo všetkých Tvojich „misiách“, už iba šťastne prežívané chvíle v kruhu Tvojich najbližších. Tebe, ale ešte viac nám, všetkým Tvojim čitateľom, čo najskoršie syntetizovanie prác z posledných rokov. Mnoga lieta!

Klára Buzássyová

Bibliografia M. Nábělkovej za roky 1981 – 2005 je uverejnená v *Jazykovednom časopise* 2006, roč. 57, č. 1, s. 73 – 81.

Pred polstoročím zomrel Ľudovít Šeňšel

Na Slovensku neexistuje dobrá jazykovedná knižnica (ani osobná), v ktorej by chýbala Slovenská štylistika Ľudovíta Šeňšela. Je to vlastne jediné jazykovedné dielo tohto evanjelického kňaza, cirkevného hodnostára, pedagóga a publicistu, ale je to zároveň dielo, ktorým si získal trvalé miesto v dejinách slovenskej jazykovedy. V čom je sila a osobitosť tohto populárneho dielka Ľudovíta Šeňšela, ktoré vyšlo v dvoch vydaniach v r. 1921 a 1928? V prvom rade tu zohral zrejme svoju úlohu fakt, že šlo o prvú štylistickú príručku na Slovensku vôbec. Ľ. Šeňšel pritom na svojich učiteľských zastávkach v Liptovskej Porúbke, Liptovskom Mikuláši a inde zisťoval presne, aká má byť štylistika, aby zaujala študujúcu mládež i širokú verejnosť. Neutápa sa v nepodstatných detailoch, ale ide presne po témach. Najprv sa venuje štylistike z gramatického hľadiska (výber a využívanie gramatických a lexikálnych prostriedkov, ktoré však analyzuje predovšetkým z hľadiska spisovnej normy a jazykovej kultúry, menej z hľadiska štylistického rozvrstvenia), potom sa zaoberá vlastnosťami „dobrého“ (logického) štýlu (prehľadnosť, jasnosť a presnosť) a napokon pozornosť venuje „kráse“ (estetike) štýlu, kde sa sústreďuje najmä na syntaktické a lexikálne prostriedky, ale zasa skôr z pohľadu jazykovej kultúry než čistej štylistiky, nezabúdajúc ani na otázky ľubozvučnosti, zdvorilosti a na metaforiku. V tom čase už boli publikované práce ruských formalistov či iné európske práce z oblasti štylistiky, no Slovenská štylistika Ľ. Šeňšela na tieto podnety nereagovala. Vcelku však v nej vidieť zreteľnú nadväznosť na Czamblovu Rukoväť reči slovenskej, čo konvenovalo dobovému domácemu vkusu. Vychádzali z nej všetky nasledujúce štylistiky a poetiky a pôsobil ňou aj pri výchove ďalšej generácie literátov a učiteľov slovenčiny: známe je, že bol učiteľom A. Plávku, D. Chrobáka, M. Pišúta, R. Brtáňa a iných.

Pri tejto príležitosti si znovu pripomeňme, že Ľudovít Šeňšel sa narodil v Očovej 13. apríla 1888. Bol synom Štefana Šeňšela, evanjelického kňaza a učiteľa, ktorého uhorské úrady obvinili z panslavizmu a predčasne penzionovali. Ľ. Šeňšel vyštudoval teológiu v Šoprone a v Lipsku a v rokoch 1910 – 1912 bol spolu s M. Rázusom na študijnom pobyte v Edinburgu, ktorý hradil W. Seton Watson. V rokoch 1924 – 1948 vykonával funkciu predsedu spolku *Tranoscius* a ak si pozrieme, aké knihy a časopisy – cirkevné i svetské – vtedy v tomto vydavateľstve vychádzali, za-slúži si náš mimoriadny obdiv aj na tomto poste. Bol činný aj vo vtedajšom Jazykovednom odbore Matice slovenskej ako člen pravopisnej komisie, bol členom prekladateľskej komisie pre biblické texty a pripravoval učebnice pre stredné školy. Okrem iného ako spoluautor vydal aj dve čítanky pre 1. a 2. triedu stredných škôl (1931, 1932). Autorský register časopisu *Slovenská reč* za roky 1932 – 2002 potvrdzuje, že Ľ. Šeňšel publikoval aj v našom časopise. Ide o článok *Začiatocné písmená* vo vlast-

ných menách (2, 1933/1934, s. 56 – 58), v ktorom poukázal na nedôslednosti a zbytočné komplikovanosti nášho pravopisu pri písaní veľkých písmen vo vlastných menách. Niektoré jeho podnety z tohto diskusného článku sú aktuálne aj dnes, keďže s pomenovanými problémami sa boríme dodnes.

V 30. rokoch bol Ľ. Šenšel aj podpredsedom Rázusovej Slovenskej národnej strany, po oslobodení sa stal funkcionárom Demokratickej strany. Počas Slovenského národného povstania zastával funkciu podpredsedu ilegálneho okresného Revolučného národného výboru v Liptovskom Mikuláši. Patril k zakladateľom časopisu Tvorba (1940) a edície Z našej stariny (takisto 1940) a dlhé roky (1931 – 1948) redigoval Cirkevné listy (založené J. M. Hurbanom) i Tranovského kalendár. Po roku 1948 ho však nastupujúca moc zbavila všetkých funkcií. Zomrel v Liptovskej Porúbke 22. júna 1956, čo ho zachránilo pred uväznením.

Tento nezlomný duch si iste zaslúži, aby sme si ho pripomenuli po 50 rokoch od jeho skonu aj v časopise Slovenská reč. Novodobá slovenská jazykoveda ho vníma ako jedného zo svojich pionierov na štylistickej trajektórii.

Slavomír Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

Bosniansky a bosniacky, bosniačtina, Bosniak a Bosňan. – V Bosne a Hercegovine sa používajú tri úradné jazyky, ktoré reprezentujú tamojšie hlavné etnické komunity. Okrem srbčiny a chorvátčiny je to aj jazyk bosnianskych Moslimov. Ako ho nazvať?

Pravidlá slovenského pravopisu (Bratislava 2000, s. 154) a Krátky slovník slovenského jazyka (4. vyd. Bratislava 2003, s. 72) uvádzajú k názvu *Bosna* adjektívum *bosniansky*. Hovorí o „bosnianskom jazyku“, resp. o „bosniančine“ však nepovažujeme za adekvátne, keďže z takéhoto označenia môže vyplývať, že ide o jazyk používaný obyvateľstvom Bosny a Hercegoviny bez ohľadu na jeho etnicitu.

Slovník slovenského jazyka (ďalej SSJ; zv. 1. Bratislava 1959, s. 120) uvádza proprium *Bosniak* s významom „obyvateľ Bosny“, t. j. v jeho sémantike sa explicitne nezdôrazňuje etnický obsah. Možno si však položiť otázku, či by v súčasnosti nebolo vhodnejšie používať toto označenie primárne vo význame „bosniansky¹ Moslim“ – čiže tak, ako dnes zväčša funguje analogické etnonymum u bosnianskych Moslimov (*Bošnjak*). Vzťahové adjektívum *bosniacky*, ktoré uvádza aj SSJ, by v takom prípade nadobudlo význam „súvisiaci s Bosniakmi, s bosnianskymi Moslimami“ a bolo by ho možné použiť aj vo vzťahu k jazyku tejto etnickej komunity. Pre jazyk bosnianskych Moslimov preto odporúčame označenie *bosniacky jazyk*, resp. jednoslovný názov *bosniačtina*.

Paralelné použitie etnonyma *Bosniak* v ďalšom význame „obyvateľ Bosny (a Hercegoviny)“, resp. „občan Bosny a Hercegoviny“ by mohlo byť rovnako problematické ako paušálna aplikácia etnoným *Čech* a *Rus* na všetkých občanov bývalého Česko-Slovenska a Sovietskeho zväzu bez ohľadu na ich reálnu etnickú príslušnosť. Ako obyvateľské meno v uvedených významoch odporúčame pomenovanie *Bosňan*, fem. *Bosnianka*, ktoré zo slovtvornej stránky nachádza oporu v obyvateľských menách typu *Brezňan*, *Breznianka* „obyvateľ(ka) Brezna“ a pod. V relevantných kontextoch by teda bolo vhodnejšie hovoriť o „vízovom režime pre *Bosňanov*“ a pod.

Iveta Vančová – Lubor Králik

¹ Atribút *bosniansky* je tu potrebný na odlišenie od Moslimov žijúcich v iných krajinách bývalej Juhoslávie, ktorí nemusia pociťovať intenzívnejší vzťah k Bosne a Hercegovine ako akejsi materskej krajine a pod.